

Anatoli Spiridonov

JUGØRNO

LAUL PÜHAST TEEST

MARI EEPOS

Anatoli Spiridonov

JUGORNO
LAUL PÜHAST TEEST

MARI EEPOS

Anatoli Spiridonov

JUGORNO

LAUL PÜHAST TEEST

MARI EEPOS

Tõlkinud Arvo Valton

Tallinn 2015

Anatoli Spiridonov
JUGORNO
Laul pühast teest
Mari eepos

© Tõlkinud Arvo Valton

© Toimetanud Muš Nadii

© Illustreerinud Andres Varustin

Raamatu ilmumist on toetanud Hõimurahvaste programm.

Kirjastuskeskus 2015

ISBN 978-9949-445-77-6

Sissejuhatus mari eeposele

Rahva eepos on kaasaegses kirjanduses harva esinev žanr, selle tekkimine on seotud rahva enda kultuurilise arenguga ning sooviga teadvustada ajalugu lähtudes oma kujutlustest maailma kohta. Mari rahval oli see etapp ammu läbitud. Vaidlused käisid vaid kaotatud eepose üle. Räägiti, et eepiline jutustus rahva ajaloolisest teest oli kindlasti olemas, kuid kaduma läinud. On isegi kinnitatud, et lehmad sõid ära meesterahvaste kootud kangad tekstiga, kui need olid välja kuivama riputatud. Nagu me mõistame, seda rahvalikku versiooni tõsiselt ju võtta ei saa. Usutavamalt räägiti, et eepos on olemas olnud, see on sidunud ühtseks tervikuks paljud legendid ja rahvajutud, mille episoodid on esinenud eraldi, kuid millel on olnud omavahel süžeealine seos ja mis on üksteist täiendanud.

Olen ammu huvi tundnud mari rahvaloomingu vastu. Ja aja jooksul olen enesele teadvustanud, et nendel teostel on peale kõige muu ka kindel omavaheline seos. Abiks on olnud rahvalaulud. Nägin äkki, kuidas need on omavahel seotud, täiendavad ja selgitavad proosajutustusi. See tõsiasi tõukaski mind rahvaluule erinevates žanrites esinevate tekstide tundmaõppimisele ning viis mind kaasaja jaoks üsna uskumatule katsele luua nende mingist väikesest osast eepiline teos – eepos. Aluseks võtsin seeria tänaseks praktiliselt unustatud lugusid Saliist, kuna see persoon on tõeliselt rahvalik ja väga huvitav selle poolest, et osales paljudes sündmustes, millest võtsid sealhulgas osa ka peamised jumalused.

See töö kestis salamahti peaaegu kümme aastat ja kui ma nägin, et teos läks korda, andsin sellest teada. Ja sain, mida olin kartnud. Paljud naersid mu üle ning ütlesid, et see pole võimalik. Ja alles avaldamine ajakirjas „Ontšiko“ pani asjad paika.

Nüüd võib kindlalt öelda, et eepiline poeem „Jugorno“ on täieõiguslik ja täisväärtuslik rahvuslik eepos, rahva vaimse elu ja ajaloo poeetiline entsüklopeedia. Tuginedes mari rahva müütidele, muinasjuttudele, legendidele, rahvalauludele on see ühest küljest rahvaluule koondkogu, mis moodustab süžeeilise ja kompositsioonilise terviku, ning teisest küljest originaalne kirjandusteos. Objektiivselt see ongi eepos oma ulatuselt ja mastaapsuselt, paatoselt ja rahva huvide ja ideede väljendajana – kuidas kellelegi meeldib nimetada. Samuti on ta seda mütoloogilise ajastu, mis ulatub maailma loomisest kujutatud tegevusajani, ja kangelaste-demiurgide, sõjakangelaste ja kultuurkangelaste kujutamise poolest. Eriti aga rahvusliku iseloomu tunnetamise poolest.

Mari rahvusliku eepose loomise katseid oli varemalt mitmeid, kuid need kõik lõppesid loominguilise ebaõnnestumisega. Esimese neist lõpetas stalinlik repressioon, järgmised aga kujunesid müütide ja muinasjuttude ümberjutustuseks, jäidki kinni nendes žanritesse ega omandanud uut eepilist kvaliteeti. Nüüd võib valminud teoses näha lihtsat süžeed, mis ühendab loomulikult viisil mari rahva müüte, legende, muinasjutte,

naljandeid, laule, kõnekäände, vanasõnu, uskumusi – kogu rahvaluule kompleksi. See on rahvalt, aga autoril on õnnestunud – nagu kinnitavad kriitikud – poemi kompositsiooni need elemendid paigutada nii, nagu olekski kõik algusest saadik rahvalugudel nii mõeldud, et seal pole midagi liigset ega kunstlikku.

Ka on öeldud, et seda poemi on kerge lugeda, kuid ümber jutustada võimatu, sest lähivad kaduma nüansid, välja ütlemata, kuid ilmsed seosed, kõik see, mis annab uue eepilise kvaliteedi. Ka on öeldud, et autoril on õnnestunud luua üllatav efekt: muinasjutulised faabulad mõjuvad kui reaalsed lood tegelikkusest. Sellise mõju loovat kompositsioon, mille keerukuse korvab autori vaatepunkti lihtne loogika.

Kui kompositsiooni keerukus ei paista eriti välja, siis kujutamise alused ja meloodilisus olevat selgelt tuntavad. Kujutatav maailm olevat nii lihtne, kui ka keeruline, suursugune ja salapärane, meloodiline ja kaunis. Sellises maailmas tahaks elada, seal on kerge hingata ja näeb kaugele. See olevat nagu mari rahva ja kogu maailma hommik.

Esituse stiil on mõistagi traditsiooniline, muinasjutuline nagu peab, kuid mitte stiliseeritud. Rahvalikkus ja autori stiil sobivad kokku. See on eristatav metafooride ja võrdluste kaudu, mis on mul sündinud üldisest rahvaluule tajust, mitte niivõrd autori isiklikust eripärast. Isiklik on siin mõtestamine, rahvalikule metafoorile oma korrektiivitegemine, mis loob küllap uudsuse mulje.

Loodususu vaim, kõige seos jumalikuga lehvib poemi kohal. Maailm on tasakaalustatud, kuid isegi väikesed nihked viivad tõsiste muutusteni. Tuletagem meelde, millest algasid traagilised sündmused, mis raputasid kõiki kolme maailma, taevast, allmaad ja maapealset. Need algasid vanemate otsusest võtta rikkalikku pruudiluna neiu eest, kelle ilu kuuluvat kogu rahvale, ehkki juurdunud kord oli selline, et luna kuulus perekonnale. Teisiti öeldes, põhjus oli ahnuses. Mari panteonis on jumal Perke – külluse, kuid mitte liiasuse jumalus. Seega tasakaalu jumal, kuigi teda nõnda ei nimetata. Kuid see tasakaal sai rikutud. Miks jumal seda lubas? Niisugust küsimust mari paganlik usk ei esita. Jumal loob seaduse, kuid seda täita või rikkuda on inimese voli. Ka rikutu parandamine on tema teha.

See maailma tasakaalu kontseptsioon, täpsemini põhjuslikku paari „seaduse rikumine ja selle parandamine, maailma harmoonia taastamine“ on ilmne eepose süžees ja idees, selle kõikides elementides. Sellest on tingitud jutustuse mitmekihilisus, et esimene tegu kutsub esile rikkumiste uue ringi, aga taastamine ebaõnnestub, selle uued katsed jäävad tulevikku, eepose piiridest väljapoole. Ses mõttes jääb süžee lahtiseks, pakub võimaluse kasutada materjali mitmekesisust ja korrastada seda. See annab võimaluse lugejal uskuda sündmuste optimistlikku kulgu. Elujaatav paatos tuleneb rahva maailmavaatest. Maailm võib olla julm ja keeruline, kuid siiski suurel määral õiglane.

A. Spiridonov

Sissejuhatus

Kanneldaja ning laulja vastab palvele, et ta laulaks. Suur patt oleks keelduda rahvale laulmast. Laul on rahva surematus. Kui süda on täis rõõmu, voolab laul iseenesest välja nagu äike, vihm, jumala õnnistus.

Ütlete kui: „Laula meile!“,
Patt ju keelduda siis oleks.
Kõik siit ilmast lahkuvad kord,
Lõpu leiavad nad ükskord,
Kui neil olnud on kord algus:
Kõik, mis tunneme ja näeme,
Sünnitame, kasvatame,
Kõik see oma kindlal ajal
Maha jätab meie ilma.

Kuid mis ometi jääb alles?
Jääb, mis oleme me öelnud:
Meie sõnad eal ei kustu,
Meie mälu eal ei katke!

Hakkan mängima ja laulma
Varjundi- ja kõlarohkelt,
Nagu kohab kuusik tuules,
Nagu laulab mänd seal künkal,
Üksildasel hauakääpal,
Nagu vool on kärestikus
Jutukas ja heliseja,
Hõbedasel häälel laulja.

Milleks muidu Jumo* andnud
Mulle keele rääkimiseks?
Mitte selleks, mädaneks et
Nagu leht see punasavis!

* *Jumo* – sõnal on mitu tähendust. Jumo on taevas, õhuruum, astraalmütoloogias maailma ülemine järk, taeva tahke osa, kus elavad jumalad. Kuid Jumo on ka taevane ainujumal (Oš Kugu Jumo – Suur Valge Jumal), kellel on reaalsed maised kehastused, mida samastatakse maa, vee, õhu, tule jne. stihiatega. Monoteistliku kujutluse kõrval on olemas loodususu kujutlus, kus Kugu Jumo on paljude (nende hulk kõigub erinevates käsitlustes seitsmest kuni sajani) jumalate hierarhias peajumalaks.

Miks ei laula, kui on kannel,
Nagu turteltuvi laanes
Kõigil keeltel värelemas,
Kui näeb suure jahikulli
Võimsa tiivalöögi varju –
Kanneldaja kiireid sõrmi;

Kui need täis on elukurbust,
Mis on nutmata veel välja,
Kui on tema valmis selle
Viima januneja hinge;

Kui on väljendamas lootust,
Võitluse et lõpetab ta
Võidu valju mürinaga,
Võrdsustab et elu, surma
Kangelase kujutluses.

Miks siis mitte laulda, kui on
Süda üleni täis sõnu,
Nagu lehti puude okstel,
Nagu lilli haljal aasal,
Nagu viljapea täis teri,
Vett täis läte laane süles?

Paluda ei ole vaja,
Nagu paluta ei pilve:
Mis on ette nähtud, juhtub,
Kui on aeg, siis vihma kallab!

Taevakive raputades
Saabub müristades äike,

Tulest klambriga kui ühte
Kõidab puusepp maa ja taeva;
Selle servadesse naelad
Nähtamatud tungivad ent
Kuldse teraviku toimel,
Igaveseks kinnitavad
Taeva meie küla taga
Hõbedase künka külge.

Ketrav taevapiiga* heidab
Pilvelt läbi akna välja
Kuivamiseks siidilõngad
Kedrustest kui pillikeeled.

Igast väiksest rohuliblest,
Igast sigimikust, pungast
Voolab läbi piimamahla,
Jootmaks mulda küllaliselt,
Nii et peagi kõik, mis elab,
Seda ülistab ja kiitus
Igas piisas vastu kõlab**.

Kui kord ära kuivab kedrus,
Vaatab taevast kuumal palgel
Helge ilma ehitaja.
Talle avaneb siis vastu
Seitsmearviline värav,
Mida kutsub nii me rahvas:
Hiiglase Onari*** värav.

Avaneb see värav harva –
Ainult hetkil neil, kui maailm

* Taevapiiga (Jumõn Jüdõr), eepose algtekstis „Prjaha junaja“ (noor ketraja). Varasemas ettekujutuses karjatas Jumo tütar taevaseid kariloomi – tähti, mis tiirlesid ümber taevasamba. Hiljem kehastus ta ümber ketrajaks. Maa pöörlemise telg assotsieerus värtnaga, inimeste saatus lõngaga.

** Originaaltekstis kujutatakse vihmapiiskade langemist helina „tšap-tšap-tšap“, kusjuures tšap on mari keeles „kuulsus, au“. See sõnamäng on eestikeelses tõlkes edasi antud kaudselt.

*** Onar on mütoloogiline hiiglane, mari rahva esiisa. Puud ulatusid talle vööni, nõod maas on tema lamamise paigad, künkad on moodustunud tema pasteldest välja puistatud mullast. Onari väravad on vikerkaar, mille seitse värvi tähistavad taeva seitset järku. Mõni legend kinnitab, et Onar laskus maa peale läbi nende väravate.

Täis on valgust, südamlikkust,
Hellus ilmamaad kui täidab.

Kõik on küllalt juua saanud,
Noorest värskusest kõik särab;
Vanad tülid ununenud,
Kaelast aetud kõik, mis mureks:
Kütt on vibu langetanud,
Ilves teritatud küüned
Tõmmanud on käpapatja;

Jahikull ei sihi saaki
Kollasilma pingsal pilgul,
Vaid sõbranna poole kiikab,
Kes seal sasib pojakeste
Väikstes peades sullekesi;

Noormees vikati on pannud
Onni seinale ja kutsub
Sõakat naabrinaist nüüd jõe
Suplema, kus liivakallas...

Nüüd ent arvake te ära,
Õelge mulle täitsa selgelt,
Mis sealt väravatest tuleb
Hetkel sellisel me juurde,
Mis sealt valgub üle ilma
Kütkestades kõigi meeli?

Maine armastus, kas pole?
Õnnistus kas jumalatel?

Sooviksin, et teie süda
Avaneks just samamoodi
Nende laulude laus survele;

Ojadena voolaku nad,
Katku maad kui hommikkaste,
Valgugu kui udu laialt

Kodukandi niitudele,
Mägedele, orgudele,
Jäärakuisse, nõlvadele,
Laane jahialadele,
Saludesse helgetesse,
Rohevete järvedele,
Soode valge sambla peale;

Kasvavad las läbi rohust,
Pähklitest või pähikutest,
Magusatest marjakestest,
Kasvõi lepaurbadestki;

Tungigu need pesadesse,
Urgudesse, lesilaisse,
Karu juurde koobastesse,
Heitku metsaradadele,
Siledade teede peale.

Soovin ma, et mari veli,
Kui on väsinud või nukker,
Meeleheitel elu pärast,
Tuleks siia künka peale,
Põllu veerde, kalda peale,
Teede äärde, teede peale,
Et ta tunneks omas meeles,
Et ei üksinda ta ole,
Pole üksi selles ilmas;

Et siin talle sumisevad,
Sosistavad, sahisevad,
Kohisevad, helisevad
Iidse sõbra lauluhääled,
Muistse laulu vastukaja.

Põõsa tagant, tihniksalust
Sealt Pampaltše* hõbehambul
Äkki naeratab ja särab;

* Hõbehambaline Pampaltše on mari kaunitari sünonüüm, ta on populaarne muinasjututegelane.

Luigepiiga* pilve tagant
Heidab sule õnnesooviks;

Lendab pilku välgutades
Vägev Jorok-Jorokovitš**,
Sõormeist udu pahistades;

Või ehk vaatab urust välja
Parnjakai***, kes hiirte emand,
Peene häälega ta küsib:
Kas sa oled abielus,
Valinud mis töö sa oled,
Mida sööd sa tavaliselt,
Kas ei võtaks mind sa naiseks?

Süda hästi kergeks muutub,
Taganevad elumured,
Taevalael kui löoke laulab

Meie ustavaimast sõbrast,
Rahva kindlameelsest kaitsjast
Nöntšök-patõrist****, kes kuigi
Välja tulnud leivaastjast,
Kuigi tehtud ainult taignast,
Vaenlasel ei alla heida,
Nagu sünged äiksepilved
Hajutab kõik hädad kallalt.

Meenutab kurgaan las iidne
Puju mõrkja lõhna kaudu
Vägimeest, me Tšumbõlati*****,
Vandesõnu salajasi,
Kogemata toimund reetmist:

Tarkadele mõtlemiseks,
Rumalaile meenutuseks,
Muretuile hoiatuseks!

* Luigepiiga Juktaltše on muinasjututegelane. Mitme suguvõsa tootemiks eriti Vjatka kandis oli Luik.

** Jorok Jorokovitš – salapärase võlur muinaslugudes, etümoloogia tundmatu.

*** Parnjakai – „Sõrmest sündinu“, põidlapikkune muinasjututegelane, kes tegeleb sobiva peigmehe otsingutega. Kõigi pretendentide hulgast valib ta välja varganäost hiire.

**** Nöntšök-patõr – taignast valmistatud vägilane, kes kaitseb neid, kellele on liiga tehtud. Ta on tark, tugev ja vapper, kuid ei hoople oma jõuga, vaid on heasüdamlik ja järelandlik. Ta võidab mitmesuguseid vaenlasi.

***** Tšumbõlat on legendaarne kangelane, võimalik, et ajalooline isik. Mütoloogilise tegelasena on ta üks mari viimastest vägilastest. Tema hälli juurde töid teised vägilased kingituseks jõu, mõistuse ja osavuse. Tema ülesandeks oli rahvast kaitsta. Kui ta oli purustanud kõik vaenlased, heitis ta hauda, et sealt uuesti välja tulla siis, kui on hädaoht, ning oma võlumõõgaga vaenlased minema ajada. Kuid kas vaenlaste sepitsuste või ühe järeלטulija eksituse tõttu kutsuti ta ilma põhjuse ta hauast välja ning seetõttu heitis ta mulla alla juba igaveseks. Ajalooliste legendide kohaselt oli ta võimas sõdalane, rahvajuht, kindluste ehitaja. Ta on maetud Nemdõ jõe alamjooksule, tema hauakivi oli rahvale püha. See õhati 20-ndatel aastatel, kuid selles paigas käiakse pühatalitustel tänaseni.

Esimene laul

Vanal Ortšamal on hindamatu aare – tütar, kelles on kehastunud kogu rahva ilu. Kaunitar Pampaltše ja kütt Salii armastavad teineteist. Kuid sugukonna vanemad otsustasid, et kui tütarlapses kehastub kogu rahva ilu, siis otsustagu rahvas tema saatuse üle – kujutamata ette, millega ähvardab selline otsus.

Sõber*, astume koos sisse,
Paindugu või põrandlauad,
Istume koos pingi peale,
Paindugu või pingilauad,
Laulame koos kuulsat laulu,
Kuulaku kõik siinses kandis.

Keset taevajõge kive
Jahvatab üks vana mölder,
Eit tal jahu kirstu pühib,
Tütar virgalt tainast sõtkub,
Kass seal tainast kringliks punub,
Varblane seal pirdu lõikab,

Hiir seal süte peale puhub,
Kilk ent külalisi kutsub.

Iga päev on nendel pidu,
Laulavad ja tantsu löövad,
Oi kuis laulu, tantsu löövad:
Algab laul ja süda hüppab,
Algab tants ja vesi silmas...

Ortšama, mu vana sõber,
Pajatas sest elust nõnda:

* Sõber – praeguses mari kirjanduses ja legendides esineb laulja-kanneldaja üksinda. Kuid varasemate rahvalaulude kohaselt oli tal abiline ning esineti kahekesi, kusjuures abiline enamasti kordas põhilise laulja ütlemisi, sel ajal tuletas too meelde või lõi sealsamas uusi tekstilõike. Selle nähtuse järelkajaks on pöördumine sõbra poole ning kordused, teema variatsioonid laulus.

„Külm on vesi allikates,
Kivi raiub, hambaid lõhub,
Aga parata ei miskit,
Kui on janu kange kallal.

Väga järsk on mägi kõrge,
Pastlaid lõhub, jalgu vaevab,
Aga parata ei miskit,
Kui maailma tahad näha.

Elutee on üsna raske,
Hinge raputab seest välja,
Aga parata ei miskit,
Kui sa seda teed kord kõnnid.

Kui ei sünni, ei saa teada,
Magus et on vesi lättes,
Ilus et on vaade kõrgelt,
Igavene sinihaljus.

Kui ei sünni, sa ei hinda,
Kuis on kallid isamaja,
Kuis on südamele armas,
Kes sind armastab ja ootab!“

Neid nii tarku lausumisi
Alati Selii* peab meeles.

Ükskord lausus tal neid sõnu
Ortšama, toosama mölder,
Saatuse kes kivi pööras,

Vanurpõlveks jahvatas vaid
Liiva oma läve ette.

See-eest oli kodus temal
Rikkus suur ja hindamatu,
Maine varandus, mis pole
Kaalutav ei margapuuga,
Möödetav ei arssinaga,
Valatav ei suurde tunnii,
Puistatav ei mõõduvakk.

Seitse teed ta maja** juurde,
Üheksa veel tanumatki,
Lugematul arvul teid ja
Radu tallatud on sinna,
Tema varandust et näha,
Koguni ehk kaasa võtta.

Igal aastal sügispoole
Kogu rahva palvusele
Sajad noored mehed tulid,
Juba koidul ootasid nad,
Kas ehk päiksetõusu tunnil
Kõlab-kostab pruudipasun***.

Neiu pasun aga vaikis,
Kasetohust pill ei hüüdnud.
Vanamees ei tulnud välja,
Värvavat ei avanud ta.

* Sali on mütoloogiline kangelane, tänaseks peaaegu unustatud. Ühe legendi kohaselt rändas Sali palju ringi, oli tugev, tark ja õiglane. Pärast surma kutsus Jumo ta enda juurde ning saatis ta maa-alusesse riiki sealse valitseja Kijamati juurde, et lahendada nendevahelist tüli: too kutsus oma surmaingli kaudu liiga palju inimesi elust ära. Saliil õnnestus kavalusega Kijamatist jagu saada. Tasuks selle eest lubas Jumo täita tema soovi. Sooviks oli see, et Sali võiks käia aeg-ajalt maa peal ning aidata inimesi nende hädades. Et teada saada, kus teda on enim tarvis, palus ta luba istuda jumala troonile, kust kogu maailm oli nähtav. Nähes kogu inimuret jäi Sali pimedaks.

** Maja – originaalis on marikeelne sõna *ilem*, suguvõsa talu.

*** Pasun – originaalis *tõtrepusš*, kasetohust neiupasun, mida puhudes tavaliselt teatati, et majas on mehelemineku eas neiu.

Inimesed mõistatavad,
Miks see mari uhkust ajab,
Kuigi elavad vist näljas,
Pruudiluna ta ei võta,
Kinnita ei kokkulepet,
Määragi ei pulmapäeva.

Lollil pakutud on õnne,
Tema sugugi ei mõista.

Peiud lugupeetud, rikkad
Kogu metsamaade alalt
Karja toovad, koormaid veavad,
Loodavad, et vastu viivad
Enda seltsis pruudi kauni.

Aga kahjuks nad ei teadnud,
Vaid et üks on sinna rada,
Tallanud Salii on mille,
Mitte majani, vaid otse
Kauni neiu südameni.

Vanamees on sellest teadlik,
Sestap lävele ei lase
Kosilasi juhuslikke,
Kingitust ei võta vastu.

Vanale Salii just meeldib,
Kadunud Izimi poeg, kes
Jahimeeste suguvõsast,
Järglane kes Alataile,
Karujõe sealt kalda kandist,
Kelle ju tamga* on tuntud
Seitsme suure järve maadel,
Neljateist jõe kaldapealsel –

Jõest Vürzõmist Juli jõeni,
Lemde jõest Vütlaši jõeni**.

Kuulus sugu hävinud ent
Ühel aastal õnnetumal -

Kuigi kütt Salii on viimne
Jahimeeste suguvõsast,
Eellaste ta au ei väära,
Nimele ei tee ka häbi.

Vana Ortšama just sooviks,
Selline et poeg tal oleks,
Kelle üle uhke olla,
Kelle peale võiks ta loota,
Usaldada vanul päevil,
Mis ei ole enam kaugel.

Sellist väimeest sooviks saada
Vana Ortšama küll tõesti!

Aga see on õnnetuseks,
Noor et kütt on väga vaene,
Kogu rikkus vibu, nooled,
Mida isa pärandanud.

Pruudi isa poleks võtnud
Ühtki nugisnahka ega
Kopra ega kärbi nahka,
Midagi tal polnud tarvis,
Sest Salii on ammu abiks
Perele siin naabri kombel,
Sellegi eest talle tänu.

* Tamga – märgis, pitser, millega märgistati omandit.

** Jõgede nimetused ja teised edaspidi esinevad kohanimed on eestikeelses tõlkes antud mari keeles kasutatava variandina, nagu see on ära toodud eepose Mokejevi poolt tehtud tõlkes. Originaalis on kasutatud küll enamasti vanu, kuid venekeelseid nimetusi. Näiteks Volga ühena paljudest kasutusel olevatest nimedest on originaalis Jõlge, marikeelses tõlkes Jul.

Aga kütt peab ikka maksma
Ette nähtud pruudiluna*
Kogu sugukonna hüveks,
Parata ei ole miskit,
Kogukond nii otsustanud.

Kui on neiul kogu rahva
Välimuse ilu, siis on
Rahval õigus käsutada,
Ilu üle otsustada.

„Nagu enda rahakoti,
Iseenda mütsi üle,“
Mõtles isa pahameeles.

Nähtavasti unustanud
Olid vanad noorusaja,
Noore vere kärsituse,
Rohelise alles meelega,
Uljavõitu arutuse.

Või siis varjutasid pilgu
Kõik need suured varandused,
Saabusid ja lahkusid mis
Igal sügisel siit tühjalt?

Kas nad tõesti siis ei teadnud,
Mis on peidus kauka taga,
Lunakingituse varjus –
saablid, sõjanuiad, piigid,
liigendnuiad, jataganid,
odad, mõõgad, teibad, konksud,
kirved, hargid, noad ja kaikad?

Kas ei näe nad tõesti, mis on
Küla vastu tõusmas üles,
Kuri häda, hirmsam veel kui
Tulekahju, katk ja rõuged?

* Pruudiluna võimalik maksmine oli üldiselt perekonna siseasi, kuid näiteks vaeslapsi, keda oli üles kasvatatud kogukond, anti mehele kogukonna poolt ning see kogukond nõudis ka luna.

Teine laul

Salii asub retkele, et pruudiluna hankida. Ta räägib emale, et on juba läbi käinud maise ja taevase ilma, kuid midagi pole leidnud. Nüüd aga suundub ta maa-alusesse riiki. Emä veenab teda, et ta pole lihtsalt tähele pannud, mis sobinuks lunaks.

Oo sa looja, vägev Jumo,
Milleks oled maa sa loonud,
Milleks välja mõelnud ilma?
Mille pärast aetasid
Oma loodu keset kõiksust,
Eraldades taevalaotust
Ookeani sügavustest?

Lahutades olemusest
Asju, pimedusest valgust,
Elu surmast, keskelt rummu
Ääre peale pandud põiast,
Unistuse kehastusest,
Alustuse viimsest lõpust?

Aga ütle mulle, mis on
Tüdruku ja poisi vahel?
Mis seal põleb, vilgub, särab
Nagu elav tulesäde
Pimedaimas savikannus,
Jumaliku hingusega
Valgustab me südant, hinge?

Mis jääb muutumatuks ilmas,
Muutes samas lausa kõike,
Inimsaatused ja rahva
Ajalugu ümber tehes?
Kas see armastus ep ole?

* * *

Jahiretkele Saliu kui
lahkus, ta tõi välja vibu,
Isa kuulsa, uhke ketše*.

Kadakpuust on vibukaared,
Kaetud pealt ja tugevdatud
Valge põdra sarveluuga.
Meenutab ta äkilisus,
Et ei asjata ta kannal
Päeva jumaluse nime.

Vibunöör on põdra soonest,
Vaksa jagugi ei lase
Võõral kinnitada aasa
Hõbedase sanga taha.

Jahimehe raske vibu,
Ustav sõber, pere toitja,
Teab, kes peremees on talle –
Tasandab ta oma loomust
Valju tuttavat kätt tundes.

Sarvest kattel särab õilis
Punane rubiinikivi.
See kui tundlik loomasilm seal
Varitsemas oma saaki,
Suunab noole täpselt sinna,
Kuhu osutab ta sõber.

Ainult kolm on nooli tupes,
Mida kütt, me noormees, kannab,

Igal noolel oma nimi,
Iseloom ja ülesanne.

Nii Šõpakile** ei meeldi
Askeldus ja suisa veri,
Kedagi ei tapa otse.
Temal ots ei ole terav,
Talle noole otsa pandud
Puust on otsak ümmargune***,
Et ta oma tapamängus
Looma peakest puudutades,
Olgu nirk või kärp või nugis,
Orav, saarmas, naarits,
Et ei tekitaks see haava
Ega rikuks karusnahka.

Ta on sõnatu ja vaikne,
Kulli sulgedega sabas,
Teda igauks ei märka.

Kuid Tšolgal**** on loomus teine:
Jutukas ja üsna terav,
Nagu keel on mõnel naisel;
Silmatorikav on ta ehe –
Pasknäär andnud sinisuled;
Oma peol ta lõburohkel
Laulab, uljalt õhus lendab,
Peenel häälel vilistades
Seisma lummas külalise:
Tedre, rebase või jänku,
Tagasi ei tule ilma,
Et ei kuuma verd ta rüüpaks

* Ketše – päike, ka Päikesejumal, üks Jumo teisendeid, kõige elava kaitsja, meesalge, jõud. Jumost eristab Ketšet see, et tema poole palvetatakse hommikul, palutakse tervist ja päevaste toimetuste kordaminekut, Jumo poole pööratakse aga eluliselt tähtsate probleemide puhul ning selle palve puhul tuuakse ohvrit.

** Šõpak tähendab mari keeles „vaikne, salamisi tegutseja“.

*** Puust nooleots – maridel oli kolme sorti nooleotsi: paks, metallist – sõjategevuseks ja suurte ulukite küttimiseks; kahte ülejäänut kasutati vaid küttimisel: puust või vildist otsak ei rikkunud karuslooma nahka, luust otsakut kasutati lindude ja väikeulukite küttimisel.

**** Tšolga tähendab mari keeles „ere, liikuv, elav“.

Ega punaseks ei määriks
Otsakut, mis luust on tehtud.

Kõige enam peab ta pidu
Luhtadel ja metsavälul,
Põõsastes ja igas salus,
Rohelistes kuusikutes,
Kõrkjates ja odrapõllul;
Keda teel ta ka ei kohtaks,
Kõikidele laulab, lubab,
Armastaks kui igavesti;
Surmav puudutus neil saabub,
Meelemärkuse too kaotab,
Viimne tõmbelus südant läbib,
Mis on kütkestatud löögist...
Endal südant tal ei ole.

Viimane on nooletupes
Nagu perenaine majas,
Mitte kodusistuja just,
Aga asjata ei välju.

Väärikalt on riides tema:
Kahekordne koldne seelik –
Rabapistrikult sel suled,
Kand ent kõrvetatud tules,
Nagu mustad jalarätid*,
Mis on nõõridega seotud,
Vöö on temal kaunistatud
Kirju rähni pealaetutist
Võetud punasulgedega;
Šõmakš** kui terasest, mis
Taotud hüvas sepikojas,
Lihvitud on hallil kivil –
Vibunoole otsak särab
Nagu kroon me valitsejal.

Jah, Vijaš*** kui platsi ilmub,
Nalja temaga ei ole:
Laulgu küll ta meelitavalt
Nagu kimalane põllul,
Mett kui kevadel ta korjab –
Parem seda mitte kuulda.
Tema jutt on lühikene
Hoopis, nagu ikka noolel.
Vaja seda pole justkui
Turunaise tühja loba.

Vibu, nooled mäletavad
Veel Izimi vanu käsi,
Aga ammu teenivad nad
Juba noort ta poega ausalt,
Teenistusest ei nad lahku,
Armastavad täpset silma,
Noore sõrme kõva jõudu.

Jahiretke ette võttes
Me Salii, see kütt, kes kuulus,
Vibunööri kinnitas ja
Vibu üle õla heitis –
Tolmu kogumisest aitab,
Tööd nüüd vana alustagu.

Võttis nooled, vaatas üle,
Uuris sulgi noolesabas,
Otsakud ka korda sättis,
Saatesõnad lausus, ladius
Nooletupe põhja peale.

Kaks ta nuga võttis kaasa,
Harjunud need seltsilised –
Väikse noa ta sidus vööle,

* Musti villaseid väljaõmblustega jalarätte kanti koos viiskudega tavaliselt pidulikel puhkudel.

** Šõmakš on terava tipuga müts abielunaistel. Seda kanti pidevalt ning võeti peast vaid magamise ajal.

*** Vijaš tähendab mari keeles „otsene, tugev, võimas“.

Suure torkas oma tuppe
Paremale pahkluu juurde.

Võttis viskekirve*, taela,
Tulekivi, tuleraua,
Kaitseks ilvese ent kihva
Riputas ta rinna peale.
Oli kõik, sest ülejäänu,
Vajaliku mets tal annab,
Metsaelanikud ise,
Esivanemate vaimud.

Toitja emakene saates
Poega laande jalutama**,
Väikseid linde uudistama,
Pani talle suure pauna
Sisse mitu odrakakku,
Kolm veel prisket leivapätsi
Teele kaasa kostituseks,
Lisas ühe igaks juhuks.

Aga omakootud mütsi***
Sisse torkas ta öökulli
Mitu sulge, et too metsa
Perenaine vanakene
Tšodõra-kuva**** võiks ära
Tunda peremärki selgelt
Ega teeks tal takistusi
Nendel teedel ohurohkeil.

„Ütle mulle, kallis ema,
Vasta mulle, armsakene,“
Kütt nii küsis emakeselt,
Oma lahkelt sünnitajalt,
„Ütle mul, avai*****, mis teha,
Mis peab tegema see noormees,
Kes ei suuda olnot***** leida,
Pruudi tarvis lunaraha?

Kas peab vallaliseks jääma,
Olema kui metsakägu,
Või siis võtta pruuti jõuga,
Taotud terasmõõga abil,
Tema küla purustades,
Kogu kanti raputades?

Kolm ma aastat kõnnin metsas,
Kolm ma aastat olnot otsin,
Kolm ju aastat pruut mul tõrjub
Teisi kosilasi aina,
Pruudipasunat ei puhu,
Ütleb, et ei ole valmis.

Suguvõsa vannet mööda
Metsast ei või võtta enam,
Kui on vaja perekonnal;
Nimetuid mul nooli pole,
Püüniseid ei üles pane,

* Viskekirves – kindlaid andmeid nende kasutamise kohta maridel ei ole, kuid arheoloogid on leidnud väikesi keldi tüüpi kirveid.

** Laande jalutama – sõna „küttima“ või „jahisaak“ ei tohtinud kasutada, sest loomad mõistsid inimeste keelt ning aru saades jahimehe kavatsusest peitsid end ära.

*** Originaalis on kasutatud sõna *terkupš*, mis on viltkübar, mari mehe tavaline peakate. Öökull oli tootemiks sellele suguvõsale, aga ka Metsaemale.

**** Tšodõra-kuva – Metsaema, kelle kaitse all on kõik loomad-linnud laanes. Ta elab tavaliselt kuuse latva ehitatud onnis, mis on linnu kujuline ja mille teibast saba ulatub maani ja seda võib nii alla lasta kui üles tõsta – see on ka redeli eest. Talle kingitusi tehes võib loota head saaki, metsa kahjustaja võib aga karistuse osaliseks saada.

***** Ava – mari keeles „ema“, avai – pöördumise vorm tema poole.

***** Olno – pruudiluna.

Silmuseid ja raudu, lõkse
Metsaradadele peida.

Rohelistes tihnikutes
Ei ma otsi saaki, rikkust,
Imet imelist ma püüan,
Erilisi asju otsin,
Rahva käest et saaksin
Oma pruuti lunastada,
Olla tema vääriline,
Vaimustudes tema ilust.

Olen läbi käinud alad,
Igal piiril olen olnud,
Kogu järvekanti näinud,
Aga imet tabanud ei ole.

Otsustasin hankida ma
Põdra, kelle kuldseis sarvis
Hommikuti välja sõidab,
Ilmub ise päike Ketše*
Oma valdusi siin kaema.

Olen jooksnud kiiremini
Tuulest, välja jõudmaks teeni,
Mida mööda kulgeb Päike,
Et Vijaš tal saata vastu.
Las ta jumalale ütleb,
Milleks inimesel imet
Vaja, et ta soovib saada
Jumaliku Põdra sarvi.

Mul on väga vähe jäänud,
Ainult põld ja mägi eespool,

Ketše maja nähtavasti
Asub selle mäe just taga,
Kuhu ööseks tema läheb,
Pimedus ent öine varjab
Sinna teed ja rajad sulgeb.

Olen imetegijaid ma
Kohand, võlureid ja nõidu,
Kummalisi rahvaid, näinud
Pilte arusaamatumaid,
Aga kusagil ei olnud
Näha asju selliseid, mis
Saauksin ma kaasa võtta,
Millega võiks üllatada
Inimesi – mõistsin, et on
Maa meil imedest nii vaene...

Suvel möödunud ma tahtsin
Imet otsida ka taevast.
Taevateed kõik läbi käisin
Tähekarja jälgides ma
Selle pika suve jooksul.

Nägin seal ma täiskuupiigat**,
Hõlpmemel kes kannab ämbreid,
Hinnalist mis täis on kraami –
Õiseid tähti säravaimaid.
Need ei ole lihtsalt tähed,
Iga täht on inimelu.
Kuigi on ta ettevaatlik,
Ikka mõne tähe pillab,
Mõne kustutab siit ilmast***
Ning ta kurb on sellepärast.

* Päikesejumal sõidab igal päeval oma valdused läbi põdra sarvedel istudes. Hilisemal perioodil kasutas ta selleks hobukaarikut.

** Täiskuu ajal võib kuu peal näha neidu kaelkookude ja ämbritega. Vaeslaps oli kunagi palunud end kuu peale võtta, et pääseda võõrasema kiusu eest. Öine jumalus Kuu kannab naisalget, on salapärane, kaitseb abielu, sigitamist ja sünnitamist. Vallalised naisterahvad lähevad pärast surma kuu peale ning võivad seal ka õnnelikult abielluda oma surnud armastatuga.

*** Igal inimesel on taevas oma täht, kui see langeb, siis inimene sureb. Kuupiiga laotab tähed õhtul taevaalaotusele välja, enne koitu kogub need taas ämbrisse.

Nägin, avanes kuis taevas,
Luhal joogikohta tulid
Võitlema kuis Sirp ja Hani*.

Hani küllusele märgiks,
Jahiõnne tähistaja –
Sirp tal kaela läbi lõikas.

Suure joana veri purskas,
Igast piisast aga jälle
Hanepoegi ilma sündis –
Sirp neid lõikas nagu vilja,
Kedagi ei jätnud ellu.

Valgeid udusulgi vette
Langes, vool neid ära kandis,
Üle terve öise taeva,
Sinna valge tee nii tekkis,
Linnutee, Oš Kombo Korno**.

Märgid ütlesid need mulle:
Kütt, oh asjata küll tulid,
Mine tagasi sa parem.

Nõnda jäin ma olnost ilma,
Polnud seda leida taevast.
Aga nüüd ma lähen hoopis
Kijamati*** allmaariiki.“

„Ei, mu poeg, sa eksid väga!“
Teda katkestas nüüd ema,
Lausus Izim-vate**** nõnda:
„Midagi sa pole mõistnud.
Imed oled kaasa toonud,
Pole tähele vaid pannud,
Need su mõistuseni pole
Jõudnud, aru pole haarand.

Raputasin sinu riideid,
Viisud kallasin ka tühjaks,
Sealt ma leidsin, ära peitsin
Kirstu sisse selle, mida
Avada ei suuda tahtes –
Ise peab see avanema*****,
Kunagi vast tarvis läheb,
Teenima sind ükskord hakkab!

Aga kui sa pole märgand,
Mida matkalt oled toonud,
Eks siis eksle veelgi ilmas,
Aga Kijamati riiki,
Allmaa valitseja majja
Omal tahtel küll ei käida,
Teed ei elavatel ole –
Või siis tagasi ei tulda!“

* Hane ja Sirbi võitlusele taeva taustal nähtuna on kaks seletust; ühe kohaselt sümboliseerib Hani jahipi-damist, Sirp aga põllumajandust, mis jahi tahaplaanile tõrjub; teise seletuse kohaselt on Sirp moslemite poolkuu, mis võidab loodususku esindava Hane.

** Linnutee, *Oš Kombo Korno* on metshanedee tee taevas. Külmade tulekul lendasid nad lõuna poole ning jätsid mahajääjatele teetähiseks valgeid sulgi – nendest moodustuski Linnutee.

*** Kijamat – allmaa, surnute riigi jumalus. Ta on Jumo vend, kelle too saatis sõnakuulmatuse ja vastu-tegutsemise eest maa alla. Maa peale ta ei pääse, sest on aheldatud oma trooni külge. Surnud patuseid hingi toob tema juurde surmaingel Azören. Kijamati nime ei tohi suhu võtta – kes võtab, selle toob sur-maingel tema trooni ette.

**** Izim-vate – Izimi naine. Naine kaotab abiellumisel oma neiupõlve nime. See ei tähenda, nagu po-leks mari naisel paljudes pereasjades otsustavat sõna, pigem kaitseb selline nime muutus teda kurja silma eest, võõraste meeste ligitikkumise eest igatahes.

***** Kasetohust laekal ei olnud lukku, kuid selle sisu avanes vaid teadjale.

Vastas eidele siis poja,
Lausus oma armsa vastu:
„Kaks maailma olen käinud
Läbi, kolmas veel on jäänud.

Lähen ükskõik kuhu teele.
Keegi mind ei peata praegu,
Teelt ei kõrvale mind pööra –
Tooma pean ma pruudiluna,
Välja lunastama pruudi!

Aga vaevab mind üks kahtlus,
Kas ei käi ma aina tühja:
Kas on allmaariigis seda,
Mis ehk siia ilma sobiks,
Mida saaks ka pihku võtta,
Naabritele ulatada,
Maridele kogukonnast
Ja et tagasi ei lükkaks
Nemad esitatud kinki?

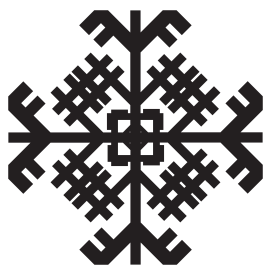
Ütle mulle, ema, vahest
Tead sa muud ehk imet ilmas?
Kas on rääkinud mu isa,
Mida leidnud on ta kuskilt
Suure ilma avarustest,
Kõigi imetlust mis vääriks?“

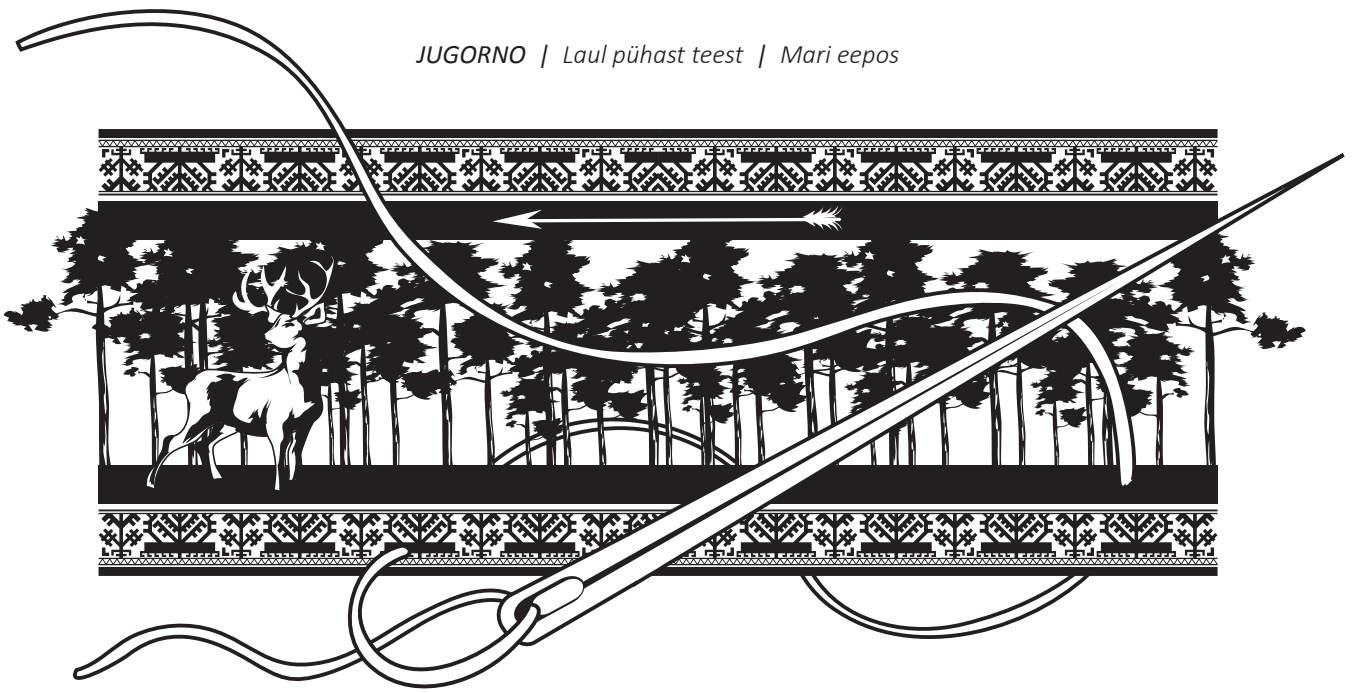
„Sinu isa palju näinud,
Palju rääkinud on mulle,
Aga tea, et loobunud ta
Oleks imeasjust, mida
Sina lunaks leida soovid.

Ta on näinud kuldset saablit,
Iseenesest mis raiub
Valitut su soovi järgi;
Näinud on ta kuldset sõrmust,
Viib mis kuhu eales soovid;
Näinud kiire kõnni pastlaid,
Isepüüdvat head arkaani,
Kõike nägijat üht silma,
Haarata mis suudab ilma.

Sinu isa palju näinud,
Palju jutustanud mulle,
Surres aga lausus nõnda,
Ühte lihtsat tõde teatas,
Et on hinnalisim ilmas
Kodumaja, ligimesed,
Emakeelne kõnekõla.

Käi, mu poeg, veel mööda ilma,
Vahest siis sa tõesti taipad,
Mida soovib meie rahvas
Väärilise pruudi lunaks.“

Kolmas laul

Salii ja Pampaltše jätavad jumalaga enne pikka lahusolekut. Pampaltše kingib armsamale käterätiku selle märgiks, et ta on nõus saama tema naiseks. Sellele tikitud märgid ja Taeva-piiga kingitud kullast silmaga nõel näitavad Saliile kätte kõik vajalikud teed.

Kui te soovite ehk kuulda
Kukulinnu kukkumisi,
Siidilehes kase laulu
Või kristalse lätte heli,
Minge Lemde jõe te äärde
Või Torjali laane kanti.

Kui on südamele armas
Vaba pääsulinnu sädin,
Värske tuule puhumine,
Avaruste hingamine,
Ehitage maja laia
Juli jõe te kalda peale,
Järsu kalda serva peale.

Kui ent südant rõõmustada
Soovite te ööbikute
Lauluga ja tammepuude
Vaikse sosinaga, oja

Vulinaga kärestikus,
Mesilaste suminaga,
Jääge siia meie seltsi.

Siin Elneti kallaste peal
Painduval on leinapajul
Oksad rasked, hõbedased
Nagu armastatu juuksed.

Lopsakas on rohi niidul,
Nõnda rikkalik ja tihe,
Surutud üksteise vastu,
Iga kõrs kuid lausa särab,
Nagu armsa paksud kulmud.

Maasikatest rikkad nõlvad
Roosad on kui armsa põsed.

Saluserval kahar humal
Nagu lokid kõrva taga
Keerdumas on vallatlevalt.

Nugised ent mängivad kuis
Mätaste peal männisalus!
Muudkui mängivad seal nagu
Kavaluse sädemed all
Tihedate ripsmete su
Sõstrasilmsel vallatlejal.

Vahel kallastelt Elnetil
Hani vette sukeldumas,
Keerutab ta hõbekaela,
Hüüab hoogsalt „kaaga-kaaga“ –
Nõnda naeratuses sünnib

Neiu hele naer ja voogab
Vaimustust meis tekitades.

Ei ma kirjeldada taha
Rohkem, ise parem kaege
Juli kandi kogu ilu,
Mille omandas me neiu
Tervenesti, jääkideta,
Saades kauniks nagu maailm.
Nimetan vaid tema nime,
Tema nime ütlen teile!

Tema nimi on Pampaltše,
Neiu hõbesuu Pampaltše,
Kelle vanad nimetasid
Kogu rahva varanduseks.

* * *

Täna hommikul miks valge
Udu katnud lohukohad,
Karge kaste rohuväljal
Rippumas on pärlitena,
Ööbikuidki pajuokstel
Laksutamas enam pole?

Kas on kaste tõesti mõru?
Kas on kibe neiu kurbus,
Mida laulusse ta valab
Maasikvälul nukrutsedes?

„Kes seal nukrutseb ja laulab?“
Mõtiskles Salii, kui saabus.
„Vahest mu Pampaltše nõnda
Kurvalt jumalaga jätab?“

Järgmine on laul see lihtne,
Neiukese kaeblemine:

„Mööda tanumat ma läksin,
Väli nähtavale ilmus.

Kõndisin ma mööda välja,
Salu nähtavale ilmus.

Sammusin ma läbi salu,
Mättad nähtavale tulid.

Astusin ma mööda mättaid,
Nägin paati laukavetes,
Oi ta keerles, oi ta hüüdis,
Kedagi kui kaotand oleks.

Mõtlesin siis minnes nõnda:
Parem muutuda on väljal
Laial kaharpäiseks kaseks,
Kui et ilma jääda isast,
Oma armsast sigitajast.

Parem olla käole pojaks,
Kukkuda ses kaseladvas,
Kui et ilma jääda emast,
Oma kallist sünnitajast.

Armsamast kui ilma jääda,
Parem muutuda on mooniks,
Õielehtedena tuules
Lennata siis sõbra kannul.“

Tiirutas üks mesilane
Laulva seal Pampaltše kohal,
Üksi kogu välja kohal
Sellel hommikul ta tiirles,
Ära lennata ei tahtnud.

„Miks?“ Salii seal põõsa juures
Seistes mõtles, kui ta jälgis
Oma armastatut eemalt.
„Tähendab see head või halba?“

Siis ta mesilaselt küsis,
Lootes ennustajalt kuulda
Vastust oma mõtetele:

„Hõbetiiba mesilane,
Lendleja sa väsimatu,
Miks mu armsa kohal lendad,
Miks seal tiirutad sa aina
Tiibadega sahistades,
Kõrva sosistad kas miskit?
Mida soovid teada anda,
Mida jutustada talle?“

Kas ta õitsvast ilust räägid
Või ehk neiu saatusestki?
Või sa varastada loodad
Tema huulilt õrna nestet?

Või ehk sinu kaudu saadab
Püröšö*, hea saatusjumal,
Oma hoiatuse talle?“

Aga vastust ta ei saanud,
Polnud meesterahva moodi
Mõistatada - armsamaga
Parem jumalaga jätta.

Sosistas Salii siis tasa:
„Et sa käisid mööda rada,
Sõstrapõõsas mulle ütles,
Et sa ohkasid nii vaikselt,
Lämbe tuul mul teada andis,
Et sa laulsid, jutustasid
Mulle ööbikute hääled.
Mind et armastad sa tõesti,
Seda teatas mulle süda!“

Ära kurvasta, mu kallis,
Tagasi ma suve lõpuks
Tulen, meie lootus täitub,
Neiupasun laulma hakkab
Sügisel sel kindla peale!“

Nõnda öelnud, kummardas ta,
Väljale kui vaikselt tulnud,
Minemas taas kergel sammul
Ärateele tihnikusse.

„Seisa!“ karjatas Pampaltše,
„Liiga ruttu lahkud ega
Jäta hüvasti, ei otsa
Vaata, käsi pihku võttes.“

Ees on tee sul väga kaugel,
Ohtlikul sel teel sa tihti
Kahetsed, mis tegemata:
Uuesti ei süüta küünalt,
Lõpuni mis põlenud on,

* Püröšö – üks kolmest taevasest peajumalast, saatuste ettemääraja. Pühast teest on temale määratud eraldi puu, tavaliselt pärn. Vahel tuleb Püröšö maa peale õhtuhämaruses, siis valitseb kõikjal eriline vaikus.

Hetke tagasi ei pööra,
Kui ka väga seda soovid.

Ema on mul öelnud nõnda:
„Mul ei ole sootuks kahju,
Et on rätik kulunud, kuid
Kahju narmastest, mis järel.

Mis on läinud, see on läinud,
Pole kahju üürikesest
Elust, kahju ellu jäänust.“

Ilm on küllap nõnda seatud,
Et ei elukangas ise
Ole meile kõige kallim,
Hoopis tühine mis paistab,
Nagu muster kanga servas,
Mille keegi lembes loonud,
Kaunistab mis kogu kangast,
Hellitab ju meie meeli.

Kas sa tõesti mõtlesid, et
Nõnda lihtsalt minna lasen
Armsat sõpra tundmatule
Teele udusele, maadele,
Mis võõrad, piiri taga?

Esivanemate puu all,
Küla püha Onapu* all
Tegin lõkke, põletasin

Selles seitsekümmend seitse
Kasetohu riba ära –
Kutsusin nii vestlusele
Kõiki taeva valitsejaid,
Nende teenreid, abilisi.

Jagasin ma kõigil kinke,
Andsin karaskit ja kakku,
Pürojooki** magusaimat.

Palusin ma seal siis Jumolt,
Maalt ja Kuult ja Päikeseltki,
Tulelt, Veelt ja Tuulelt, kõigilt
Jumalailt ja keremeteilt***,
Palusin ma üsna vähest,
Hoiaksid et silmas nemad
Rändajaid maailmas, kes on
Üksikuina võõrail teedel.

Piambar****, too jumalanna
Maine, meie naiste kaitsja,
Kes on Jumo vanim tütar,
Enne abielu karjak
Isa lõppematul karjal,
Viina Tar***** tal lubasin ma.

Tema nooremale õele,
Täheketraja***** kes taevas,
Taeva kangale kes tikib

* Onapu – püha puu, mille juurde tuuakse ande jumalatele. See puu võib asetseda ka küla sees esivanemate puude hulgas.

** Püro – mõdu.

*** Keremetid – alamad jumalad, tavaliselt kuuluvad perekonna või sugukonna juurde. Sageli on need jumalad kurjad ning nõuavad austust ja kombetalituste täitmist. Nende mõju all on enamasti olmelised tegemised ja sündmused. Kui pere kolis ennevanasti uude kohta, siis võeti keremet eraldi kasetohust karbis kaasa.

**** Piambar – taevapiiga, suure Jumo tütar, kes karjatas isa taevast karja. Hommikul laskus ta koos karjaga mööda viltvaipa maa peale, õhtul läks tagasi taevasse. Maa peal armus ta maride juhti ning abiellus temaga vastu isa tahtmist. Selle eest jäetigi ta maa peale, kus oli naistele kaitsja ning nõuandja.

***** Viin Tar – etümoloogia teadmata, võimalik analoogia kirikuveiniga.

***** Täheketraja – *Jumõn Jüdõr*, keskne tegelane mütoloogias, alguses oli karjane, hiljem ketraja.

Saatuste kuldsädemeid, ma
Andsin oma neiuhehted.

Võta nende vastukingid –
See on nõel kui kuukiir terav,
Silm sel kullatud on kaunilt,
Selle sinu jaoks on saatnud
Hüva õeke Jumõn Üdõr
Siidiniidiga koos taevast
Kuldse kedervarre otsast.

Võta rätik, mis on pandiks,
Et ma tulen sulle naiseks*.

Vaata selle räti mustrit:
Piambar on minu käega
Nõelapisted siia teinud,
Tema saadikud ent – linnud –
Selgitasid mustri märke
Akna taga valjult lauldes.

Keskel künnapuu on vägev,
Elupuu**, mis ilma kese,
Ühendab mis kolme ilma:
Taevast, meie maad ja allmaad;

Parem külg on päeva poole,
Vasakul on täiskuu rada,
Tagapool on varjuvallad.

Kui sa selle taevanõela,
Millel silm on kullast, viskad
Minu tehtud rätikule,
Selle teravik siis näitab
Liikumatud taevatelge,
Millel nimeks Kava menge***,

Silm ent näitab teede kulgu,
Mida mööda kõnnib Ketše;

Märkidest, mis servadel on,
Saad sa teada, kus me maja,
Kus on armas kodukant sul,
Kus on too, kes ootamas on
Loojangu eel õhtutunnil
Akna juures hüva uudist
Linnult, tuulelt või ka pilvelt.

Oleksin ma vesi voolav,
Jookseksin ma jäärakutes,
Nõgudes ja mööda kive,
Kuusetihnikutes tihkeis,
Teed et osutada sulle.

Oleksin ma täht üks langev,
Ise tähistaksin sulle
Mööda taeva järsku nõlva
Valge tulejoana tulles
Teed mu koduläve juurde.

Nelikümmend pisarat mul,
Nelikümmend kuuma piiska
Hinges pulbitsevad-keevad,
Üks on ainult puudu nendest,
Jõeks et kiireks võiksin saada.

Nelikümmend väikest sädet,
Nelikümmend säratäppi
Mängivad mu selgeis silmis,
Üks on ainult puudu nendest,
Et ma kirkaks täheks saaksin.

* Kihluse puhul oma nõusoleku tähistamiseks kinkis neiu peigmehele tavaliselt välja õmmeldud käteräti. Kihlus tühistub, kui noormees annab käteräti tagasi või kaotab selle.

** Maailma keskpaigas kasvav elupuu, mis seob kolme maailma – latv sümboliseerib taevast, tüvi maa-pealset, juured allilma. Tavaliselt oli selleks puuks jalakas.

*** Kava menge – ilmasammas, mille projektsiooniks taevas on Põhjanaan ja mille ümber tiirleb taevas.

Siinse vaikse voolu kohal
Jätamegi jumalaga.
Kuhu ulatub mu vaade,
Sind ma saadan kurval pilgul.

Kui sa vaateväljast lahkud,
Kui siis kaovad künka taha
Kübara peal kullisuled,
Südame sul järel saadan,
Las sind seirab nendel teedel,
Las ta kulgeb sinu kõrval!“

Neljas laul

Tee viib Salii maailma äärele, allilma ukسلävele. Siin näeb ta parti Kuldasilge-Türkiisipeakest-Lasuurikaela ning tahab teda võtta olnoks. Kuid kätte saada õnnestub tal vaid kuldmuna.

Mõistatust eks mõistatage!
Mis on lõng, mis väljal lookleb,
Kedratud mis pole lõngaks,
Uhmrinuiaga vaid taotud;
Ühes suunas palju pikem,
Tagasi ent hoopis lühem?

See on pikk ja kauge tee, mil
Lahkuviija nimeks antud:
Kaugele viib ega ruttu
Tagasi too neid ta, keda
Ootame ja armastame.

Näe, seal jookseb ta ja lookleb
Kaldajärsakul kord kõrgel
Ja siis mööda haljast luhta,
Lageväljal, tumelaanes,
Nõlvakul ja allpool lohus,
Väänleb nagu rõngasehe,

Moodustab kui sasilõnga,
Ära iialgi ei arva,
Kuhu keerab, mida avab
Vaateks käänakute taga.

Nendel radadel seal kuskil
Eksinud me õnn on sootuks.
Kas sa hüüad, kas sa huikad,
Sulle lihtsalt ta ei vasta,
Enne käi ja talla rada
Mööda jooni arvutumaid,
Mööda kritseldusi aina,
Miskit vaevalt seal sa kohtad.

Miks on kõverad kõik teed need,
Miks on puntras kõik need rajad,
Sellele ei keegi vasta.

Räägitakse, kutsunud kord
Jumo kokku loomad kõikjalt,

Küsida et nendelt, millist
Ilma tahaksid nad näha,
Kuidas elu korraldada.

Kogunenud loomad, linnud,
Tulnud inimene, ainult
Siil, see lühijalgne, jätnud
Miskipärast tulemata.

Jumo lõokese siis saatnud,
Kiirustagu unimütsi,
Õelgu talle, et ei kõlba
Täitmata tal jätta käsku.

Jumala see linnukene
Saabus, ütles, siil et ruttab,
Üle mätta just ta ronib.

Oodati, kuid siili pole,
Saatis Jumo metsanääri.

Saabus metsanäär ja lausus:
„Siil siin lähedal just sõuab
Laastu seljas üle lombi.“

Oodati, kuid siili pole.
Vares lendas vastu talle,
Tuli tagasi ja teatas:

„Ongi siin me siil, kuid lävel
Kuuseoksakene lebas,
Vaeseke jäi sinna kinni.“

Siis ent avanesid uksed,
Komistades läve peale
Siil kui kera sisse veeres,
Nõnda higistas, et karv tal
Kokku kleepus okastena.

Hingeldas ta, raskelt hingas.
Naersid teised ümberringi.
„Kõverjalg, sa hingeldad ju,

Arvasid, et oled ise
Esimene, kes on kohal!“

Siil nüüd turtsus solvatuna,
Pööras ringi, torisedes
Tagasi läks hoopistükkis.

Jumo saatis kassikaku
Järele nüüd solvatule,
Et too kuulaks, mida siilil
Oma ägeduses öelda.

Kassikakk siis kuulis järgmist:
„Mina tean, kuid korraldada
Ilma, mugav et meil oleks,
Kuid te nüüd ei kuule seda!

Olgu kõverad kõik rajad,
Olgu teed kõik segamini,
Siis me vaatame, kes tuleb
Esimeseks võidujooksus,
Kohale kes jõuab varem,
Kellel kõverad on jalad.

Olgu mäedki kallakuti,
Kõverdugu jõed ja ojad,
Metsad, jäarakud ja väljad,
Sillad, aiad, plangud,
Tammid jõgedel ja oosid,
Lõustad, selgrood, kõrvad, kehad –
Kõik see kõveraks las muutub!“

Nõnda lausus siil, kes kuri.
Nii, näe, juhtuski, sest teised
Olid vait, ei öelnud miskit.

Miks on teed nii pikad ilmas,
Isegi ei Jumo teile ütle.

Seda teavad üksnes jalad,
Jalad, mis on ise käinud
Kuumaga ja läbi pori,

Seljas kott – nii ära mõõtnud
Otsast otsani need rajad.

Mõnele need teed on üksnes
Konarused komistuseks,
Mõnele on katsumuseks
Või ka lausa karistuseks;
Teisele ent hüva juhus
Ära petmaks kurja saatust,
Musti mõtteid lahutada
Teede veerde, põldudele,
Rasket muret hajutada
Nelja tuule poole väljal,
Igavesed õnnetused
Kaevata kas kivi alla
Kuskil ristteel tühermaadel.

Jahimees Salii, see tubli,
Kaugele sa oled jõudnud,
Kodust eemaldunud hoopis;

Teed sind meelitanud, viinud
Keerutades ilma äärde,
Lõppemas kus tuntud maailm.

Igaveses varjuorus
Isegi ei päike paista,
Kuu ei siia sisse vaata,
Värske tuul ei häiri siinset
Valget udulaama, mis on
Heljelemas vete kohal
Ning mis kindlalt varjab seda
Sissepääsu, mille kaudu
Azören* viib pöördumatult
Alla ilma püütud hingi.

Tühjus valitseb siin paigas,
Liikumist, ei heli ole;

Mustad, hallid, sünged nulud,
Metsik kivi, sammal, samblik,
Kuivand krõnks, üks hõbepaju
Keerdus oksti sirutab siit,
Udus laiutaks kui käsi.

Kuhu sattunud sa oled?
Näib, et isegi siin aega
Pole olnud ega ole,
Selle kulg on mööda läinud
Kaarega vist siinsest kandist.

Nii Salii siin eksles udus
Komistades kividele,
Taganedes süvendeisse,
Kus kui nõia keedus muda
Kees ja pritsis mürgist sülgel
Laiali siit igas suunas.

Nõnda eksles, kuni jõudis
Rohkem rahulikku paika,
Lauge kalda serva peale.

Ümarat seal nägi laugast,
Mis kui aken pilvelaamas.

Nägi laukal parti, kes seal
Mängis, tiibadega vehkis,
Punajalgu loputades,
Kõhusulgi puhastades,
Peakese kord vette pistis,
Põhjast midagi kui otsiks,
Kord taas kaela püsti ajas,
Vesi sulekesi pesi.

Nägi nii Salii ja taipas:
Ongi otsas tema rännak –
Siin see haruldus, näe, ongi,

* Azören – surmaingel, Kijamati saadik. Ta saadab surnuid allilma Kijamati kohtu ette. Aga ta ka suretab inimesi, täiskasvanutel lõikab kõri läbi, lapsi lämmatab põrandalauaga peale vajutades.

Mis on sobiv pruudilunaks –
Kuldasulge Pardikene,
Kaunitar Türkiisipeake
Ehk Lasuurikaelakene*.

Kust veel mujalt sellist leiad,
Turult küll ei osta taolist,
Kelle käest veel sellist imet
Välja vahetada võiksid?

Kütt siis välja võttis noole,
Vaikse õekese Šõpaki,
Et saaks parti elavalt veel
Näidata ta naabritele.

Tõmbas vibu poolde vinna,
Hääletumalt vibunööri
Välja libises sõbranna,
Sõnagi ei lausunud ta,
Ei ta öelnud, et see part seal
Pole talle mitte saagiks,
Linnu vastu ta ei läheks,
Aga peremees kui soovib,
Eks ta muidugi siis püüab.

Vastu pead löi puidust otsak
Pardile ja heli kandus
Üle kogu ümbruskonna.

Jahimehe otsak puine
Oli pehme nagu vildist
Ning Šõpak löi tiirutades
Sulgedega kaunistatud
Saba hoopis põhjamutta,
Muutus nagu kõrkjakõrreks,
Justkui lauka ilustuseks.

Noole jahimees nii kaotas,
Kaotas selle igaveseks.

Siis Tšolga ta võttis tupest,
Nool see palju oli joonud
Verd küll partidelt, küll muudelt!
Kui ei elusalt ta saanud
Kätte Parti Kuldasulge,
Ilusat Türkiisipeakest,
Kaunistest Lasuurikaela,
Võtab ta siis tapetuna!

Tõmbas kütt taas vibu vinna,
Lõpuni ta tõmbas Ketše –
Vilistas ja laulis lennul
Pardile see surmatooja,
Nautis vabadust ja voli
Oma viimsel pidupäeval.

Lõi siis otsak vastu
Ilusat Türkiisipeakest,
Ülespool Lasuurikaela,
Sinisädemeid seal lendas,
Nool kuid kriimustas vaid pisut,
Nahka naksas õige vähe.

Pardi kuldsed suled aga
Pilbasteks löid vapura noole,
Peergudeks nad lõhestasid
Sileda ta puidust varre,
Muutusid need pilpad laukas
Vee peal roostekarva tarniks.
Noole jahimees nii kaotas,
Kaotas selle igaveseks.

Kuid ka Pardikene karjus,
Tõusis õhku lauka kohal,
Pillas kuldse muna maha,

* Part Kuldasulge-Türkiisipeake-Lasuurikaelakene – kuldsulgedega part on sagedane muinasjuttude te-
gelane. Tema küttimine toob kütile tavaliselt häda kaela.

Verd tast tilkus mulla peale,
Siiski ära lendas orust.

Kütt siis istus kivi peale,
Tõstis kuldse muna üles,
Kogu saak see oli praegu,
Mis ta valdusesse sattus.

Nooletupp nüüd oli tühi,
Nooled hävinud, mis kütt nüüd
Tema enam, kui vaid alles
Võitlusnool kui sõjamehel.

Ta siis välja võttis paunast,
Oma reisikotist otsis
Valge muustrilise räti,
Laotas põlvele ja vaatas
Seda käterätti* kaunist,
Kinkinud Pampaltše mille
Armastuse pandiks, vandeaks,
Ootamise lubaduseks.

Tikitud sel käterätil
Kõiki oma teid ta nägi**,
Kõiki peatusi ja paiku,
Viitasid ja takistusi,
Mille järgi juhindunud,
Jõudnud eile ilma äärde,
Viimse lõpuni siin ilmas,
Teed kust edasi ei olnud.

Aga täna käterätil
Punast värvi joonena taas
Tee tal avanes ees otse

Uue märgi kiirgusena,
Pardilennu märgi moodi.

Tagasi see tee viis teda,
Osutas nüüd kodu suunda.
Tähendab ehk see, et jõuab
Järele ta pardilegi?

Tõusis kütt ja kuldse muna
Reisikotti peitis, ruttas
Mööda tähiseid ja teedel
Verejälgi, nüüd ta lausa
Lendas Tuulest kiiremini
Lõuna poole, lähemale
Lävele, mis armas talle.

Kuldasulge Pardikene,
Kaunitar Türkiisipeake
Ehk Lasuurikaelakene
Lendas jälitaja eest ent
Tiibu laialt lehvitades
Maiste avaruste kohal,
Vaikse sahinaga täitis
Salusid ja suuri metsi,
Välju lagedaid ja põlde,
Varjulisi orgusidki.

Verepiisad langesid seal
Tema kehast ilma peale,
Suurte laikudena maad need
Kaunistasid, jättes maha
Põõsastele, puude peale
Kalliskive elusaid kui
Kulda, purpurit ja sära.

* Originaaltekst kasutab siin marikeelset sõna *solõk* – see on tikanditega käterätik, mis antakse peigmehele kas kokkuleppimise ajal või otse pulmas selle märgiks, et ollakse valmis tulema talle naiseks.

** Kõiki oma teid ta nägi – muistne mari tikand ei olnud üksnes kaunistus, selles olid tähendusega märgid. Algselt tikkisid neid märke kangale mehed, hiljem naised. Kunagi olnud olemas kangaribadele tikitud sümbolitega salajane raamat, mille lehmad lõpuks ära söönud, kui see kuivama pandi.

Õöd ja päevad jooksis rändur,
Aga eespool tema jooksu
Aina särasid ja paistsid
Tuultest uhkelt paisutatud,
Eredad ja läbi kirjud
Lappidena, avatuina
Kas brokaadist, ametüstist
Kodumetsa kaunid kuplid.

Kütt ei saanud parti kätte,
Kuid ta mõistis, ära aimas,
Miks on sellel käterättil

Märgitud teed punastena,
Kantud kulla, vere värvil.

Kauge teekond vere kannul,
Mis on kulla peale kantud,
Tee tal katkenud ja konar
Talle lunastuseks antud –
Kuni rada jälle haljaks,
Kaunilt roheliseks muutub,
Verd ei maha pese endalt,
Puhtaks see ei saa ka kullast.

Viies laul

Pühasse hiide Elneti jõel sõidavad palvustele kokku külalised kogu Marimaalt. Peajumal Jumo lükkab tagasi peamise ohvrianni – valge argamaki ja võtab vastu vaid Pektemõri hobuse.

Mida mari rahvas teeb,
Kui sügis saabumas on peagi,
Salvedes kui vili juba,
Reheahjud kui ei suitse,
Koodid kui ei kolksu rütmis,
Leotavad kui naised lina,
Püttidesse pandud humal,
Lautades ja katuse all
Värske põhu lõhn on kõikjal,
Neiud andameid on kogund
Esimeste istjate jaoks?

Mida teeb siis mari rahvas?
Valmistub Ugindeks* tema,
Sügisesteks palvetusteks,
Jumo ette tänu tooma
Maise vilja külluse eest,
Karja alles hoidmise eest,
Kogu pere tervise eest,
Suguseltsi heaolu eest.

Kart**, me preester, vana Völöp
Sada abilist on määrand,
Sada saadikut on saatnud
Metsakandi küladesse;

* Uginde – kalendriline tähtpäev sügistööde lõpetamise puhul, otsesõnu „uudseleib“ ehk pidu selle auks. Kogukond peab siis küll tänapalveid, kuid eepose tekstis on tegemist ebatäpsusega: uginde on kokku pandud sügiseste ohvralitustega šize küso, mida peetakse hiljem, oktoobri lõpus või novembri alguses.

** Kart – loodususu preester, kes valitakse kogukonna poolt kõige lugupeetavamate inimeste hulgast. Kogu rahva ülemkart valitakse kõigi kogukondlike kartide koosolekul.

Seitsekümmend seitse kutsus
 Jumalaid ta lõkke juurde,
 Süttivad mis üsna kohe
 Püha hiie sügavustes,
 Malmist kateldes, kus nende
 Jaoks on kostitus nüüd keemas.

Üle kolmesaja valge
 Kanga, igal pikkust seitse
 Arssinat*, on valmistatud
 Seks, et salu ümbritseda**,
 Seks, et roojaseid ei pääseks
 Sisse mitte ainsast pilust.

Koguti ka ohvriande
 Kogu rahva ühispalveks:
 Nelikümmend seitse jäära,
 Veerandsada punast õhva,
 Lumivalge puhast tõugu
 Argamakk, üks kaunis hobu,
 Linde aga loendamatult.

Vasikad ja lambad läksid
 Taevakarja täienduseks***
 Pühadesse orgudesse,
 Kus neil igavesti toiduks
 Puhas vesi, maitsev rohi.

Hobune peaks Ketše rakmes
 Vana põtra asendama,
 Too on kulutanud sõrgu
 Taevateede järsakutel,
 Allapoole libisenud,

Aina meist ta kaugenenud
 Lausa silmapiiri äärde****.

Võtab Ketše ohvri vastu,
 Seitsme nädala siis pärast
 Hobu kiiremini kappab,
 Vankri kõrgemale vinnab
 Igal päeval tasahaaval,
 Taevateed nii pikendades,
 Ööde aega lühendades.

Kõik nüüd palvuseks on valmis,
 Külalised kogunenud –
 Tulnud ratsa, vankritega,
 Tõldadega, kaarikuiga,
 Muidugi ka hoopis jala.

Kes toob kaasa oma lamba*****,
 Kellel kaenla all on hani,
 Pundar kanu või paar parti;

Kõigil valged riided seljas,
 Servas punane on tikand,
 Vööd on kirjud, muustrilised,
 Karraga ja tuttidega,
 Valged jalarätid tihkelt
 Ümber sääre kinnitatud,
 Viisud punalintidega,
 Puidust tehtud taldadega*****,
 Et ei jalanõusid määriks.

Imestad, kui ringi vaatad:
 Kas on kasesalu teele
 Tulnud hommikul nii vara –

* Originaaltekstis kasutatakse sõna *jarõm*, mis on kanga mõõduks – seitse arssinat, umbes viis meetrit.

** Hiis ümbritsetakse kangastega vaid eriti tähtsate palvuste puhul.

*** Ohvriks tuuakse tavaliselt noori ja terveid loomi. Taevaste karjade täiendamine soodustab ka maiste karjade rammusust ja head juurdekasvu.

**** Vihje suvisele pööripäevale, pärast mida hakkab päev lühenema.

***** Peale kogukonna üldiseid ohvreid võib tuua ka isiklikke ükskõik millisele konkreetsele jumalale.

***** Viiskudele kinnitatakse alla puust tallad ja neid kantakse pidulikel puhkudel, aga suure poriga, et uusi viiskusid mitte määrada.

Helgib valge kasetohik,
Lehed sahisevad tuules.

Kokku lugeda ei jõua,
Kes on palvusele tulnud –
Terve nädal nime kaupa
Tuleks mul neid nimetada.

Jutustan teil kaugematest,
Üksnes kõige tuntumatest,
Rikkamate, tugevatest.

Võimsa Juljõe kalda kandist
Tuli vürst Akaz, tal kaasas
oli Janjögõt, ta veli.

Akpatõri* lapselaps, kes
Sjari** poeg ja mägirahva
Vürst, tõi kaasa Valgemetsast***
Kuulsad Küşõla ja Kutšma.

Jõe Vütla ja Šuhodoli
Kallastelt ta kaasa võttis
Tublid Pakšova ja Roši,
Kolme mäe pealt Paremkaldal
Kindlustest**** Kutjurka vapra,
Sarbosa ja Šerekei ka,

Nendega koos kolm veel venda –
Patõi, Patõraš ja Patõk –
Tulid mägedest neist kaugeist,
Jäärakute tagant kiltmaalt.
Võimsa sugukonna juhid
Kõik on vaprad kangelased.

Mis kõik meelitas neid siia
Läbi rabade ja soode,
Läbi laante, tihnikute,
Viie ratsarännu tagant,
Kahe päeva jõetee kaudu –
Neid, kes järglased on uhkel,
Sangarlikul nari***** rahval?

Kas neil omal palvepaiku
Pole, kus nad võiksid ohvrit
Taeva jumalaile tuua?

Kui te väidaksite nõnda,
Solvaksite neid küll rängalt,
Peavad nad ju õigusega
Ennast mari põlisrahvaks.

Neil Onai***** on vana võlur,
Hiiglane ja ilmarändur,
Järeltulija ta ainus
Vägeval Onaril, kes on
Jumo ja Mlandava***** pojaks.

* Akpatõr on peamine ja populaarseim müütiline kangelane, üks kolmest Önnelikust Patõrist, mari rahva esiisa ja maade asustaja.

** Sjari on mägimaride esiisa, kes viis oma rahva Volga lõunakaldale.

*** Valgemets on Volga vasakkallas Ardast kuni Vetluga suudmeni.

**** Kindlused olid ehitatud mari vägilaste poolt sõjalisteks valvepunktideks.

***** Narid oli legendaarne rahvas, ühe versiooni kohaselt mägimaride esivanemad.

***** Onai oli hiiglane, Onari järeltulija. Ta sõrmed olid käsivarre jämedused, pasteldest välja puistatud mullast moodustusid künkad jne.

***** Mlandava on jumalanna, Maaema, kõige elava kaitsja maa peal, kõige enam austatud naisjumalus. Ka maalihked, karstid, jõgede sängi muutused jne. on tema põhjustanud.

Pühakuks sai pärast surma,
Abiliseks jumalale,
Suureks Mägivägilaseks*.

Kolm ta lapselast nii võimsat,
Õnnelikku kolm Patõri**
Asustasid maad kõik sealsed.

Vibukütt ja vägilane
Akpatõr läks metsakanti,
Varjurohkesse Kakšani,
Hiljem Elneti jõe äärde,
Oleme ta järglased me,
Seda peame mäletama.

Puuderaidur, vali Odo
Rändas põhja poole, maile,
Kus nüüd elavad udmurdid,
Ja Tšolman, kes osav ratsur,
Ošvitši ja Kaama kanti.

Mägimari poolel palju
Salusid ja palvepaiku***,
Kolm ja sada aastat vanad.
Ka Akaz on ise olnud
Preestriks Sõrman Anger**** jõe peal,
Tuuakse kus ohvreid ammu,
Tsöklõm-mänd kus uhkelt seisab,
Mida austab kogu rahvas,

Mida mööda maale laskub
Helge jumal Jumo ise.

Niisiis on kus palvetada,
Austada kus jumalaid saab –
Ei Elneti jõel vaid salus,
Ligi tõmbas sõdalasi,
Kaunitar Pampaltše hoopis!

Kaama kaldalt kaugelt saabus
Salgaga Torkan***** ka ise –
Vürstiks teda hüütakse ja
Kuningaks ja atamaniks.

Stepi tatarlased teda
Kutsuvad Ahmet-sultaniks
Jõu ja vägevuse pärast,
Et ta õpetatud väga,
Seadused lõi esimesed,
Andis nõu ja kohut pidas,
Vaenlane ei eales käinud
Tema piire tülitamas.

Ta tõi kaasa oma poja,
Noore rumala Maržani,
Et kord minia, kes tark on,
Valitseks ta maid, kui ükskord
Tema ise lahkunud on
Teise ilma, et ta kaitseks
Rahvast kõigi vaenlaste eest.

* Valge Mägihii glane on vahendaja Jumo ja inimeste vahel. Ta ei ole jumal, kuid teda austatakse kui jumalat. Maa peal oli ta snoblik kuldsuu ning temasse armus Jumo vanim tütar Piambar. Noored abielusid isa teadmata, karistuseks jättis peajumal oma tütre maa peale elama. Nende pojast või pojapojast sai mari rahva keiser.

** Kolm Õnnelikku Patõrit olid Akpatõr, Odo ja Tšolman. Viimase kahe vägitegudest pole teateid.

*** Palvepaiku on kahesuguseid, üldrahvalikke ja kohalikke, siin on mõeldud viimaseid, kus palvetatakse suguvõsa vaimu, keremeti, poole. Seal oli kõige sagedasemaks ohvrianniks jänes, aga ka lihtsamad kodused toiduained.

**** Sõrman Anger on asula mägimaride maal, kus oli kasvanud tohutu männipuu, mille all peeti palvusi. Seda puud mööda laskus Jumo vahel maa peale.

***** *Torkan* oli idamaride juht, pärast surma sai keremetiks nimega Sultan.

Kaasas tal Ponjai ja Seze,
Kentšõvai, Kambar ja Jamõš,
Põrgõnde, Pašbek ja Taimõr.

Uuralist Torkaniga koos
Jõe Tanõpi kaldalt saabus
Sangar Rjažan. Tema seltsis
Veel Aimak, Karmai ka tulid,
Osavad need ratsutajad,
Võitlusmõõga käsitajad.

Vaikse Kakša kalda kandist
Sõjamees Tšorai ka saabus,
Osav sepp Ašplat niisama,
Almakai, kes korraldas kõik
Rahva kokkutulekud, ja
Veel Šabõk, Sapar ja Paigõs,
Tšemekei, Jatman ja Janduš –
Austusväärased rahvajuhid,
Inimesed rahva hulgas,
Kaalukas kel ikka sõna,
Laitmatu kel käitumine,
Teod kõik mõistlikud ja tublid

Lõpliku nad Sõna kõigil
Suurtel kokkutulekutel
Teada andsid, kuulutasid.

Kaugest põhjakandist, kus on
Väljad, laaned linnurikkad,
Kus Tupsa, Perža ja Voja*,
Mari rahva naabruses kus

Elab Santšara Jarõn** ja
Eellased kust pärit üle
Kogu Karuvälja, üle
Koduse Torjali kandi,
Tulid saadikud nii paljud,
Tee peal sugulasi juurde
Kogunes neil arvutumalt.
Juhtisid neid Toi ja Jambos.

Laži, Vitše*** jõgedel kaks
Inimvoolu ühinesid:
Ühte kamandas Kukarka****,
Teist ent vana Tšimale, kes
Hea ja vaikne, aga väeti
Ja kes lõpetamas elu
Mõttetut ja kasutumat.

Polnud järglasi, ei poega
Ega jõudu valitseda
Maad, mis rikkam ning ka vabam
Kõigi idamaade hulgas.

Ainus ustav sõber jäänud
Veel Šurma sel valitsejal
On udmurt Külmez-patõr*****, kes
Toetab vana valitsejat,
Kaitseb tema riigi piire
Ühes tütreaga, kes noor veel
Naine-vägilane Savi.

Rahvas mõistatab nüüd aina,
Kellele ta võimu jätab –

* Tupsa, Perža ja Voja on kauged jõekesed, maailma ääre sümbolid.

** Šantšarad ja Jarõnid on maride põhjapoolsed naabrid vjaatitšid, marid ei pidanud neid venelasteks, vaid omaette rahvaks.

*** Vitše on Vjatka jõe marikeelne nimi.

**** Kukarka võib olla ka ajalooline tegelane, kirdemaride juht, aga ka peapreester, kellele allusid teised preestrid. Pärast surma muutus ta ülemaaliseks keremetiks, võimsamaiks esivanemate vaimude hulgas.

***** Külmez on udmurdi vägilane, kes elas kunagi koos tütre Saviga mari maadel. Maride ja udmurtide territoriaalsetes vaidlustes etendas ta olulist osa. Maride survele kolis ida poole.

Vürst Poltõšile* Malmöžist
või Kukarkale Jüksernist
või Külmezile ehk hoopis?

Nõnda liikusid kaks voolu,
Ei nad tee peal tülitsenud,
kuid ei sulanud ka ühte,
laskunud ei vestlusesse.

Üks vaid vürstikene oli,
Kes ei kummast sugukonnast,
Selline, kes kõikjal sebib,
Kõigil oma olla tahab –
Pektemõr, kel õel on süda –
Rahvas hatuseks peab teda -,
Aina saalis kahe vahet,
Paat kui kahe kalda vahel,
Vestles juhtidega, kõigi
Vanadega, vürstidega
Nagu rahusobitaja.

Kuid ta mida silmas pidas,
Sellest jutustan teil hiljem.

Kas te olete eal käinud
Suures pühas hiies, mida
Nimetati mirgüsöks seal
Või ka väiksemas – kūsotos -,
Kogukonna küla hiies**?

Kas te vaim on tõusnud üles
Lõkkesuitsus palvetena
Jumalate akna taha?

Olete kas istunud koos
Jumalaga laua taga,

Pakkudes tal külakosti,
Vagalt oodetes siis temalt
Hüva märki vastusena?

Kui on nii, siis aru saate,
Tunnete ka südamega,
Juhtunud et hirmus lugu
Sellel palvusel Elnetil.

Kui ei mõista, uskuge mu
Sõnu – teid ei või ma kahjuks
Sinna hiide kaasa võtta –
Võõraid ning ka väikseid lapsi
Me ei luba hiide tulla.

Kaks ööd-päeva kestis palvus,
Kolmandal ent rahvas väljus,
Võttis maha valge tõkke,
Ärevus ei kadunud kuid
Nägudelt neil – miskipärast
Jumo kingitusest keeldus,
Hobust ta ei võtnud vastu –
Valget argamakki tema
Kutsunud ei oma talli.

Preester teda veega pritsis,
Kuid ei võpatanud hobu***,
Nahka ta ei väristanud.

Oma hobust ohvriks pakkus
Siis Akaz, see vägilane,
Kuid ei võpatanud toogi
Ega väristanud nahka.

Siis Torkan veel stepiratsu
Halli välja pani, kuid ei

* Vürst Poltõš oli Kaama kandi maride juht, kes asutas Malmöži kindluse. Hilisemates legendides on tuntud kangelane Boltuš, võimalik, et see on Poltuši järeltulija.

** *Kūsoto* on kogukondlik püha hiis. Neid eristati tähtsuse järgi (mereto –ringkonna hiis; ves tünja oto – üldrahvalik hiis). Sama püha salu võidi nimetada ka erinevalt olenevalt seal peetavast palvusest.

*** Kui hobune ei võpatanud, siis järelikult ei andnud Jumo märku, et on ohvri heaks kiitnud.

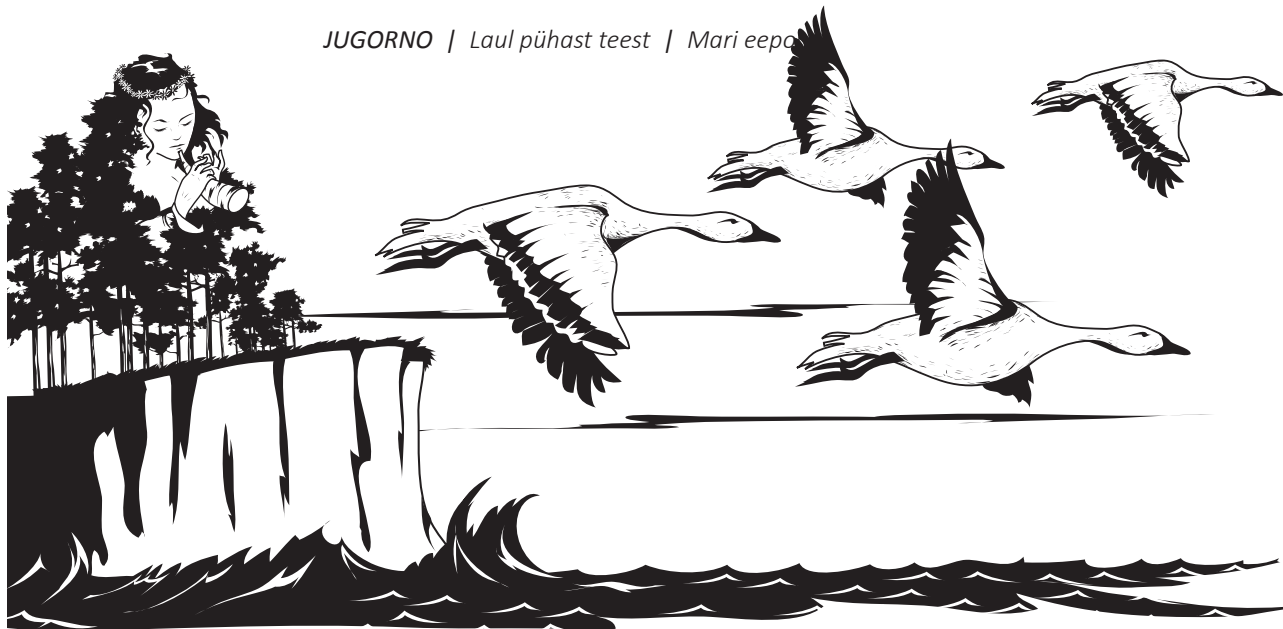
Võpatanud hobu ega
Raputanud vett ta endalt.

Hobuseid seal karjas ringi
Kappas külalistel palju –
Küllalt tuhkruid, kimpleid, raudjaid,
Kõrbisid ja laigulisi,
Musti, kollaseid ja halle,
Hiirekarva, helepruune,
Punaseid ja punapruune,

Aga sobivat ei olnud,
Tõugu heledat ja kaunist.

Üksnes võik üks täkukene,
Kuldse varjundiga hobu,
Pektemõri ratsu reibas
Osutus nüüd sobivaks ja
Selle Jumo võttis vastu
Kõigi teiste kadeduseks.

Kuues laul

Pärast palvusi algab pruudilaat. Pampaltše puhub pruudipasunat, et Saliid appi kutsuda. Laada korraldajaks saab mari tark Almakai.

Välja kohal hanerivis
Lendasid seal metsahaned,
Ühtselt tiibu sirutades,
Rida pidades ja juhi
Hüüdele end allutades

Kauged olid nende lennud,
Väsides nad maha tulid
Kalda äärde orgu, parved
Parve, linnud linnu ligi.

Lärm seal orus aina püsis,
Tiivalöögid, kurguhääled,
Kaklused ja seabimised,
Kaotanud kui oleks haned
Endise kõik väarikuse,
Mõistuse ja oma juhid,
Oleksid kui unustanud
Suure rännu sihi, parve

Ühtsuse nii aruka ja
Elu jumaliku mõtte.

Sama lugu toimus suurel
Luhal Šora ja Elneti
Jõgede mis vahel laius,
Kuhu pärast palvepäevi
Kogunesid metsarahvad,
Kaubelda et kaupa kaunist,
Kaubelda et neidu malbet,
Hõbehambalist Pampaltšet.

Tulid kõik ka kutsumata,
Kuigi neid ei meelitatud
Õllega või saiadega,
Piitsaga ei kokku aetud.

Mitte nende jaoks ei kostnud
Neiupasun vete kohal,

Kõlanud ei hüüd see kutsuv –
Kütt Saliid see üksnes hüüdis.

Kutsunud ei peole tema,
Mitte ratsamängudele –
Oma sõpra kutsus rännult
Tagasi, end hoidma-kaitsma.

Lärm siin orus püsis aina,
Sellisest vast käitumisest
Kaotaksid kõik taevalinnud
Rahva lugupidamise,
Kui ei oleks nende parves
Äraostmatuid ja ausaid,
Valvajaid, kel hane uhkust,
Keda meelita ei toidud,
Kes ei kaldu une pärast,
Oma kohuseid ei pane
Teiste õlgadele hoopis.

Kaotaksid ka rahvad suure
Jumo lugupidamise,
Kui ei oleks ühiskonnas
Ettenägelikke, tarku
Sugukonna esindajaid.

Vana Ortšama siis rääkis
Naabritele sellest laadast,
Vanemate otsustustest:

„Hommikul, kui tõuseb päike,
Roosaks värvib kaselehed,
Päeval pilve tagant väljub,
Kõrvetab seal rohulata,
Kuid ta loojub metsa taha,
Poole ilma varju jätab.

Kui ent ahnus maade kohal
Päikse asemele tõuseks,
Veri uputaks kõik ilma!“

Keegi kuulanud ei teda;
Kuri otsus võeti vastu,
Pilku varjates ja peites
Kasu ainult meeles mõlkus.
Nüüd ent ehmuti küll pisut.

Rahvasummas käisid mõned,
Peiudele sosistasid:

„Ärge seiske kuuse alla,
Käbi kukub pähe ülalt;
Kibuvitsa põõsa ligi
Ärge istuge, see kriibib.
Kaunitari ärge tahtke,
Linte ärge ostke talle,
Ärge präänikuid ka tooge,
Naiseks ärge ihaldage –
Hiljem kahetsete seda!“

Kes ent sellist juttu kuulaks,
Selle jutuga kes nõustuks,
Oma nõrkust üles näitaks,
Kas ta kaunitarist loobuks?

Juhtunud ei iial ole,
Noor et süda kuulaks äkki
Mõistuse ja aru sõna
Ega tunnete alluks!

Keegi küll ei loobunud sest,
Ainult vilksamisi mõtles:

„Männid on Elnetil kõvad,
Püsiks kirvevars vaid pihus.
Mäed on siin Elnetil järsud,
Trenge kui ei tõmbaks puruks.
Poisid pole nõrgast killast,
Ainult kui ei kaela murraks...“

Nähes kõhklusi neid kõiki,
Pererahva heidutatust,

Almakai Tšoraiga tulid
Vanemate istungile
Ning ta seal siis pidas kõne.

Kohe lävelt ütles neile:
„Kui te keetsite kord pudru
Mõnekümnest kruubiterast,
Siis te seda pudru enam
Kruupideks ei laota lahti.

Kui te kutsusite seda
Pudru sööma külalisi,
Siis te näljasena lauast
Ühtki ärge laske minna,
Et ei oleks solvumisi,
Et ei oleks etteheiteid,
Rahule et jäädaks minnes,
Kõigil kõhud täis et oleks,
Et teid tänataks: te võõraid
Austasite nagu vaja.

Seda teha on ent lihtne:
Võistluse kes kaotab, see las
Siis auhinnast lahti ütleb
Ega taotle teist ta korda
Võistlusel sel osalemist.
Vajalik on meenutada,
Järelandmine mis tahes,
Seatud reegli hülgamine
Palju pahandust võib tuua
Teile endile ja seni
Rahus olnud rahvalegi:

Vend võib sõtta minna venna
Vastu, viha hinge halvab,
Verd täis valguvad siis jõedki,
Kurbus peast sööb nutvad silmad,
Mustaks muutuvad me hinged –
Nii Elneti asualad
Neetuks saavad igavesti.

Pean nüüd teile jutustama
Ennemuistse loo, mis hoitud
Teadjate poolt saladuses,
Räägitud ei kellelegi.
Miks? Te mõistate nüüd kohe.

Ma ei ütle, kus see oli,
Aga kindlasti see juhtus!

Elasid kord metsamajas
Vanad, nendel oli tütar,
Mehele kel minna iga,
Teda armastasid väga.

Saabus aeg ja vaata, peigmees
Ukse peale koputaski.
Kõiges sobiv, tark ja sire,
Südamlik ja lugupidav,
Eidele ta meeldis kohe,
Tütart keelitas, et kingiks
Poisile nüüd kohe räti
Kokkuleppe kinnituseks.

Kui see peiu ära sõitis,
Oli samas ukaselävel
Teine, jutukas ja uljas,
Kuid ka rikas. Taadile see
Noormees meeldis otsekohe.

Juhtuski siis nii, et toogi
Rätikust ei jäänud ilma.

Siis ka kolmas sinna tuli,
Ilus poiss, ei miskit öelda.
Pruudile ta meeldis, talle
Ka siis ulatati rätik.

Siis ent ärevile mindi:
Kuidas nii, et ühte neidu
Kolmele on lubatud siin?!

Ära öelda ei saa neile,
Pruuti tükkideks ei jaga.

Mida teha? Ennustaja
Juurde mindi nõu siis saama.

Ennustaja soovitas nii:
„Pange hälli kassipreili,
Teise hälli koerakene,
Mähkige ja pudru andke,
Rinnapiimaga neid toitke,
Ööseks magama neid pannes
Laulge neile hällilaulu –
Nii te saategi kaks tüdart,
Õdesid siis kolm on kokku!“

Nõnda tehtigi ja varsti
Kolm neid oli majas neidu,
Kolm kui iva, kolm kui piiska,
Kolm kui sädet ühte nägu,
Vanad ise ka ei tundnud,
Kes on nende päristütar.

Uhked pulmad peeti kõigil,
Laiali siis sõitsid neiud
Kolme ise ilmakaarde.

Möödus aasta. Külla tulid
Kõik kolm abielupaari.

Väilt siis küsis tütre isa:
„Elu naisega kuis läheb?“

„Hästi,“ vastas esimene.
„Ainult kräunub tihtipeale,
Küünistab mind valusasti.“

„Aga teie?“ küsis teiselt.
„Hästi,“ vastas teine väimees.
„Ainult haugub nagu peni,
Kellelgi ei anna asu.“

Kolmandaltki väilt ta küsis.
„Hästi,“ vastas kolmas. „Ühes
Meeles elame me tõesti.“

Sajad aastad sellest möödas,
Järglased neil paaridel on
Ammu laiali kõik ilmas,
Kus nad on, ei teagi keegi.

Nüüd siis vaadake te ennast:
Kui su naine kräunub tihti
Või ta haugub valimatult,
Teadke siis, mis tõugu on ta!
Teadke, selles süüdi need, kel
Jäänud vastutusest puudu.

Kõigil teil on õigus neile
Ette heita, süüdistada,
Aga teie enne otsa
Vaadake ehk endalegi.“

Vaikides seal vanamehed
Etteheiteid kuulasid ning
Vagalt palusid, et hakkaks
Marimaade tark too ise
Peamiseks nüüd kohtunikuks*,
Kõiki taotlejaid et paika
Paneks riiuta ja heaga,
Saadaks tagasi kõik need, kes
Kaotanud on ausas äris.

* Originaaltekst kasutab siin (ja hiljem) mari sõna *tõra*, mis tähendab peamist kohtunikku.

Seitsmes laul

Kauplemise võidab vürst Torkan. Kuid enne võitja väljakuulutamist teatab Pampaltše, et ta on oma pruudiräti kinkinud Saliile. Torkan on kuri. Almakai teatab vanemate otsuse, et tunnista-da Salii veel üheks pretendendiks neiule, aga kuna teda siin ei ole, lugeda pruudilunaks tema varasemad teened rahva ees. Kui Salii aga enne päikeseloojangut kohale ei ilmu, tunnistatakse ta kaotajaks ning ta peab pruudiräti tagasi andma.

Kolmas päev Elneti, Šora
Vahelisel luhal. Ratsud
Hirnuvad ja rahvas tõukleb,
Torupillid jorisevad,
Suured trummid põrisevad.

Kolmas päev ent neiupasun
Kutsub armsat sõpra rännult
Kaugelt kaitsma oma pruuti.

Kolmas päev käib kauplemine,
Sellist varem pole olnud
Siinses kandis ealeski ja
Küllap kunagi ei tule.

Kaubaks humal on ja kanep,
Teravili, riidekangas,

Mesi, või ja juustukerad,
Kuivatatud liha, kala;
Kaubaks vill ja kariloomad,
Lauad, paadid, kalavõrgud,
Vask ja raud ja puidusüsi.

Kaup käib ammu juba hulgi,
Kariloomad karja kaupa,
Peenem kaup vaid kimpudena,
Koormatena, tünnidena.

Kolmas päev käib kauplemine
Kahe sugukonna vahel –
Mägirahva Janõgiti,
Pealiku Akazi venna,
Ja Maržani, idarahva
Pea Torkani poja vahel.

Ülejäänud taganesid,
Vandusid nad Jumo nimel,
Et ei kanna viha hinges,
Et ei palu imekauni
Pruudi kätt nad enam iial
Ega takistusi tee nad
Otsusele õiglasele.

Vaikisid siis suured trummid,
Marulised torupillid.
Vanad asetasid mäele
Hõbetatud toolipaari –
Võitjale ja pruudile, et
Kõik neid seal siis näha võiksid,
Et kõik saaksid imetleda
Kaunitari pruuti, kellest
Ilusamat pole ilmas,
Ning ka kuulutatud peigmeest,
Kes on rikkusega ära
Pimestanud metsarahva.

Vürst Torkan käis mööda vaipa,
Toolide ta juures peatus,
Teadjalt küsis: „Kus siis pruut on?“
Kuni kohale ei istu
Tema, kuni tool on tühi,
Kohtunik ei teata nime,
Kes on pruudi vääriline,
Kes Pampaltšele saab meheks.

Aga rahvas teab ju juba,
Kes on kauplemise võitnud –
See on nooreke ja rumal,
Kaksteist aastat alles vana*
Poisike, Torkani ainus
Järeltulija, ta poja.

Kohtunikud selgitavad
Vürstile, et pruut end ehib,
Talle järele on mindud.

Kuri vanamees ent karjus:
„Saatke järgmine veel saadik,
Muidu omal tahtel saadan
Terve maleva tal järgi!
Sada sõdalast ma saadan
Kangekaelse neiu järgi!“

Almakai lõi selja sirgu,
Pea ta uhkelt üles tõstis,
Väärikalt Torkanile siis
Vana kohtunik see vastas:

„Rahune, sa juht. Veel pole
Võitjat välja kuulutatud.
Vandusid sa Jumo nimel
Vastuvaidlematult täita
Meie kaubakorra seadust.
Kui sa vandest üle astud,
Häbistad sa oma nime
Kogu metsarahva nähes,
Kaotajaks sind tunnistame
Ja sa maksad leppetrahvi.
Vanemal ja juhil küll ei
Sobi kärsitu nii olla.“

Vaikis siis Torkan, vaid kulmu
Musta kortsutas ta vihas:
Iial polnud teda nõnda
Rahva kuuldes õpetatud.
Pole viga, tuleb aeg ja
Keegi „õppetunni“ eest veel
Vitsad saab ja tingimata.

* Vanasti praktiseeriti seda, et noorele poisile võeti naiseks täiskasvanud neiu, et saaks majja tasuta töötegija.

Lõpuks nagisesid tammest
Väravate uksepooled,
Alustas taas trummipõrin,
Torupilli uljas jorin,
Aga äkki taganeti,
Ümberringi vakka jäädi –
Kõik nüüd vaatasid Pampaltšet.

Aga mis see tähendas siis?
Kus on pruudi sõbratarid,
Kes nad käe alt talutaksid
Lahkumise laulu lauldes
Pruudi noore peiu ette?

Kus on tikitud vürgentsõk*,
Pruudi pead mis kaunilt ehiks,
Miks on avatud ta nõnda
Võõrastele pilkudele,
Kas ei kaetamist ta karda
Või on metsaneid ovda** ta,
Kelle jaoks ei kehti seadus,
Või on ülekäte läinud,
Et ta kaasavara pole
Kihluseks veel valmistanud?

Kus on pruudikroon ta laubal,
Kus on neiukese kübar,
Kaelamündid, kõrvarõngad,
Sõrmused ja ketid-võrud?

Miks on igapäevaselt ta
Riides tänasel sel päeval,
Ujedalt ei peida pilku,

Lahkumise pisaraid ei
Vala, laia varrukaga
Nägu teiste eest ei kata?

Tõusis künkale Pampaltše,
Ei Maržani vaadanudki,
Tervitand ei kosilasi,
Kummardas vaid vanemaile.

„Targad olete ju, õelge,
Mida tegema peab neiu?
Kogu päritud ta aarde
Lukustanud kirstu, et seal
Seda hoida seni, kuni
Saabub aeg, et kulutada.

Keegi kirstu sisse et ei
Vaataks enne õiget aega,
Andis salavõtme hoida
Ustavale valvurile,
Kelle saatis töotusega
Ära, et too õigel hetkel
Annaks neiule taas võtme.

Õelge, mida teha, kui need
Inimesed sunnivad nüüd
Valmistama uut üht võtit***?“

Vastasid tal vanamehed:
„Sinu mõistatus on lihtne,
Õiget rikkust hoitakse küll
Ainsa võtme abil lukus.
Kahe võtme puhul sulab
Rikkus nagu kevadlumi,

* Vürgentsõk – pruudi suurrätik pulma ajal.

** Ovda – mütoloogiline metsanaine, karvane, tohutute rindadega, mida ta heidab üle õla, et ei segaks, suurte jalapöidadega, mis on tagurpidi, kand ees. Kiusab metsas kõndijaid, elab mätastega kaetud muld-onnis. Peale selle on olemas müütiline ovda rahvas, mille esindajad on ilusad, osavad, taibukad, kellega abiellumine toob küllust majja. Selle rahva mehed ei saa haavata ühestki sõjariistast.

*** Ühes mari muinasjutus on lugu kahe võtmega erootilise alltekstiga. Vanamehed ei soovita valmistada oma salalaekale kahte võtit ning anda neid kahele noormehele, vaid valida neist parem.

Nagu pilved päikse paistel,
Nagu udu luha kohal.

Pole mõtet neiul sellel
Kuulata nõu ilmaaegset –
Rikkuse ju hoiuks piisab
Ühest võtmest täielikult.“

„Kui on nii, siis teile ütlen:
Olen andnud pruudiräti,
Kinkinud ma käteräti,
Valge muustrilise räti
Armsa sõbra kätte, kes on
Lubanud mind naiseks võtta.

Mina lubanud ent olen
Pulmadeni oodata vaid
Teda, kuni kõik need mustrid,
Tikitud mis sõbra hüveks,
Rätikul on ära pleekind
Või kui ümber mõtleb ta ja
Kingi tagasi mul annab.

Aga teie soovitus järgi
Teist ei võtit tule eales,
Teist ei kihlust tule iial!“

Heitis mütsi peast Torkan nüüd,
Rebis juukseid, trampis jalgu,
Karjus; „Rahvas, mõnitatud
Meid on raskelt, müüdi luike,
Aga sulgegi ei ole,
Müüdi märahobust, aga
Sabagi ei näidatud tast!

Milleks kolm me päeva laadal
Rahakotti raputanud –
Rahvale et nalja teha,
Kõigis külades et meile
Näpuga veel näidatakse,
Rumalateks sõimatakse,

Lastelegi räägitakse
Luiskelugusid me vanast
Sugukonnast? Kuni mina
Peremees veel olen, ütlen...“

„Kinni pea, Torkan, sa kuni
Tõesti peremees veel oled,
Hoia tagasi neid sõnu,
Mis su peas nüüd pulbitsevad
Ägeduses, kui ei taha
Kahetseda öeldut hiljem,“
Lausus nii Akaz, „ja lase
Kuulata meil ennekoike
Pererahva selgitusi.

Almakai-tõra las ütleb,
Mida tähendab see lugu.“

Tark too vanakene neile
Rahulikult vastas nõnda:

„Inimesed, lubasite
Kinni pidada neist laada
Seadustest, mis kehtestatud.

Mis siin juhtus? Miks te nõnda
Ärevile läksite nüüd?
Kõik, mis kuulsite te praegu,
Tähendab ju ainult seda,
Lõppenud et veel ei ole
Kauplemine, leidus veel üks
Taotleja me neiu käele.

Kui ta kaotab, siis ta annab
Tagasi ju pruudiräti,
Kihluse nii katkestabki.

Aga kus ta on, miks pole
Endast veel ta märku andnud?“

Vastas nii Pampaltše kaunis:
„Kuulus kütt Salii ta, meie

Metsade on hoidja, iidse
Metsaseaduse ta tundja;

See, kes rada sisse ajab
Ühest külast teise külla,
Hoiab-kaitseb jootmispaiku,
Rahvale kes ütleb ette,
Millist looma võtta tohib,
Et ei kahjustaks see loodust;

Ta on see, kes kannab tupes
Ainult kolme noolt, Hea Kuulsus,
Väärikus ja Au neil nimeks,
Neljandat ent – Rikkus – tema
Nähagi ei taha, sest et
Selle kannul käivad Ahnus,
Vale, Reetmine ja Häbi...

Tamme sarnane ta võimas,
Pea tal nagu kroon on hele,
Käed on vägevad kui oksad,
Ise on kui telg või sammas,
Selle tamme sirge tüvi.

Kes on kohanud kord teda,
Unusta ei iial seda,
Igavesti hinge jäävad
Tema välimus ja sõnad.

Kogu maa Salii on läbi
Käinud, kõikjal idast läände,
Olnud kaugetes ta maades,
Põlvini kus puud on vaevalt,
Rohi aga vööni kõrge,
Maa pealt taevasse kus hõlbus
Pikka viskesilmust heita,
Taevelanike* juurde
Kõrgustesse tõusnud, Jumo
Enda eluaset näinud,

Mille hõbedane katus
Nõnda silmadesse lõikab,
Et üks lihtne mees ei suuda
Läheneda maja juurde,
Nägemist seal kaotamata.

Praegugi Salii on rännul –
Käis ta põlisvarju riigis,
Olno hankis laadakaubaks,
Juba tagasi ta ruttab,
Otsekohe koju jõuab –
Sest on neiupasun hüüdnud
Kolmel korral teda siia.“

Punastas Torkan nüüd vihast,
Aga lausus juba tasem:

„Mina allun seadusele,
Kuigi kaubaga ei ole
Rahul, kosjad nii ei käi ju.

Seda häbematut plikat
Tuleks karistada, vanad,
Et kõik teised neiud teaksid,
Omapäi ei abielu
Asju tohi toimetada.

Kus on seda enne nähtud,
Et need noored omavahel
Kokku lepivad nii vaikselt,
Vanemate teadmata ja
Peavad pulmaplaani ise,
Lubadusi jagavad ja
Vahetavad kingitusi?“

Vana Ortšama siis püsti
Tõusis, künka otsa ronis,
Ütles rahvale sealt nõnda:

* Jumõn – taevelanik.

„Ärge laitke minu tütart,
Meid ja sugukonna vanu,
Tunneme küll muistset seadust,
Aga nüüdne aeg ei ole
Endisaja sarnane ju.

Öelge ise, kus on nähtud,
Pruuti mehele et lausa
Kogu rahva otsusega
Pannakse, kui omaenda
Vanemad tal on veel elus?

Teilt on otsus, et Pampaltše
Ilu rahvale vaid kuulub
Ja et rahvas korraldama
Peabki tema abielu.
Me ei vaielnud siis vastu.

Jumal on ju ilu andnud
Mitte kauplemiseks aga.
Et te rikkust koguksite,
Selleks muud ta oleks andnud.

Nüüd ent jumalate kingitusi
Kogukonnaga siin müüte
Nagu potti, nagu kindaid,
Mis on tee peal vedelenud –

Polegi teil asja vaja,
Aga oma hind on sellel,
Kasu tooks see teie majja.“

Rahvas käratsema hakkas,
Keegi hüüdis kohe: „Kuule,
Üürike on neiu ilu,
Õige aja käest kui lased,
Kasutult see käest sul kaobki!“

„Ilu pole igavene,
Igavene aga kaasneb!
Kaasneb arusaam ja uhkus,
Millisena Jumo soovib
Näha kõiki meid ja olla
Millised me võiksimegi.

Mõtlesin, et soovite te
Vahetust, mis võrdne, väärne,
Mis jääb igaveseks alles
Tõesti meie rahva hulka,
Aga mitte tasku, kirstu,
Salve, rehe alla, lauta,
Hoopis lugudes ja laulus
Surematusse ta mällu,
Hinge, mis on tõde tundnud,
Unistust täis südamesse!“

Kaheksas laul

Salii sõbrad jutustavad loojanguni tema headest tegudest rahva hüvanguks. Kuid lootus, et ta õigeks ajaks kohale jõuab, kahaneb aina. Kuid loojangu viimse kiire paistel tungib Salii sõjanool vilinal pruudile ette nähtud trooni sisse.

Nõnda lausus pruudi isa,
Elutark ta nõnda ütles:

„Mõtlesin, et soovite te
Vahetust, mis võrdne, väärne,
Aga eksinud vist olen.

Tahan teile meenutada,
Teile, sugulased, öelda,
Et Salii on reisilt toonud
Mõndagi, mis andnud teile
Hüve, tahtmata teilt tasu.

Vastu võtaksin ma olnoks
Kõik need teod nii väärilised.

Kas pean meenutama lugu,
Kuidas meie majadesse
Sõbrana, ei vaenlasena

Tuli tule jumal ise,
Igasse ta majja asus,
Peremees tal kolde tegi,
Malmist katusega hoone
Uksega ja aknaga ja
Kõrge korstnaga veel ülal?

Ahju laduma kes teile
Õpetas, kas on veel meeles?

Õelge mulle, naabrid, millist
Leiba teie täna sööte?

Kas Salii ei jutustanud,
Kuis Ovdal ta oli külas,
Kuidas vanaeit see kole,
Kellel nagu puukoor nägu,
Sõrmed konksus, ronida et
Saaks ta puude otsa üles,

Rinnad nagu pikad kotid
Mingist toorest lambanahast,
Juuksed nagu luuad, rehte
Millega vaid pühitakse,
Üks tal silm kui hõõguv süsi,
Teine peas ent ööst on mustem,
Jalad nagu suured nuiad,
Piht kui tammejändrik vägev –
Kas Salii ei jutustanud,
Kuidas vanaeit see lahkelt
Teda kostitanud oli?

Tema majas, mullaaugus
Mustas oli hais ja roppus,
Vesi silma tuli lehasta,
Peergki õhus vaevu hõõgus.

Seisis seal üks vana toober,
Selline meil solgi tarvis,
Toobris kääris mingeid mahlu,
Vahuga kõik oli kaetud,
Sisu mullitas ja mulksus.

Sellisesse nõusse kallas
Vanaeit see rukkijahu.

Kui ent leiva ahjust võttis,
Mida küpsetanud oli vormis,
Ümmarguses niinekoorest
Võrus, nimeks sel kinderke*,
Imestas me jahimees, kui
Pehme, kerkinud ja lõhnav,
Hoopis isemoodi maitsev
Oli leib sel vanaeidel.

Meie jahimees, see leidlik,
Kraapis toobrist tainast hilju,
Et saaks teile tuua, naabrid,

Uue leivaga teid toita,
Millel šušo kinde** nimeks.

Või veel selline on juhtum:
Sa, Jangelde, räägi meile,
Kuidas rikkaks said sa äkki –
Eks ju küti kingitusest?“

Tuli ringi siis Jangelde,
Kummardas ja lausus nõnda:

„Jah, Salii ma kaudu oma
Rikkuse just sain ja teie
Olete ka väikse osa
Sellest endale ju saanud.

Naabrile Salii kord kinkis –
Ma ei ütle, kes see oli –
Imelise seemne, mis tal
Rännakutelt kaasa toodud,
Ütles, kasvatab see seeme
Vilja, mis on möödult küünar.

Naaber mõtles kohe välja,
Et kui väiksest munakesest
Saad kui muuseas isahane,
Tohutumast sellisest saad
Vähemasti suure mära!

Mära muna kasvas suureks,
Seisis nagu mägi peenral.
Mees siis ootas, millal küpseb
Selles viljas hobu uhke.
Ära oodata ei jõudnud,
Vares viis kõik tükikaupa.

Suureks kasvas teine muna,
Selle viis ta talli peitu,

* Kinderke – niinest punutud leivakarp või ka ilma põhjata vorm leiva küpsetamiseks.

** Šušo kinde – pärmileib.

Aga sälgu mees ei saanud,
Vili tallati seal puruks.

Kolmas muna kasvas jälle,
Selle mees viis ahju peale,
Haudujaks seal istuma ta
Oma vanaeide pani.

Istus eit siis nädala ja
Istus teise – polnud kuulda
Sälgu ega varssa kuskilt,
Muna seest ei kippund välja.

Terve kuu see eit seal istus,
Vahetpidamata jauras,
Et on muna seestpoolt tühi,
Täkk ei seda sigitanud,
Märata see ilma tulnud.
Ahju pealt ei roninud ent
Maha, paksuks läks ja laisaks,
Meeldis, tegevust et polnud.

Varsti pragunes see muna
Eide raskuse all siiski,
Olemine hauduja all
Muutus niiskeks, haisu ajas –
Otsustati siis, et muna
Ära mädanenud ammu.

Minu talu piiri ääres
Oli naabri prügihunnik,
Sinna viskaski ta selle
Kõrvitsa, mis lõhki läinud.

Seal ent jänes istus vaikselt,
Ehmatas ja jooksu pani!
Naaber karjus: „Hoidke kinni!
Sälg mul jookseb ära,
Haudutud ta küpseks pole!“

Oodake, te ärge naerge,
Parem kuulake, mis juhtus.

Teisel sügisel sealt kuhjast
Kogusin ma koorma vilju,
Õppisin neid küpsetama,
Kõrvitsatest pudru keetma,
Segama ka karaskisse.
Kõiki soovijaid ma uue
Toiduga ka kostitasin,
Seemned aga maha müüsin.

Teatakse nüüd igas külas,
Mis see on ja süües ära
Lakutakse lusikaski
Ning Jangeldet kiidetakse.“

„Küllalt muinasjutte aetud,
Kauem oodata ei taha!“
Torises Torkan nüüd kurjalt.
„Kas me kaua peame jõude
Tõllerdama sellel väljal,
Ootama, kas saabub või ei
Saabu kütt, too hilineja?“

„Rahvas!“ hüüatas Pampaltše,
„Süda ütleb mulle praegu,
Et Salii on lähenemas
Sellesama künka tagant!“

Vaadake siit puude poole,
Kuidas värisevad lehed,
Nagu kuldsed ojad puude
Okstelt voolavad nad maha –
Tema kiirustavad sammud
Raputavadki neid puudelt.“

„Eksid sa, Pampaltše, praegu –
Lihtsalt sügis kätte jõudnud.“

„Vaadake siis jõge, kuidas
Vetepind on värelemas
Pisikeste lainetena!
Kas ei värise siis maa seal
Ruttavate sammude all?“

„Eksid sa, Pampaltše, praegu –
Tuul lööb pinna lainetama.“

„Olgu see siis tuul, kuid öelge,
Miks see tugevamaks läheb
Iga hetkega just praegu?
Eks ju sellest, et mu peigmees
Lähenedes tuult ka tõstab!“

Vanad vaikisid üksmeelselt,
Leidmata, mis vastus anda.

Pektemõr, kel süda kuri –
Rahvas hatuseks peab teda –
Inimsummast ette astus,
Kõigile seal ütles nõnda:

„Senini me täitsime kõik
Seadused ja tingimused –
Täitkem siis ka edaspidi.

Tähendab, et peame laata
Jätkama siin katkematult,
Päiksetõusust loojanguni,
Kõrvale sest kaldumata,
Keda tahes ootamata.

Öelge otse, kauplemine
Kas on lõppenud või jätkub?“

Vanad arutasid kaua,
Vaidlesid ja käratsesid,
Saatsid ette Almakai siis
Nende otsust kuulutama.

Tark see teatas: „Kauplemine
Lõppenud ei ole. Seniks
Vastu võetakse, Sali mis
Andnud rahvale kui olno,
Nagu siin te rääkisite –
Seda osavõtuks peame.

Kui ent helge Ketše läheb
Puhkusele metsa taha
Oma salajasse orgu
Ja Saliid ei ole ikka,
Siis on kaotanud ta kauba.“

Nüüd Ašplat Kakšanist, tubli
Sepp, seal rahva ette astus.
Tema kunsti tunti kõikjal
Metsakandi maadel, tema
Kohta öeldi, et ta ääsil,
Alasi peal sündinud on,
Vasar pihus, raudsed kindad
Käes ja pigipõll sealsamas
Ees tal, aga emarinda
Ta ei saanud, selget tuld jõi
Otse ääsilt, peale süsi
Hõõguvaid ta sõi, kuid mitte
Titepudru nagu teised.

Osav sepp too rääkis nõnda:
„Tahan meenutada teile,
Et veel üsna hiljaegu
Vilja kogusite põllult
Maa seest kõrsi sikutades,
Juurtelt mulda raputades.
Aga nüüd on igas majas,
Igas peres rauast sirp teil.
Kes on sirbi muretsenud,
Kust see tuli meie maale?“

Naerdes lärmi tõstsid mehed,
Kes Kaškani kandist kohal:

„Iialgi ei lähe meelest,
Nägime kuis esmakordselt
Sirpi koristatud põllul.
Arvasime, et on mingi
Kuri eluk tulnud siia,
Viljapead ta närib otsast,
Jätab leivata meid kõiki.

Põllul niidetul see lebas,
Hirmsad hambad irevil ja
Kedagi ei lasknud ligi,
Ähvardas sealt tõusta üles,
Kõrri karata meil kõigil.

Tahtsime siis hirmsa looma
Kividega surnuks lüüa.
Too ent lõgistas vaid hambaid,
Hüples, väänles, aga põllu
Pealt ei tahtnud ära minna
Mingi hinna eest see eluk.

Siis me hiiglane Kugerge
Haaras tohutuma nuia,
Võttis hoogu ja kus äigas
Kogu oma karujõuga
Tollele kesk hirmsat lõusta.

Eluk pilvedeni hüppas,
Sealt Kugerget ründas otse
Oma määratumas vihas,
Hammustas tal vere välja,
Kuid ei lahkunudki põllult.

Pidasime nõu, et jõkke
Uputada teda oleks paras.

Teiba võtsime ja vastu
Maad ta surusime, kaela
Silmuse ja tirisime
Üle põllu, üle luha
Jõe Kakšani kalda peale.

Surma aimates ta aina
Hüples, näitas hambaid meile,
Kes me teda tirisime –
Siiski leidis nõõriga koos
Viimse varjupaiga keset
Sügavat ja kiiret jõge,
Hauakohas põhjatumas,
Külma musta augu põhjas.

Tagasi kui tulime sealt
Rasket võitu pühitsedes,
Nägime Ašplati, kes ta
Ruttas meie põllu poole,
Elukad need rippusid tal
Küljes nagu saiad müüjal,
Nagu vanaisal pastlad,
Lastelastele mis tehtud.

Niisiis meil on täpselt teada,
Kuidas sirp me maale sattus,
Kes ta rahva kätte toonud,
Alasil ta sepistanud
Oma imevasaraga.“

„Eksite, mu armsad naabrid,
Mina teostaja vaid olen,
Sirbi välja mõtles kütt meil.

Rännult tulles minu juurde
Vahel tema sisse astus.
Tookord oli süngevõitu,
Rääkis, et ta näinud taevas
Veidrat asja, kuidas Poolkuu
Ja üks Hani võitlesid seal
Omavahel elu, surma peale
Taeva valdamise pärast.

Võitja Poolkuu polnud aga
Hane pikka kaela läbi
Raiunud seal saabli moodi
Väliskülje tera abil,

Hoopis siseküljega ta
Pea lõi maha kere otsast,
Nagu tuhat täket oleks
Nahka kaitsvaid sulgi enne
Kõrvale sealt nihutanud.

Murelik Salii miks oli?
Tema halba märki nägi
Selles taeva nägemuses.

Mina aga mõtlesin, et
See võiks meile kasu tuua,
Suure muudatuse elus,
Sest et võitluseks ei ole
Riist see kõlblik küllalt, temal
Võiks otstarve olla teine
Hoopistükkis meie töödes...“

Nõnda sepp Kokšani kandist,
Tule sõber, raua veli,
Sepikoja valitseja,
Kõneles seal rahva poole.

Oligi ta küllap loodud
Nõnda, allusid et sõnad
Talle rauast raskemini:
Sõnu neid ta sepistanuks,
Vasaraga välja tagund,
Viguriga kaunistanud,
Hallil kivil teritanud
Kiiremini, kui neid lausus
Rahva ees siin aegamisi.

Kuni kõneles ta sõnu,
Päike tasakesi kaldus

Kuusetara teravikku,
Loojangu eel roosaks värvis
Luha, üle ujutas ja
Värvis nägusid ta neilgi,
Kaugele kes teele kaesid,
Ühtelugu silmitsesid,
Kes neist ärevalt ja lootes,
Kes vaid uudishimulikult,
Kes ka ilmse kindlusega,
Et see inimtühi tee seal
Jääbki inimtühjaks täna.

Ent kui viimne päevakiir veel
Libisedes mööda kulu
Liikus tooli selgadele,
Äkki vastu pruudi tooli
Nagu selgest taevast ülalt,
Nagu pilvist mööduvatest
Lendas vaikselt sahisedes,
Unnates ja vilistades,
Kuiva puidu pragisedes,
Rasket lööki kõmistades
Nool üks võimas, sisse tungis,
Istme purustas ja täpselt
Kaheks võrdseks pooleks lõikas.

Kaugel eemal luhapinnal
Suure metsa varjus liikus
Väsind rändajate seltskond.

„Seal Salii ju ongi!“ hüüdis
Neiu uhkelt naeratades.
„Nool Vijaš on kohal juba!“

Üheksas laul

Jutustus karmakaidest ja nende kaugest järeltulijast Pektemõrist, tema tempudest ja kavatsusest saada šurmini maade valitsejaks. Salii tuleb rännult koos Pektemõri nelja väikese pojaga, kes toovad teate, et nende maja on lõhutud, kari ära aetud, ema tapetud. Pektemõr ütleb, et see on märk: ta peab kolima uude kohta.

Lubasin teil jutustada
Pektemõri tempudest ma,
Kelle süda tundetu ja
Keda hatuseks peab rahvas.

Teadke siis, et eellasteks tal
Karmakaid*, kes mustad iidsed
Väiksed tigetsevad vaimud,
Ilmale kes tulnud ammu
Enne mäletamisaega.

Marid austavad neid kaua,
Teevad neile kingitusi,

Toidupoolist või ka riideid,
Aga head või mingit kaitset
Nendest nad ei oota-looda,
Paluvad vaid mitte liialt
Häirida või tülitada.

Mitte hirmu, halastuse
Pärast pigem austavad neid
Inimesed või siis süüest,
Kuigi süüd neil mingit pole –
See on esivanematelt

* Karmakai – madalamat liiki maised vaimud, kes ei ole jumalused ega ka pahad vaimud. Nad on inimlikku päritolu. Ühispalveid nendele ei peeta, küll aga pöörduetakse nende poole isiklikult ning kingituseks tuuakse neile lihtsaid toite. Elavad nad metsas või majades ja saunas. Head nad inimestele ei tee, kuid paha võivad teha, kui nende vastu ei olda kenad.

Saadud nagu päranduseks,
Vabatahtlikult küll võetud.

Oli aeg, mil künka tipust
Võidi puudutada taevast*,
Minna Jumolegi külla
Otse mööda oksatüve**.

Jumo kutsus ükskord kokku
Ülevaatusele rahvaid,
Uurida et kuidas tema
Tahet täidetakse, kuidas
Elavad ja sigivad nad
Täitmaks ilma, mille tema
Neile hiljuti on loonud.

Tulid mehed Jumo juurde,
Ruš***, tšuvaš, udmurt ja teised,
Kõigil kaasas naine, lapsed,
Ainult mari mees üks hakkas
Miskipärast häbenema,
Järeltulijad kõik jättis
Alla oksatüve juurde
Põhjusel kas, et neid palju
Või et mustad on nad suitsust
Või ehk seljas nendel olid
Räbaldunud riidehilbud.

Kui sai Jumo teada seda,
Pahandas ta ütlematult:

„Ühtki, keda loonud olen,
Hooleta ja armuta ma
Pole mitte iial jätnud.

Sina aga häbened mu
Loodut miskipärast, peitsid
Metsa silme alt neid kõiki
Nagu häbiväärset tegu,
Nagu inetust, mis pole
Sobiv näitamiseks mujal –
Eks siis jäägugi see nõnda!“

Vihas virutas ta välgu,
Selle taevatule läbi
Karmakaid need tekkisidki –
Vaesed lapsed muutusid nüüd
Kändudeks jah kõrbenuteks.

Mari mehe häbelikkus
Pööras valuks salajaseks,
Süümeiks, igaveseks tundeks
Muile tema järglastele.

Karmakaid on näljased ja
Rahutud ja isemeelsed,
Tähelpanu nõuavad nad
Nagu väiksed solvund lapsed.

Kui ei pea neid meeles hästi,
Kui ei sööda, kui ei jooda,
Sõna head ei ütle neile,
Oota kiusu karja vastu,
Lehm võib kaduma sul minna,
Rikneb piim su piimanõudes,
Majja ilmuvad kas hiired,
Kes su tagavara söövad,
Või jääb laps sul äkki haigeks,
Hobune võib jala murda,

* Arvati, et kunagi oli taevas nii madalal, et seda võis käega puudutada. Müütides tuuakse ära mitmeid põhjusi, miks taevas kõrgele tõusis.

** Tavaliselt kuusepuu tüvest valmistatud vahend üles ronimiseks – ära raiutud oksad on sellel niisuguse pikkusega alles jäetud, et need moodustavad astmed jalgadele.

*** Ruš – venelane.

Või sa hoopis ise saunas
Vingumürgituse teenid.

Sellepärast iga mari
Metsa minnes kännu peale
Paneb koogi, tüki saia.
Langetab ta puu kui jalalt,
Palub andestust ja vastse
Kännu samblaga ta katab.

Teate vahest muinasjuttu,
Kuidas tobu laadalt tulles
Ostetud kõik potid ladus
Kändudele mütsiks, jahu
Segas sohu, õliga ent
Määris vanu kaski teede
Ääres, sest need nagisesid.

Ega olnudki ta tobu,
Marid sellist muinaslugu
Poleks loonud, karmakaidest
Nõnda rääkida ei julgeks –
Võõramaalaste need jutud.

Tookord kõik need lapsukesed
Muutunud ei mustaks kännuks,
Kõige uljam ronis taeva –
Kuni inimesed laulsid,
Tantsisid seal Jumo majas,
Tema tegutses ent sahvris:

Välgu nõõri sikutas ja
Suure saua pillas maha,
Vihmakatla ümber pööras,
Millest üksnes kapatäie
Jumo ammutas, kui valas
Selle vihmaks maade peale.

Kuni teised lõbutsesid,
Sellest midagi ei teadnud,
Maa peal uputus suur toimus,

Selline, et taevas tõusis
Mägedestki kõrgemale.

Pektemõr ta järglane on.
Ettevõtlik nagu marid,
Ahne nagu karmakaidki,
Palju pahandusi teinud –
Püünist üles seades laostas
Mitut peret metsakandis,
Välja sõi või kogu ilmast,
Alatai ka nende hulgas,
Karujõe pealt vanamees, kes
On Saliile vanaisaks,
Kelle peremärk on tuntud
Seitsme suure järve kandis,
Neljateist jõe kaldapealsel.

Räägiti, et ta on rikas,
Räägiti, et ta on vaene,
Keegi täpsemalt ei teagi,
Milline on tema rikkus:
Maadevaldusi ja karja
Vahetab ta ühtelugu,
Muudkui müüb ja muudkui ostab,
Annab ära või ka kingib
Mingeid teeneid vastu saades,
Aga kahjumiga tema
Küllap ialgi ei kauple.

Kõigi märkide nüüd järgi
On ta silma heitnud maile,
Mida värisevais kätes
Hoiab Tšimale, too rauk, kes
Veel ei tea ju, kelle hoolde
Anda võim ja oma maad kõik,
Et need kasutult ei häviks.

Lepitaja mask siin võinuks
Osutada kasulikuks.

Midagi ei maksnud praegu
Riidu ajada Kukarkat,
Poltõši nüüd omavahel –
Ütleb vaid, et tahavad nad
Kumbki jõuga maid neid võtta.

Aga millist kuulsust kogud
Endale sa igaveseks,
Kui neid lepitada suudad!

Seegi oleks väga lihtne:
Vaja neile vihjata, et
Valitseda tuleks seltsis.
Selle jaoks sa aga aitad
Mari maadelt kihutada
Külmezi, kes maid neid ihkab.

Edasi kõik oleks selge:
Ei Kukarka ega Poltõš
Oma maadelt ära lähe,
Kui ehk ainult ajutiseks.

Kes Šurmad siis valitseks nüüd?
Eks ju see, kes kolmas liidus!

„Õige aeg on kätte jõudnud,
Kogu ilmamaa peal keegi
Takistada mind ei suuda –
Pektemõri sõna selleks!“

Nii ta lausus. Näib, et tõesti
Nõndaviisi asjad käivad.
Ega asjata ta tee peal,
Mis viis ühispalvusele,
Ühest leerist teise saalind,
Kõigilt mõjukatelt naabreilt
Toetust otsides ja leides.

Aga neid, kes nõustuksid kord
Kolima Šurmaška maale,
Määras juhtide nõukokku:

Aktugai ja Jambulati,
Ešpoldo, Mamaši, Štreki,
Petigani, Toktaguši,
Tanatari, Azamati,
Tolgoza, Tšorai ja lisaks
Ka Tokmani, Pekkõlati
Ja Abla ning Ešimeri.

Ning kui vägev jumal Jumo
Võttis taevasse ta ratsu,
Inimesed mõistsid, et nüüd
Peremees on tõesti leitud.

Et see nõnda aga juhtus,
Selleks oli Pektemõr seal
Argamakki hõõrund mingi
Rohuga ja maavits oli
Võigu söödaks valmis pandud,
Hallile ent küna põhja
Piimalille mahla kallas.

Oma hobust ta ent ajas
Saluni galoppima, et
Loom end hästi soojaks jookseks
Ning ta võpataks, kui külma
Veega pritsitakse – Jumo
Valiku ta nõnda võitis.

Mida salata, et leidub
Inimesi selliseid, kel
Sõnad näiliselt on ausad,
Tegelikult lõdvad nagu
Hiire saba, au on paindub
Raoke, keel kui lehekene;
Kellel seadused ei kehti
Peale oma soovide ja
Kui ta naabril õnnetus kord
Mingi juhtub, siis see mees ka
Selle osavasti pöörab
Miskit moodi oma kasuks.

Aga kõigele kord saabub
Lõpp ja mõistlikumad piirid:
Viisud ei saa kasutada
Nööri, arssinast mis pikem;
Pott ei vett saa toodud, puruks
Vastu kivi et ei lähe;
Keel ei avamata suud saa
Lausuda ka ainsat sõna.

Kellel puudub mõõdutunne,
Selle eest see ükskord maksab.

Meil on käibel mõistukõne:
Nooruke üks kirves oli
Metsast metsakuiva toomas,
Hakkas aga vallatlema,
Hooples, et tal tera terav,
Kirvevars ent vahtrapuidust!

Kirvesilmaga ta rabas
Pärna, haaval koort ta nülgis,
Möödamannes kaske raius,
Männil oksa maha laasis.

Metsas sellest tõusis nurin,
Puud kõik puhkesid sest nutma,
Rohu peale pillasid nad
Vaigupisaraid kui pärleid.

Seda muret aga kuulis
Lodjapuine sillakene,
Mis seal seisis inimrajal,
Üle jõe et käijaid viia.

Ütles tõreleavad sõnad
Riiukukke vaigistamaks,
Kirves aga naerma hakkas
Etteheitva sõna peale.
Naeris nii, et vihaseks sai,
Viha mõjul raius silla
Siledamaid laudu.

Raius sisse suure augu,
Sellesse ta ise kukkus –
Paras tülinorijale,
Täitsa paras jõhkardile!

* * *

Jätan pooleli nüüd meie
Laulu lausa keset lugu,
Mitte seks, et narritada,
Panna tühjalt oletama,
Mis sealt edasi nüüd tuleb,
Hoopis seks, et sakke teha,
Otstes õmblust kaunistada.

Sõna kinni hoiab sõnast,
Sõna sõna külge kleepub,
Aga mitte tuju toimel,
Laadist, voolust tulenevalt,
Meie väsimatust mõttest
Vastavuses elutõele
Ja ka selle keerdule.

Aga kuidas elu pöörab,
Keegi aimata ei oska.

Me Salii ei tulnud üksi
Kaugelt ilmareisilt koju,
Üksinda ei väljund metsast,
Tema järel luhta mööda
Nagu neli kõrkjataime,
Tuule painutatud võrset,
Nagu peenikest kolm vääti,
Kaks kui õrna liigendrohtu,
Üks kui rukkikõrrekene
Koristatud põllu keskelt,
Väsimusest tuigerdades,
Kinni hoides teineteisest,

Komberdasid neli venda,
Neli orbu väikest, kõik nad
Pektemõri perekonnast.

Rasket koormat kandsid poisid –
Teadet sest, et maja puru,
Ema tapetud ja kari
Ära aetud, aga röövlid
Kadunud on, nende jäljed
Kustunud on teel, kust mööda
Tuldi palvusele siia.

Selle teate peale aga
Pektemõr ei võpatanud,
Lausus rahvale vaid mornilt:

„Jumo sellega mul märgi
Saatis, kolida on vaja...“

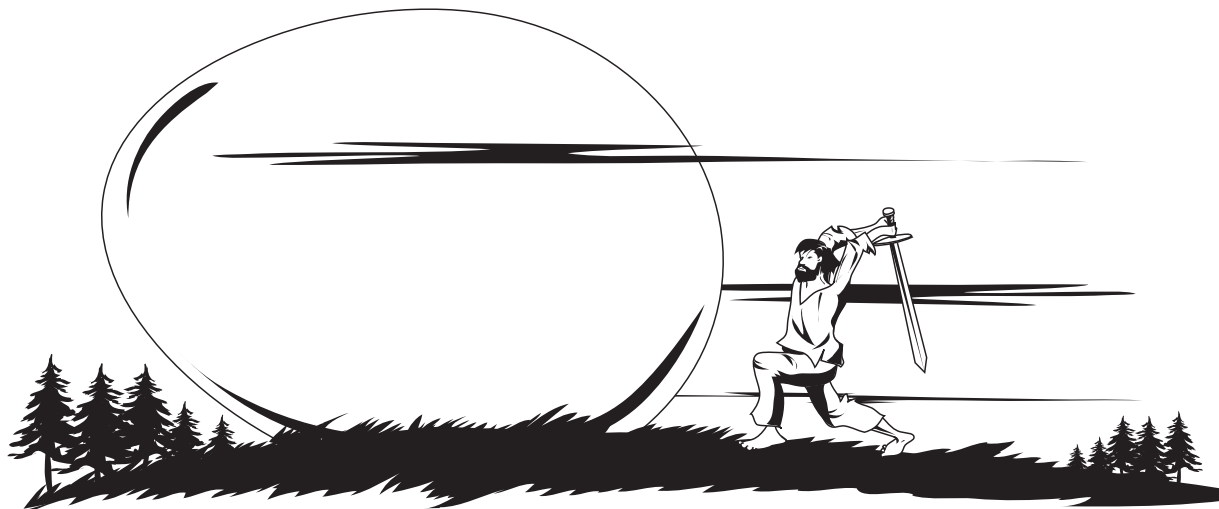
Võpatas, kui kütt siis kotist
Võttis kaabud, kaheksa neid

Oli, nooltest läbi lastuid,
Viskas talle jalge ette.

„Kahtlased mul mehed teele
Sattusid, nad ratsa tulid
Hanereas ja muudkui peksid
Piitsaga seal hobuseid, vist
Kiirustasid väga, kuna
Nad ei peatunud, kui hüüdsin.

Neil Vijaši järgi saatsin,
Varaste need kaabud tamme
Külge naelutasin, vahest
Mõni teist need tunneb ära?“

Aga rahvas vaikis, oldi
Vapustatud halvast teatest.
Nõnda märganud ei keegi,
Kuidas Pektemõri silma
All ta saatjaskonnast osa
Inimesi vaikselt lahkus,
Kõigil uued kaabud pealael.

Kümnes laul

Salii jutustab oma rändudest ning pakub pruudilunaks kuldset muna. Vaidlus, kuidas seda muna hoida, muutub mingi salajõu mõjul sõimuks ja riuks, muna aga suureneb mõõdetelt aina. Pektemõr soovib selle katki raiuda, kuid mõõgalöögid ei tekita munale isegi kriimustusi. Muna undab ja pulbitseb.

Värava ees paksu rohtu
Tallatakse, tallatakse!
Aga viisud ära kõike
Küll ei talla, ärge kartke!

Väravate taga koerad
Hauguvad kuis, hauguvad kuis!
Aga kuube* läbi plangu
Nad ei rebi, ärge kartke!

Ent kui rahvas kokku tuleb,
Vaidlevad oi, vaidlevad oi!
Millega see vaidlus lõppeb
Seda ära sa ei arva...

Rohu tallavad et ära,
Raske aimata ei ole –
Oi ei ole üldse raske.

Kuub et rebitud saab puruks,
Raske aimata ei ole,
Oi ei ole üldse raske.

Aga arva seda ära,
Habemed kas terveks jäävad,
Habemed kas terveks jäävad,
Pead kas üldse alles jäävad?!

Nõnda lauldakse meil laulu,
Laul see hoiatab meid kõiki.

* Originaalis on kasutatud marikeelset sõna *mõžer* - pealiskuub, kaftan.

Möödus öö ja rahvas jälle
Kogunes siis luha peale,
Suure laia välja peale
Šora ja Elneti vahel.

Koguneti kauplemiseks,
See ent ununes seal sootuks –
Nagu lapsed oldi valmis
Ammulisui päevad läbi
Kuulma jutustusi kas siis
Igivanalt taadilt ahjul
Või ka reisimehelt õues.

Kütt Salii on näinud palju,
Olnud maades, millest kodus
Istujatel polnud aimu,
Lugudeski polnud kuulnud,
Unenägudes ei näinud,
Kujutleda polnud püüdnud.

Uskuma nad olid valmis,
Kaugetes et imemaades
Saiad kasvavad puu otsas,
Kalad kuival ringi käivad,
Jänes kõrgel taevas lendab,
Villa niidetakse künkalt,
Kaevust võetakse ka piima,
Nööri punutakse suitsust.

Muinasjutte palju kuulnud,
Lihtsameelsed vaidlema on
Valmis, et kõik ongi nõnda.
Kui sa neile vastu vaidled,
Võid ka kere peale saada.

Kütt Salii kõik küsimused
Ära vastas, et ta näinud
Ilmas mitut imet, aga
Mis ta näinud, kõik on teada
Rahvale ju ammuilma,
Üle rääkimist ei vääri.

„Ei!“ seal hüüdis Izim-vate.
„Kõik sa ajad segamini!
Tühiseid sa asjakesi,
Haruldusi imelikke
Pead sa väga väärtuslikeks,
Tõelisest ent imest oled
Märkamata mööda käinud.

Elavaid kuid väärisasju
Mõistus pole vastu võtnud,
Sest on uinunud see mõistus.
Näeb neid tolmune ent rõivas,
Mis on suitsust, higist haisev,
Kübar, vihmadest mis pestud,
Nahk, mis pargitud on tuultest,
Kott, mis pleekinud on päiksest,
Vastu kive taotud pastel.

Sinu kübaralt need olen
Võtnud, raputanud rõivast,
Pastlast kloppinud neid välja,
Leidsin neid ja üles võtsin,
Peitsin kirstu, mida lahti
Teha üksnes sina oskad.

Võta kirst see hinnaline,
Ava ruttu, oma rikkus
Kõigile nüüd ette näita!“

Kui ta kirstu vastu võttis,
Hoidis rahvas hinge kinni.
Kaant kui kergitas siis pisut,
Oli kuulda, kuidas mingi
Heinaritsik hagu tehes
Hambulisel rohukõrrel
Kõvasiga kirvest ihub;
Kuis Elneti vetes kalad
Omavahel kõnelevad;
Pimedas ja külmas urus
Ussi naine kaasat kirub,

Laisklejaks ja näljarotiks
Nimetab ja muudkui sõimab.

Kirstusse Salii siis piilus,
Lõi ent kaane kohe kinni,
Sõnakestki lausumata
Kõrvale ta selle pani.

Võõrast mõistust nagu kaabut
Küllap mõõta pole mõtet,
Kas on kitsas või on avar,
Iialgi ei sobi mõõdult.

Mida ikka kahetseda,
Mis on juhtund, see on juhtund!
Kas see hea või halb on, küllap
Elu ise ette ütleb.

Rahvas teada siis ei saanud,
Mis seal kirstukeses oli.
Ja kes seda ikka usuks,
Kellele võiks pähe tulla,
Et ses kasetohust karbis
Sisaldub ehk rahva saatus,
Tema au ja surematu?!

Olete kas eales kuulnud,
Kuidas sädistaja oksal,
Kollarinnaline oksal
Muudkui laulab: „Pole ema,
Pole ema vaesel lapsel...“

Ema hallikene kõrval,
Aga linnupoeg ei märka.

Oh sa peake noorukene!
Oleme kui linnukesed,
Ütleme, et õnne pole.
Vanaduses teada saame,
Õnn et kõndis meie kannul,
Me ei pööranud ent ümber,

Lihtsalt osanud ei näha,
Tõukasime eemale ta
Ega tundnud õnne ära.

Arvame ju, et ta kannab
Uhkeid, rikkalikke riideid,
Ta ent kõnnib kodukootus,
Niinest nõör vaid vööks on puusal.

Nõnda kütt ei uskunudki
Oma silmi ega ema
Sõnu õigeid, harjumusest
Arutles ta endistviisi,
Et ei rännumehe viisu
Külge õige rikkus hakka,
Kaabule ei punu pesa
Õnne kirju linnukene,
Räbaldunud kuuest eales
Imesid ei leia üles,
Tao ei talvagagi välja!

Oleks vanadusel jõudu,
Noorusel kui mõistust oleks,
Elaksime paremini...

Ammutas Salii siis kotist,
Võttis välja reisipaunast,
Mis ta rännul hankind oli,
Mida arvestanud olnuks,
Kaunitar Pampaltše lunaks –
Imepardi kuldse muna,
Mis nüüd säras nagu päike,
Kiirgas kuumust nagu tuli,
Siledalt kui jää see läikis,
Mitmeid värvilaike heitis,
Kuid ei sulanud see peo peal
Ega kõrvetanud käsi.

Imemunast võlutud, kuid
Vaikivale rahvale ta
Jutustas, kuis kohanud ta

Oli parti Kuldasulge,
Nimega Türkiisipeakest
Ehk Lasuurikaela uhket,
Oli tahtnud kinni püüda,
Muna ent vaid saagiks sai ta.

Rahvale nüüd oli selge,
Kes saab omale Pampaltše.

Kuid ei olnud üldse selge,
Kes neist muna hoidma hakkab.

Hirmsaks vaidluseks läks lahti,
Pruut seal sootuks unustati,
Meelest läks ka kombekus ja
Väärikus ja au ses lärmis.

Nagu tume pilv nüüd oleks
Laskunud seal välja peale,
Kuid ei vihma tulnud pilvest
Ega rahet langend maha –
Sinna sadasid vaid kurjus,
Solvangud ja etteheited.

„Mis küll hoidja sina oled,
Kui sa tuulde pillanud kõik
Vanemate varanduse?“

„Sul on pahad marakratid,
Sõnakuulmatud need kohe
Meie ime katki teevad!“

„Sinu kasimatu naine
Topib muna kuhu tahes,
Kõik me koos ei leia üles!“

„Oled ammu arust ära,
Eilsetki ei mäleta sa,
Aga ikka teiste järel...“

„Sulle ma ei usaldaks ka
Lihtsat kivi anda hoida!...“

Jätkus ikka solvavamalt,
Mustemalt ja mürgisemalt –
Nagu ussid pehkind pakust,
Nagu herilased räästast,
Korruga ja parvekaupa
Sõimlemine ilma paiskus,
Musta pilvena see tiirles
Sumisedes välja kohal.

Vastumürk üks olemas on
Kurjuse ja halva vastu,
Kadeduse valu vastu,
Isekuse torgete ja
Upsakuse tõusu vastu –
Ainult peatuda on tarvis,
Ringi vaadata ja mõelda.
Muidu kaotajaks jääd sina.

Sangareid ja võitjaid pole
Taolistes ju lahingutes,
Jäeb vaid paha tunne hinge,
Et sind petetud on jõhkralt,
Et su üle irvitati,
Võidu võtsid aga teised.

Mõttetu vaid kurjus veelgi
Eredamalt lahvatab siis,
Kui ei ohjelda sa seda,
Kurjust peatada ei suuda.

Nendes lahingutes ärge
Otsige te õiglust, mõtet,
Kõrvalist ka jõudu mitte,
Inimeste mure arvelt
Mis end paheliselt nuumab.

Valju kisklemise ajal
Märganud ei keegi, kuidas
Imemuna oleks nagu
Õige pisut kasvanud ja
Eredama sära saanud.

Almakai, auväärne vanur
Rahva kohtunikuna küll
Trummi tagus, korda kõigilt
Nõudis, asjatu see oli.

Lõpuks siiski rahvas vaibus
Ja siis mari tark nii lausus:

„Vennad! Tahan meenutada
Teile meie vanemate
Sõnu, mis teil meelest läinud.

Kuidas kõnelesid taadid?
Pole päike veel, mis hiilgab,
Pole tarkus veel, mis vaikib,
Pole õnn see veel, mis ümar,
Pole tõde veel, mis sile!

Mulle muna see ei meeldi,
Kuld ei meeldi mulle hoopis –
Keegi meie vanematest
Kullaga ei määrind käsi,
Maksuna ei võtnud vastu,
Pidanud ei kaunistuseks,
Kuldse iidoli ees selga
Nad ei painutanud eales
Nagu kauged rahvad mõned,
Metsa tagant kes on tulnud.

Ma ei tea, mis varjul on seal
Munakoore läikiva all –
Vahest on seal kogu ilma
Õnnetused peidus, kui ei
Ole riivi salaseinas,
Uksi ega aknaid kooses,
Pole pilugi, et näha
Oma silmaga, mis varjul.

Kui ei saa, siis pole vaja!
Nähtavasti nii on mõeldud,

Et jääks saladuseks, mis seal
Peidus igaveseks ajaks!

Muna tuleks sinna viia,
Kust see kunagi on võetud,
Paluda veel andestust ja
Muna tagasi seal panna.“

Kuulanud ei keegi teda,
Mõttes jagasid kõik olnot,
Lootsid kõik, et imeasi
Üksnes tema käes on hoida.

Siis Akaz nii lausus: „Marid,
Asukad Elneti kaldalt!
Saite rikkuse te praegu,
Mis ent taskusse ei mahu.

Mida hoitakse kus juhtub,
Vargale on kergeks saagiks.
Tulevad te maale need, kes
Hiilgusest on meelitatud,
Võtavad teilt muugi vara.

Andke mulle imemuna,
Vannun, et ma hoidma hakkan
Ausalt teie seda rikkust
Oma raudse ukse taga,
Kolmekordse riivi taga,
Mäe sees pimedaimas koopas,
Kivist laotud hauakambris,
Monoliitses sarkofaagis,
Millel pitseriks on vanne –
Seal, kus päiksekiirgi pole
Puudutanud kindlat müüri.“

Selline kuid ettepanek
Rahvale ei meeldinud küll.
Teisiti Torkan siis lausus:

„Kui sa ehet nõnda peidad,
Siis ju polekski kui seda.

Minul jätkuks küllalt jõudu,
Jätkuks vapraid sõdalasi,
Peitmata et muna hoida,
Hoida avalikus kohas,
Et võiks igaüks, kes tuleb
Külaliseks Kaama kanti,
Imetleda seda imet,
Selle kuldset kiirgust, et võiks
Ülistada omanikku,
Kogu ilmas kuulutada
Teadet mari imemunast.“

Aga seegi ettepanek
Rahvale ei meeldinud nüüd.

Vaidlused taas lahti läksid,
Leegitsema löid taas kired,
Pulbitsema, lausa keema
Solvangud ja kahtlustused –
Visatud kui oleks tulle
Sületäied kuiva hagu,
Mis on lahvatamas kohe.

Äkki kostis Pektemõri
Kriiskav hääl, ta valjult hüüdis:

„Kas te soovite, et muna
Jääkski teie juurde siia?“

„Jaa!“ nii vastasid kõik kooris.

„Kas te soovite, et muna
Röövel ei saaks ära viia?“

„Jaa!“ nii vastasid kõik kooris.

„Siis teil tuleks nõnda teha:
Raiuda see muna neljaks,
Neljaks võrdseks osaks, anda

Mari sugukondadele,
Jagada see niidu-, mägi-,
Ida-, vatka maridele,
Kõik et valdaksid koos muna,
Eraldi et tükke hoida!“

Hetkegi siis ootamata
Mehikene saabli tõstis,
Lajatas, et löögist rappus
Kogu kungas, millel seisti.

Muna aga jäi sest terveks,
Kriimustust, ei mõlki olnud
Tema pinnal kuskil näha.

Aga märkasid nüüd kõik nad,
Muna kasvanud et oli
Nagu vajutise kivi
Toiduaine soolamisel
Väikses pärnalauast pütis,
Ja et muna väreles ja
Helkis nagu kärsitusest,
Nagu sooviks ära minna
Kukerpalli allamäge,
Hüpeldes tee konarustel.

Pektemõr siis mõõga võttis,
Kivipurustamismõõga,
Mis ka rauda raiuks tükkeks,
Lajatas taas tugevasti.

Muna aga jäi sest terveks,
Kriimustust, ei mõlki olnud
Tema pinnal kuskil näha.

Muna pulbitses ja undas,
Raske kaanega kui katel
Halva perenaise koldel
Enne kaane ära heitmist,
Liigse tule kustutamist.

Üheteistkümnes laul

Lugu sellest, kuidas jumaliku pardi pojad Jum ja Jõn meie maailma löid ja kuidas nende vend Targõltõš jäi igaveseks muna sisse vangi – samasse munasse, mille Salii oli kaasa toonud. Nõiatalituste jaoks kasvatatud kukeke lööb muna nokaga katki. Targõltõš paneb inimesed kuldseid kooretükke kokku korjama. Kuri kuld tungib inimeste südamesse.

Aja koidikul ja kõige
Maise alguses see oli...

Kallasteta ookeani
Kohal part üks hahkjas lendas,
Pesale ta otsis kohta
Udusulist hälli tarvis,
Kus saaks muneda ta kolme
Muna, mida ammu juba
Kandis raskenevas üsas.

Nõnda kaua oli kandnud,
Et seal kolm ta poega riidu
Omavahel jõudsid minna
Soovimatus vangistuses.

Talle lubasid nad ükskord
Suure maja ehitada,

Kus on kõigil küllalt ruumi,
Kõike jätkub elamiseks.
Kokku leppida ei suutnud
Aga selles, kes saab majas
Kõige enam peremeheks.

Kolm ta sada aastat otsis,
Viis ta sada aastat lendas
Ilmavete kohal ringi,
Kusagil ei saart seal olnud,
Rohututti ega mätast,
Kusagil ei märganud ta
Põlispuude kuivand koortki.

Hakkas tiibadega peksma
Vastu halle laineharju,
Kokku kloppida et karvu

Või ehk vetikaid sealt põhjast,
Kus neil soomus helgelt helgib.

Ajas sängist üles tuule,
Äratas ka õela tormi,
Tema tülitsejast moori,
Sundis mõlemaid neid tõstma
Laineid juurteni või üles,
Põhjast rookides kõik välja,
Jätmata ka vähest alles.

Hakkasid nood sasima siis
Hiiglasel ta halli soomust,
Pöörasid nad teda ühelt
Küljelt teisele ja aina
Vasem, parem, parem, vasem,
Põrasid ta kõhult selja
Peale, seljalt kõhu peale.

Volaskit nii pöörasid nad,
Rõhatas et pahaselt too
Vana välja vahutüki,
Kämbla suuruse ehk kõigest,
Mille peale mahtus pardil
Kaks vaid muna kolmest.

Nõnda ilma tekkisidki
Kaks need uhket pardipoega,
Jum on vanem, Jõn on noorem*.

Vennad asusid siis tööle.
Munarebust tegid päikse,
Munavalgest aga õhu,
Munakoorest valmistasid
Tähed, kile õrn sai taevaks.

Päev kui lõppes, vennad ööseks
Puhkama siis heitsid pisut.

Jum nii lausus: „Minu suurel
Majal katus on nii kaunis!“

Jõn sest solvus, aga vastu
Vennale ei öelnud miskit.

Hommikul need isapardid
Merepõhja sukeldusid.
Jum sealt võttis mudatükke,
Nokaga neid kokku pätsis,
Suure soga tõstis üles
Ega näinud, kus on vennas.

Aga Jõn ei soovinud nüüd
Venna maja ehitada.
Kuhu tema pidi viima
Liiva, savi, sinna kohta
Moodustus nüüd hoopis tühjus**.

Alles õhtuks võttis kaasa
Nokatäie liiva, savi.
Veli oli tasandanud
Pisut pinnast mere ääres
Ning ta ütles, et saab sile
Tema suure maja põrand.

Jõn seepeale vihastas ja
Sülgas nokast, mis seal oli,
Porikamakaid ta heitis
Siledama pinna peale.

Hommikul kui tõusid üles,
Ära kuivanud kõik oli,

* Jum ja Jõn – jumalikud vennad, demiurgid, taevase pardi pojad, taeva ja maa loojad. Nende vastasseis tähistab maailma kaheksust. Jum on samastatud Jumoga, Jõn Kijamatiga. Nende antagonism ei ole sõjakaas. Igast loomisaktist võtavad osa mõlemad. Mis tahes loodud asi on neutraalne, positiivse või negatiivse värvingu annab sellele vaid seda kasutava inimese suhtumine.

** Tühjuse all on siin mõeldud allilma.

Siluda ei enam andnud
Mäge, jäärakuid ja künkaid.

Savist voolima siis hakkas
Jum ka inimesi, linde,
Loomi – näidiseid lõi prooviks,
Näidiste ta järgi tegi
Sarnaseid neid olevusi,
Jättis mõneks ajaks seisma,
Et need kuivaks päiksepaistel.

Aga Jõn neid kujusid seal
Omamoodi parandama
Hakkas, nõnda moonutas, et
Kahte sarnast enam polnud.

Jum sai kurjaks venna peale,
Saatis elama maa alla,
Ise taevasse ent suundus,
Et siin mitte komistada
Konaruste otsa kõikjal,
Mitte kohata siin oma
Loodud olevusi, nende
Puudulikkust mitte näha.

Nüüd te taipate, Salii mis
Oma reisilt kaasa toonud,
Kes seal munas määratseb ja
Välja kipub, munakoore
Kuldse katki püüab teha!

Jumo, Kijamati veli,
Tige Targõltõš*, see kidur,
Istus kuldses vangikongis,
Jumalik kõik jõud, mis talle
Määratud kord oli, põles

Kõrvetava sapi tules,
Mõtted kurjusest on tulvil,
Kadedus on rikkund keha,
Sest et part, too esiema
Ilmale ei lasknud tulla
Temal, kavatsedes muna
Lämmatada oma üsas.

Pärast kolmandat kuid lööki
Muna vilistas nii valjult,
Et see ümberkaudu kõigil
Pani kõrvad lausa lukku;

Lehed sadasid puult maha,
Kalad kalda peale tõusid,
Kariloomad põlvitasid,
Kivid purunesid hoobilt,
Raud läks punaseks ja kuumaks
Ilma ääsituletagi.

Aga kostnud kutse peale
Päike peitus pilve taha,
Pilv see peitus tuule taha,
Tuul see peitus künka taha,
Jõgi peitus kivi taha,
Kivi peitus hiire taha,
Hiirekene hüppas urgu –
Keegi kutsele ei vastand.

Vaid üks kidur kukekene,
Kõhn ja armetu ja väike
Jooksis vanaeide hoovist
Vile peale kohale nüüd –
Tema üksi kutset kuulis.

* Targõltõš – demonoloogiliste müütide tegelane, pika valge habemega kääbus või ka inimesi ehmatav hiiglane. Enamasti nähtamatu, tungib majadesse, möllab ristteedel, teeb mitmesuguseid hirmutavaid häáli. Ta on paha vaim, kes mõjub inimese psüühikale ja isegi mõtteviisile.

Neljapäeva öösel enne
Just semõkki* varastanud
Eit öökulli pesast tolle,
Roheline kärnkonn selle
Haudund oli vanas rehes,
Talle süüa anti solki,
Ahju tagant mingit rämpsu.

Kõverad et tema kondid,
Kukk kui ükskord ära kärvab,
Ussid tema laipa söövad
Maasse tehtud solgiaugus,
Kõlbaks eidel ennustuseks
Või ka needmiseks kus tahes,
Eit tal tiivad kokku sidus
Halli ämblikvõrgu abil,
Pugu sisse kallas kive,
Jalgadele sidus konksud,
Harja kõrvetas tal ära,
Keha lahasesse pani.

Kui see imetegu sinna
Muna juurde komberdas, siis
Valgus kadus kogu ilmast,
Tähed taevalaele tulid
Seal, kus olema peaks päike –
Sellest rõngas on vaid alles,
Peenikene hele võru
Ümber päris tühja koha -,
Nagu päikene ei sooviks
Näha, mis seal nüüd siis toimub.

Läbi kae, mis teises silma,
Kukekene musta täppi

Kuldsel munakoorel märkas,
Nokaga löi kergelt sinna.

Vaevalt nokk see puutus muna,
Koorel ussidena mõrad
Jooksid igas kaares laialt,
Võimsa pauguga siis munast
Lendas laiali seal kõikjal
Munakoori neliteist ja
Tükke sada nelikümmend,
Kilde seitsesada seitse,
Tolmuteri tuhat neli.

Niisiis lagunes see muna,
Selles rahvas nägi kääbust**,
Küünrapikkust mehikest, kel
Kõverad ja väiksed jalad,
Väga pikk ja valge habe
Vööks tal oli ümber keha.

„Mis te seisate siin nõnda?“
Karjus ta kui kraaksatanuks.
„Tervitage valitsejat,
Kummardage võimukandjat,
Kui teil au kord osaks saanud!

Kas te olete eal näinud
Jumot või siis Kijamatti?
Ei! Üks elab taevas ülal,
Teine allmaa sünges riigis.
Aga mina olen siin ja
Jään te juurde: meenutad või
Mõtled, kohe olen kohal!

Kaasa tõin ma varanduse:
Valitsen ma kõiki kirste,

* Neljapäeva öösel enne *semõkki* (kevadpidu) möllavad pahad vaimud, jooksevad ringi nõiad, kaetavad inimesi nende lohakile jäetud riiete või tarberiistade kaudu. Selleks ööseks korraldatakse suurpuhastusi, suitsetatakse kadakaga maja, karja ning ka inimesi.

** Originaaltekstis on kasutatud sõna *tsõki*, mis tähendab kääbust.

Rahakotte, kaukaid, kukruid,
Rahapadasid all pärna,
Kirste aitades ja mujal,
Aardeid kaljukoobasteski –
Kes on väärt, see omale saab,
Kes on tahtmas, see ka kogub,
Kes kui oskab, leiab üles,
Kes kui suudab, võtab teistelt –
Teenete ma järgi jagan!

Mis te seisate siin paigal?
Vaadake, kuis kullakuhjad
Säravad all oru põhjas,
Jooske, see on teie oma!”

Tõesti, vaevalt päike näitas
Ennast jälle servapidi
Taevakupli mustast august,
Särama ja hiilgama löid
Kuldse muna killud orus
Nagu taevatähed väljal.
Usaldavad inimesed
Korjama neid kilde läksid.

Targõltõš siis naerma puhkes
Tigedalt ja juubeldades:

„Teiega nüüd olen rahul,
Siirad olid kummardused:
Kulla rabamises pole

Asi, mind te südamesse
Võtnud, püstitanud kuldse
Puusliku ja teda ikka
Edaspidi kummardage!”

Lausus nii ta laialt naerdes,
Tiirutama, keerlema kui
Vurrkann põranda peal hakkas,
Siis ent kadus neetud opkõn*
Sulanud kui oleks õhus.

Kajagi ei suutnud teda
Jälgida, et kuhu kadus,
Kaja viskles metsas ringi,
Põrkas vastu mände, püüdes
Kasvõi sabast haarata ta
Äralibisevaid sõnu,
Üles otsida ta rada.

Kohkusid, kes olid kätte
Võtnud kuradite kulla,
Ära visatagi tahtsid,
Ent see kleepus käte külge,
Otsekuu see lahustunud
Oleks, imbunud kui ihhu,
Jälge mingit jätmatagi.

Juhtus nii, kuis olen öelnud,
Kõik see kunagi ka oli...

* * *

Oo, Mlandava, Maade Ema,
Tõsta mind sa kõrgemale,
Et ma sinu haljalt rinnalt
Võiksin kogu meie kanti,
Kõiki avarusi näha;

Et ma käona külastada
Võiksin valget kasesalu,
Laane musti tihnikuid ja
Maasikvälusid nii rikkaid;

* Opkõn – nürimeelne, tugev, tige hiiglane, õgard ja inimsööja. Siin on see kui sõimusõna.

Et ma nagu peoleo võiksin
Palvetada tammemetsas,
Sarapuude haljas salus;

Et ma ööbikuna võiksin
Kiikuda ka toomeoksal
Looke kohas oja kaldal;

Istuda et kivil võiksin
Lambahänilase seltsis,
Kes on vait, kuid kive lõhub
Sabaga*, kes oja kaldal,
Rajab meile koolmekohti.

Täida rahuga mu hing ja
Ärevile aetud süda!

Sinu kõrgelt rinnalt käega
Taevast puudutada suudan,

Lükkan kõrvale kõik pilved,
Nihutan sealt jäised tähed,
Taevakopsikuga vett et
Taeva külmast lahvandusest
Ammutada sõõm ehk suutäis,
Mida kuu on tilgutamas
Enne koitu orgudesse,
Hõbetades maa peal rohtu.

Lahustagu taevavesi
Sõna kibedust ja katku
Minu kõri soomusrüüga,
Sileda metalli väega,
Sõnade et kalgid kivid,
Mida lausuma ma peaksin,
Kurva jutustuse sõnad
Kõrisesse ei jääks mul kinni,
Keelt ei võtaks sootuks ära.

* Jääminek jõel algab lambahänilase tulekuga; too lind purustab jääd oma sabaga, kuid võib purustada ka kive ojaades.

Kaheteistkümnes laul

Maailma äärel metsikul väljal saatuse jumala Pürõšo männi all on puhkama istunud teeline. See on Salii. Lugu sellest, kuidas Targõltõši ilmumisest ehmunud inimesed ajasid Salii minema ning keelasid isegi ta nime meelde tuletada. Sõpradega jumalaga jättes vandus ta, et kõnnib kasvõi igavesti mööda ilma, kuni purustab kuldse iidoli, kuni inimeste südamed ei puhastu kulla nõidusest.

Sügis, sügis! Värske tuul ja
Kirjust sitsist tuisupuhang,
Aina äge veiklemine,
Kuni lausa latvadeni
Täitnud avara on laane.

Vaikse metsakohinaga,
Seente mõrkja maitsega ja
Närtsimise lõhnadega
Sügis jumalaga jätab.

Oled läinud kaugele sa,
Tema lehvitab ent aina

Värviliste rättidega –
Nagu kogu küla oleks
Saatma tulnud väravaile.

Oh kui valusalt mul hinge
Lõikab kureparve karje
Lahkumisel välja kohal!

Oh kui kibe rehe suits on
Kodukandi viimase su
Maja kohal küla serval!

Kuid on valusamaid haavu,
Kaotusi ka kibedamaid...

Kuskil seal, kus suurel väljal
Maa ja taevas kokku saavad,
Piiri peal ja ristteel, maade
Järsul harjal olemas on
Võimas männipuu ja selle
Ladvas krooniks kuldne tare.

Õhtutunnil sinna tarre
Loitsimise salatunnil,
Ettekuulutuste tunnil
Tuleb Pürõšo, kes jumal
Saatuste on üle, tuleb
Maa ja elu hingust kuulma.

Tare tagatoas on aken,
Aknalaua aluste peal
Kaks on kaunist hõbevaagnat.

Ühel lebab siidikera,
Kera sees on peened helmed.
Teisel seisab vahaküünal,
Taht on selles vääniline.

Räägitakse, et kui kägu*
Männi kohal kukub, helmed
Pudenevad mulla peale
Vaiksel sahal ja loksul –
Männiokstel libisevad
Pisarad nii mureroheked,
Nagu väiksed mooniseemned
Või ka õised taevatähed.

Või kui helehäälne löoke**
Laulab selle männi kohal,
Mett siis männi otsast tilgub.

Oh, sa kägu, ära kuku,
Ära vaeva kurba hinge,
Ära itke lahkumisi,
Ära rebi südant puruks
Vaestel väsind rännumeestel –
Sa ei tunne nende häda,
Nad ei sinu oma tunne.

Vahest vaene rändur, kes on
Tolmune ja üsna väsind,
Kes seal istub tamme varjus
Leivakääru kaheks murdes,
Jagamaks nii oma häda,
Õnneotsija ei ole,
Hädade eest pelgub leskmees,
Pole pime kerjuslaulik
Ega maatark***, muistne võlur,
Vaid üks sõdalane vapper,
Ilma õiglust kindlalt kaitsev,
Mari vabaduse valvur
Nagu Akpatõr, Tšotkar**** kord?

Või on pillimees ta mingi,
Vilespilli, torupilli
Puhuja, kes majast majja
Kõnnib lõbustades peret,
Lastega kes naljatleb ja
Kabistab kes neidusid ka

* Kägu on ettekuulutaja, enamasti juba juhtunud või lähiajal juhtuva kurva sündmuse teataja, kuid lähemal helgetele kui tumedatele jõududele. Ta ei kutsu häda esile, pigem tunneb kaasa kangelasele.

** Päevane, päikeseline lind, jumal Ketše poolt kingitava edu teataja.

*** Originaali tekstis on kasutatud sõna *volhv*, mis tähendav nõida, võlurit ning on vene traditsiooni tulnud tõenäoliselt soome-ugri maatarga kujust. Rahvaluules mainitav nõidade linn asub praeguse Marimaa läheduses.

**** *Tšotkar* on üks kolmest kangelaste ajastu suurtest vägilastest. Tema on neid soome-ugri pärimustes tuntud sangareid, kes tuleb kutse korral välja hauast, et oma rahvast kaitsta võõrvallutajate eest. Marimaal on mitmeid kääpaid, kuhu Tšotkar olevat maetud.

Nagu kanu kaagutavaid
Ning ta külast ära läheb,
Vemmal ähvardamas kannul?

Või ta patune on raske,
Oma maadelt pagendatu,
Kes on igaveseks jäetud
Ilma kodust, soost ja nimest,
Keda juhib vaikne lootus
Lunastada vana süü kord,
Kunagi et naasta koju,
Avada seal unund haua,
Ammutada olnud nimi,
Mis koos riietega põhjas,
Vasest katla all on hoiul?

Ongi nii – see teeline on
Ju Salii, me igirändur.

Sellel korral aga ise
Ta ei valinud teed kauget,
Pealegi veel sellist, mis ta
Ära viib nüüd igaveseks,
Pöördumatult nagu aja
Kulg või Azōrani rada.

Sellisele teele saatsid
Teda ehmund inimesed,
Pööraseks kes muutusid kui
Ennustas mužantše* häda.

Nõid too karjus nõnda: „Marid,
Kõhnuvad nüüd meie hinged,
Kullahimu sööb need läbi;
Troonile saab sarviline,
Teid ta tallab jalge alla,

Raske lauaga teid litsub –
Selle all üks veli nutab,
Teine tantsib sellel laual!

Ämblikvõrguga, mis rauast,
Mähitakse sisse taevas,
Tühjadesse südameisse
Jumal eal ei enam vaata.

Surnud mets jääb võõraks teile,
Te ei enam eales mõista,
Mida laas see teile laulab,
Kas ta rõõmus või ehk nukker,
Mida kõnelevad linnud
Okstel, loomad tihnikutes,
Omavahel sosistavad
Väiksed putukadki rohus**.
Kõigele te võõraks jääte!
Hukka saate! Hukka saate!“

Sest Salii ses süüdi oli,
Kuri vaim et välja ilmus –
Tema leidis selle muna,
Kuldse kohale tõi tema -,
Siis ta patuteos on süüdi,
Nagu vanad otsustasid,
Tänasest ka tema nimi
Keelatuks siin kuulutati,
Surmajumala kui nimi,
Looma nimi küttemisel,
Halva haigusegi nimi,
Mis kui kuusekänd on pime,
Aga sosinatki kuuleb,
Suust mis kostab juhuslikult,
Ja siis kutse peale ilmub.

* Mužantše – nõid, teadja, ennustaja.

** Kunagi oli inimestel ja loomadel ühine keel. Hiljem läksid loomad mingi solvangu pärast üle oma keelele. Nad saavad senini inimkeelest aru, kuid ei näita seda välja. Seepärast on olemas eriti küttemisega seondult mitmeid tabusid; paljusid ulukeid ei tohi nimetada oma nimega.

Vanad mehed otsustasid,
Sellist inimest ei ole,
Sellist kütti enam pole
Olemaski terves ilmas.

Aga kui ei ole, käsib
Seadus hukkunut kui vöörsil,
Kelle keha kaugel eemal,
Kodus leinata ja nutta,
Kodumulda sängitada
Kasvõi riidest nuku näol või
Savikujukesenagi*,
Et ta hingel oleks oma
Koht ja varjupaigakene
Viimne selles selges ilmas,
Et ta solvunud ei oleks
Ega maksaks kätte meile,
Keremetiks et ei muutuks.

Jahimehe hauas aga
Puhaku vaid tema nimi,
Nimetu et pagulane,
Kelle saatus mustem varjust,
Vari mustem ööde silmast,
Öö ent mustem tema hauast,
Lahkugu siit unustusse,
Kaosesse või igavesse,
Kus ei pimedust, ei valgust
Ole, lõppu ega algust,
Täidetust või lausa tühjust,
Sest et seal ei ole Sõna,
Pole Nime algset lätet!

See on hirmus vanne, pole
Hirmsamat ei kogu ilmas –

Seda vastu võtta pole
Jõudu, tagasi ei lükka!

Tammepuud, mis keset metsa,
Taevasse mis kõrgub üles,
Sügavale mulda tungib,
Võimalik on juurtega ja
Okstega koos neljaks võrdseks
Osaks küllap lõhestada,
Kui sa seda väga soovid.

Pärnapuud, mis keset välja,
Taevasse mis kõrgub üles,
Sügavale mulda tungib,
Võimalik on juurtega ja
Okstega koos kolmeks võrdseks
Osaks küllap lõhestada,
Kui sa seda väga soovid.

Aga oma kodukanti,
Juurtega mis südames on,
Kaheks osaks, võrdseks osaks,
Kui ka väga seda soovid,
Sa ei lõhesta ka püüdes.

Kui ka väga seda soovid,
Lõhestad vaid südame sa
Kodukandist lahkudes kord.

Nimetu me jahimees kui
Teele tundmatule suundus,
Kaasa viis vaid südame, mis
Tilkus verd, sest lõhki oli.
Ülejäänu maha jättis
Vähestele sõpradele,

* Arheoloogid on Marimaal leidnud mitmeid matuseid, kus ei ole luid. Kunagi toimetati rituaalseid matuseid ilma surnukehata, kelle asemel oli nukk või kuju. Seda tehti ka pikaajaliste haigete puhul, et surma petta, haigele anti uus nimi, viidi teise majja jne. ka kaugel langenu puhul võidi mätta vaid temale kuuluvaid esemeid – see rahustas ringi rändavat hinge ning too ei muutunud keremetiks.

Saabusid kes tähistama
Kurba riitust tava korras.

Saabusid Ašplat, Tšorai, see
Kuulus sepp ja sõdalane,
Almakai, me tark Kokšagist,
Tulid Ortšama, Pampaltše,
Õnnis üks Jola-Bola* veel,
Hädavareseks kes hüütu,
Ülejäänud kartsid aga.

Ustavate sõprade ees
Lausus kütt nüüd vande** tõese,
Andis vande leiva nimel,
Omaenda vere nimel,
Et ta kogu elu, kuni
Hingab, peab vaid leppimatut
Sõda kulla vaimu vastu;

Ärgu tema elav süda
Leidku koduteed nüüd enne
Siinses või ka teises ilmas,
Kui too neetud Targõltõš saab
Heidetud kord põhjatusse.

Käigu ta nüüd mööda ilma,
Surmastki või unustatud,
Seni, kuni viimaselgi
Maril südames ei enam
Ole kübetki sest kulla
Kurjast saatanast vuverist***!

Kuulnud seda kindlat otsust,
Verevande ära kuulnud,

Hakkas nutma Izim-vate,
Valjult itkes poja kohal:

„Oi mu poeg, mu pojakene,
Oi mu verepiisakene,
Valisid sa raske elu,
Toeks nüüd olgu tõesti sulle,
Tugevaks sul toeks nüüd olgu
Kogu meie helge maailm,
Olgu seljasärgiks sulle,
Soojaks särgiks olgu sulle
Lehekene pärnapuult ja
Asemeks las olla sulle,
Pehmeks asemeks las olla
Kähar sammal, sammal pehme,
Aga isaks olgu sulle,
Isaks lihaseks sul olgu
Tuhkjäs jänes, hahkjäs jänes,
Aga emaks olgu sulle,
Emaks lihaseks sul olgu
Lage väli, lage väli.“

Jahimees ent naerma hakkas,
Rahustas nüüd armsat ema:

„Miks mind teele saadad nagu
Väikest lapsukest, üht orbu?
Olen kütt ja meesterahvas –
Kuni olemas ses ilmas
Elus mets**** ja elus väli,
Pole ma ju vaeslaps väeti:

Mets mind lihaga eks toidab,
Põllud annavad ka leiba,
Oja pakub lahkelt õlut,

* Jola-bola – hädavares, kes ise oma olukorda eriti ei taju, õnnis.

** Originaaltekstis kasutatakse sõna *tovat* – vanne.

*** Vuver – paha vaim, saatan.

**** Usuti, et kunagi olid puudel hinged, nad võisid öösel ringi liikuda. Puu all puhkav kütt palus sellelt kaitset. Kliima külmenemise ja inimeste õeluse pärast kaotasid puud oma elus organid, muutusid liikumatuks ning agaramad läksid maride maadelt minema.

Mätas padjaks sobib hästi,
Tekiks peal on tumepilved,
Pesevad mind hommikkasted,
Vahtraleht ent kuivaks pühib –
Sellest kõigest mulle piisab!

Aga kui ma seda tunnen,
Et su süda igatseb ja
Nutab orvust poja pärast,
Sulle kohe teate saadan.

Aidale kui laskub orvuks
Jäänud väike tuvikene,
Ära aja, anna teri –
Mina vaatama sind tulnud.

Kui su väravale tuleb
Lambatall, kes maha jäetud,
Ära aja, anna heina –
Mina vaatama sind tulnud.

Kui su akna taha tuleb
Kerjakotiga üks vaeslaps,
Ära aja, anna leiba –
Mina vaatama sind tulnud.

Lahkudes teist pikaks ajaks
Endaga ma kaasa võtan
Oma ulja peakese ja
Sirge keha, laiad õlad,
Terved käed ja jalad, silmad
Teravad ja valju hääle.
Mida aga teile jätan?

Jätan teile oma särgi,
Mustrilise vöö ja kaabu,
Viisud, uued jalanartsud,
Nugisnahnkse kindapaari,
Samuti ka jahisarve.

Asetage need te hauda
Need pitseerige te tunni,
Selle peale pange katel –
Mulle tarvis neid ju läheb,
Nendes mälestus jääb minust,
Minu osavus neis alles,
Minu armastus neis säilib
Kogu kodukant mu kallis.

Veel ma jätan teile laulu –
Sellest jõest, mis ära voolab,
Kallastest, mis alles jäävad,
Kõigist meist, kes kurvastame
Kodumaja maha jättes.

Kui teil minu laul see meeldib,
Ärge hoidke südames vaid,
Ärge hoidke surnud lastiks –
Vilistage, laulge vaikselt.

Laulate, siis meenutate,
Meenutades õõtsuge* te,
Õõtsuge ja tantsu lööge –
Kurbus südamest siis haihtub,
Elu muutub heledamaks,
Neiud kaunimaks veel saavad,
Sõbrad armsamaks veel saavad!

* * *

Mänd on kaugel suurel väljal,
Lõputuma ilma äärel -

Meie asustatud maade
Serval männi all on kivi.

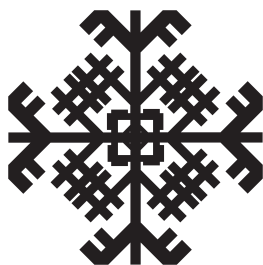
* Mari tants algab tavaliselt keha kõigutamisega küljelt küljele.

Selline on vaikus kõikjal,
Jumalate häält et kuuleb.

Väga vaikne. Selge täiskuu
Sõuab paadis mööda taevast,
Mängib aerudega taktis,
Sädemed sest hõbedased
Aeru kannul käharduvad,
Tantsivad ja keerutavad.

Rändur sauaga seal kõnnib
Ülal kõrgel taevapiiril,
Ähmane ja üksildane,
Nagu vari ööde nõlval,
Nagu valgus varju piiril,
Üürikene vilkuv valgus
Koidust, mis on lõõnud saua
Vastu kivikõva rada.

Hirmus tee ja igavene
Rändur - saatuse kas märgid?

Kolmeteistkümnes laul

Vägilane, kes nimetab end Nõntsök-patõriks kogub sõdalasi sõjakäiguks Vitše jõeale, kus on end sisse seadnud Targõltõš. Malev saabub väikeste jõgede orgu ja vaatamata kurjakuulutavatele märkidele ootab kärsitult lahingut.

Jutustan nüüd teile, vennad,
Metsarahva noorte meeste
Ühest kuulsast sõjakäigust,
Ühest kurvast sõjakäigust,
Kuulsast, et see üldse toimus,
Kurvast, kuidas asi lõppes.

Kõik me teame vanasõna:
Kuigi lammas valjult manab,
Hundini ei jõua needus.
Täpselt nii see tookord oli.
Vaenlane me maale tuli,

Inimmõistus pimedusse
Mattus, värin haaras südant,
Üldises siis segaduses,
Hirmutundes, jõuetuses
Leidus neid kes viha pärast
Sõjanuia kätte võtsid.

Hüva tegu kolmgi elu
Rahva meeltes elab ära.
Surematu sõjategu
Elab, kuni elab rahvas.

* * *

Rändur sammus metsarajal,
Pahklik kepp tal oli pihus,
Seljas lõuendine hame,
Vöötatud mis nõõridega,

Vanad viisud lagunened –
Rõiva, välimuse poolest
Sarnanes ta hulgusele.

Aga hoogsad sammud kerged,
Vägevad ka laiad õlad,
Rüht tal rõhutatult uhke,
Sõakas, isegi ehk ülev –
Ei, ta vägilase hoiak
Metsa jumalaks teeb pigem.

Talle noormees vastu sattus,
Häbenes ja araks löi too:
Mida metsajumalale
Õelda, kuidas tervitada?

Aga kui ta silmad tõstis,
Teise pilguga kui kohtus,
Näis, kui oleks kohanud ta
Venda, keda kaua oodand.

Noormees kuid ei näidand oma
Rõõmu kohtumise üle,
Kummardas ja tavalise
Sündsa küsimuse küsis:
„Mida näha-kuulda ilmas?“*

Vastuseks kui kuulis, et neil
Sõnadel ei ole lapsi,
Pole olnud ega tule,
Siis ta mõtles: „Tark vist mingi?“
Kõnnib aeglaselt, kuid ette
Saatnud mõistuse ja aru,

Teisiti siis küsis noormees
„Mis seal suures ilmas toimub?“

Siis ent rändur embas noormeest
Nagu emmatakse sõpra,
Ütles: „Minu noorem veli,
Tule minuga koos mäele,

Rohelise künka tippu,
Vaata meie maade peale.“

Ronisid nad üles mäele,
Rändur seal siis poisilt küsis:
„Mida näed sa Juli jõe peal?“

Noormees vaatas ja siis vastas:
„Mänd seal leegitseb ja põleb!“

„Minagi nii arvasin, ent
Mõistusega lähenesin,
Taipasin, et see on süda,
Meie armsa isa süda,
Mis nii leegitseb ja põleb...“

Nüüd sa ütle mulle, vennas,
Mis Elneti peal on kuulda?“

Noormees vaikis ja siis vastas:
„Peoleo, linnukene nutab!“

„Minagi nii arvasin, ent
Mõistusega lähenesin,
Taipasin, et see on meie
Armsa ema hääl, mis kostab...“

Nüüd ent vaata Vitše jõeale,
Mida näed ja mida kuuled?“

Noormees kaua vaatas sinna,
Lõpuks ärevuses lausus:

„Ütle mulle, vanem veli,
Mis on toimumas me maadel,
Miks neid idapoolseid kante
Sellelt mäelt ei näe me üldse?
Seal ei näe ma luhtasid ja
Metsi, jõgesid ei kiireid –“

* Selline tervitus on üldsõnaline nagu „Kuidas läheb?“. Sangar ei vasta sellele näitmaks, et selline tervitus küsimuse vormis ei eelda tõsist jutuajamist.

Kogu ilm kui oleks kaetud
Udust, kibedaimast suitsust!
Tuul sealt raskeid oigeid kannab,
Kostab põlengute müha,
Vingu lõhna, maa vist põleb?”

„Minagi nii arvasin, ent
Mõtlesin, siis taipasin, et
Rahva hing seal lausa põleb,
Nutavad seal hinged valjult!
Mitte udu, suitsuvine
Varjavad me vaatevälja –
Mari rahva pisarad on
Looritanud meie vaate.“

„Millest pisarad need tulnud,
Mis on nuttu põhjustanud?”

„Kuri Targõltõš on munast
Kuldsest pääsenud nüüd valla.
Lendas siia Vitše jõele,
Kudõma jõe kalju peale.

Sinna punus suure pesa,
Sealt ta küladesse lendab
Draakonina, tuld ta purskab,
Tahab valitsejaks saada,
Saada kulla jumaluseks,
Asuda et igaveseks
Meie rahva südamesse.

Allumatuid põletab ta,
Nõrku nagu karja ajab
Haralise piitsa abil.“

„Kas sa oled ennustaja?”

„Olen rahva kannatlikkus
Nöntšõkiks mind kutsutakse.
Sündisin ma ahju lae peal,
Kasvasin ma taignaastjas.

Sõtkunud mind elu julmalt,
Matnud lausa mulla sisse,
Peksnud rauaga, mis terav,
Raske nuiaga mind lõõnud,
Hõõrunud ka kivi vahel,
Põletanud kuumal tulel.

Kõik me teame, selles elus
Surra pole keeruline,
Jälle sündida on raske.
Kuid ma olen elus! Usu,
Elan, kuni saatana ma
Igaveseks ära ajan –
Rahval jätkub kannatlikkust
Üle saamaks suurest hädest!”

„Aga kuhu praegu lähed?”

„Lähem praegu Vitše jõele.
Esimene olema peab
Keegi! Sind ma kutsun kaasa!
Kui ei puhu tuul, siis puuleht
Isegi ei liiguta end!
Pilved kui ei puutu kokku,
Siis ei mürista ka pikne!

Ära maga tormi maha –
Peni laisk saab lõpnud jänku,
Kangelane au ja kiitust!”

Oma armsas kodukandis
Nõnda mööda radu kõndis,
Tuuletiivul kõmu temast
Eespool teda ennast lendas:

Et sealt tuleb Nöntšõk-patõr,
Sortsi vastu sõtta läheb.
Ta on pikk kui metsamännid,
Rammu täis ta nagu tammed,
Kiire, nagu oleks vöö tal
Tuulejumal ise andnud,

Kulmud on kui äiksepilved,
Välgud sähvivad ta silmis!

Sellisele sõnumile
Pole tarvis kabjaraudu –
Kõigilt Marimaadelt tema
Ümber mehed kogunesid.

Vütlast tuli sangar Pinže,
Juli kaldailt Toi, Saran ja
Veel Tšolmani jõelt Jagelde,
Turnarani* jõe Šuda pealt
Totts ja temaga Terke ja
Itõkai udmurdi maadelt,
Merja** Pasjõvõ siitsamast,
Sõdalane suur Tsutška, kes
On Kugutšapa*** seast pärit,
Rahvast, kel on suured põiad.

Lähedastest Ontšep, Eštrek,
Janaktai, Ursa ja Šengše.

Need on sõdalased! Tulid
Nendega koos põllumehed,
Kiviraidurid ja kütid,
Parkalid ja mesinikud,
Karjused ja metsamehed,
Tõrvapõletajad, sepad,
Ühtekokku seitsesada.

Juhiks kuulus sõdalane
Valiti - Tšorai, kes Kakša
Kallastelt on kaasa tulnud.

Ei nad läinud kuulsust tooma,
Rikkust hankima ei läinud,

Võõraid maid ei vallutama,
Röövima ei teistelt naisi –
Oma rahva eest nad läksid,
Esiisade ja usu,
Iidse sugukonna nimel.

Kodumaa, sa kinnita oh
Seda püha sõjaväge,
Kingi seljatäied edu,
Mitte näpuotsaga vaid,
Toida kõiki tubli jõuga
Elustavast sügavusest,
Jooda imeallikate
Soontest, kõigist avaustest
Puhta vägijoogiga sa –

Sest nad pole mingid kivid
Maanteeäärsest vanast kraavist,
Vaid on rahva pärliterad,
Napi elu külalised,
Au nii üürikese helgid.

Naeratagu neile saatus,
Piambar las seisab kaitseks
Nendest igauhe kohal.

Raevutsev too Azören las
Pillab tihnikusse väitse,
Kaotab nende jalajäljed,
Komistab las mätta otsa,
Variseb las järsakusse,
Jäab las jalgupidi sohu,
Unustab las nende nimed,
Kui neid kavatseb ta hüüda!

* Turnaranid on mingi põhjarahvas, maride hõimlased, mõne õpetlase arvates neenetsid.

** Merjad on venelaste hulka assimileerunud soome-ugri rahvas, maride lähedased hõimlased.

*** Kugutšapad on legendides esinev tundmatu rahvas, kellel on nii suured jalalabad, et nad võivad kõndida pehmel lumel. Kui nad tuisu kätte jäävad, siis heidavad pikali ning tõstavad jalad üles, tänu millele moodustub tuiskava lume sisse paras koobas, milles oodatakse ilma paranemist.

Jõudsid nad Küani, Roi ja
Ka Izi Roi orgudesse,
Tõusid kõrge künka otsa,
Tipus lamedale mäele.

Iidse kombe kohaselt nad
Vaatasid sealt selja taha,
Tagasi et minna oskaks.

Aga mis see oli? Päike
Loojangu eel nõnda lõõskas,
Leegitses kui veri taevas?!

Ümberringi miskit polnud
Näha! Eredat täis valgust
Oli kõik ja punaseid täis
Laike – tähendab, et pole
Tagasi siit teed neil enam!

Vaatasid siis alla orgu:
Mattunud kõik oli varju.
Pimedusest kerkisid vaid
Siin-seal mingid lohukohad,
Mättad, tohutumad kivid.

Teed on eespool oi kui järsud,
Oi kui pimedad on rajad!

Nende lõkkeid nähes tuli
Varmalt varsti Roist üks saadik.
Ütles, et on nende külla
Kogunenud kogu kandist
Need, kes mõõka suudavad veel
Tõsta, nuiaga veel lüüa,
Vibunööri vinnastada,
Kellel jätkub küllalt jõudu.

„Targõltõš on tige,“ lausus,
„Allutanud on me maadel
Mitu küla, mitu maja,
Ohvritoomist nendelt nõuab.

Kui ent rahvas talle ütles,
Et nad kurjategijale
Ohverdavad lõpnud põrsaid,
Mis on haisemagi läinud,
Ja et kadakate okstest
Teevad lõkke, suitsuga et
Puhastada tema pesa* –
Põletas ta püha puu siis,
Vanemate puu küsoto**,
Põletada hiie lubas.

Me ei julge enam külast
Välja minna kuhu tahes –
Lähed metsa, eksled terve
Päeva, luhal veelgi hirmsam:
Ratsud hirnuvad ja saablid
Kilisevad, rahvas oigab,
Nagu mingi lahing toimuks –
Pole varem sellist nähtud!

Meil on üks vaid lootus varuks,
Lootus see on Nõntšõk-patõr!
Aidake meid, vägilased,
Naabrid, kaitske meie rahvast!“

Möödus öö ja taevaserval
Idas nähtavale tuli
Hele valgusviirg, mis oli
Nagu õllevahu rõngas
Joogikapa ülaserval.

* Kadakaga aetakse eemale pahasid vaime, vahel pannakse ka puusärki kaasa, et need vaimud surnut tülitama ei tuleks.

** Püha puu hiies, mis on pühendatud kindlale jumalale. Tavaliselt on selleks pärn, tamm või kask.

Ikka eredamaks muutus
Valgusriba taevaveerel,
Ikka uhkemalt see lõõmas.

Jah, see tähendas, et täna
Tuleb lärmirohke pidu!

Ankur keldris juba käärib,
Juba nagisevad needid,
Vitsad katkemas on juba,
Paluvad kõik kaksteist vaati:
„Avage meid, avage meid!“

Laulal pütid tantsu löövad,
Lausa kärsitult kõik kaksteist,
Lausa nuttes paluvad nad:
„Täitke meid te, täitke meid te!“

Nelikümmend seitse kappa
Rõõmsalt koputades õrna
Õllevahtu tervitavad,
Lauldes ühte viisi kooris:
„Jooge tühjaks, jooge tühjaks!“

Sada õhukestki topsi
Millel pardi kuju, saba

Mustriline, valges vahus
Laulu löövad: „Jooge, jooge!“

Päike kallab kanget õlut,
Pea käib iseendast ringi
Ega oota, millal tümör*,
Trumm see põrisema hakkab,
Virgad jalad tantsu löövad.

Külalised rõõmsad, nendel
Käes veel vahutavad kannud,
Lauldakse veel tervituseks,
Keegi pole tühja kannu
Kummuli veel keeranud siin,
Pole peolt ka ära läinud,
Pole uinunud veel õues
Noore valge kase varjus,

Jah, on täis veel kannud kõigil!
Õelge, peol kes kahetseb, et
Ta on kannud tühjaks joonud,
Pisaraid kes sestap valab?

Joogem, vennad, terviseks ja
Kõrgele nüüd tõstkem kannud!
Kõrgele ka mõõgad tõstkem,
Raskeid kilpe täristagem!

* Tümör – trumm, rahvalik pill, mis osaleb igal peol.

Neljateistkümnes laul

Kahevõitluses Targõltõšiga hukkub vägilane Tšutška. Tšorai tapetakse, Nõntšõk-patõr saab haavata. Päeva lõpuks on vuveri vägi aetud metsatukka. Otsustatakse nad hävitada lõkketulede ja tõrvikute paistel. Hommikul avastavad lähedaste külade elanikud, et kogu Nõntšõk-patõri malev on langenud omaenese nooltest. Lahingupaika tekkib sügav järv.

Olete ehk kuulnud äikest
Sügisel, kui selgest taevast
Kostab kauget müristamist –
Kas on mägi heitnud kive
Või on maapind ohand raskelt?

See on üksnes järelkaja,
Muistse tapluse vaid kõma,
Mida aeg sealt meile kannab,
Mälu lained kätte toovad.

Oh kui ammu see kõik olnud...

Suurel laial väljal Vitše
Jõe ja Kudõma jõe vahel
Haljal aasal kokkuleppel
Nagu ühekorraga kõik
Sõdalased rivvi läksid,

Kasvasid kui tammesalu,
Seisid müürina ses rivis
Nagu tihe pistandtara.

Selle pistandtara ees on
Lendlemas üks valge pistrik.

Kuid ei pistrik valjult hüüdnud
Ega häälitseenud taevas.
Sangar seal Tšutška, kes kutsus
Kahevõitlusele vaenlast,
Lõbuks-lustiks heitlusele,
Aina elu-surma peale:

„Tule välja, neetud madu,
Tule välja, rongasugu,
Konna tõugu vana vördjas,
Saatanate mäda seeme!

Verd sa palju oled joonud,
Oled jahmerdanud palju.
Tšolmani jõe ääres, selle
Taga põletasid metsad,
Minu suure-pöia rahva
Oled hajutanud ilma.

Rahvas Musta linna maadelt,
Võlurid ja targad nõiad
Rääkisid, et oled Kii sa
Linna kohal lennu teinud.

Sealsed rahvad nimetasid
Sind Tugarin-Maoks, ära
Ajasid sind peksuga ja
Suure häbiga sealt kandist.

Tule välja, neetud saatan!
Lubaduse sulle annan:
Sündinud kuis oled raskelt,
Nõnda kergelt, kiirelt sured
Minu võimsa käe sa läbi!“

Mäe peal liigatas end tihnik,
Kõikuma lõi tihe kuusik,
Müristas sealt hääl üks vägev:

„Kes seal varahommikul nii
Peenikesel häälel piiksub?
Kas ehk sääsk, see riiukukk või
Ahju tagant kilgikene?“

Sellise ma kangelase
Oma pihu peale panen,
Teise pihuga löön pihta,
Märga plekki ei jää järgi!“

Maa alt müristamist kostis,
Kõikuma lõi kogu pinnas,
Mägi põhjani end avas.

Kurjalt habet raputades,
Mätta otsa komistades –

Nii et puhkesid kõik naerma –
Kääbus koopast välja jooksis.

Pea tal oli õlleankru
Suurune ja jalad peened –
Jändrik känd kui ellu ärkas,
Kõndima läks mööda ilma.

Kuid mis see siis tähendab seal?
Iga sammuga tšoki nüüd
Kasvas terve küünra jagu!

Lausa tohutumaks mäeks või
Pilveks kerkinud on juba
Sangari Tšutška ta kohal,
Too ent tema üle naeris:

„Põiekene, ära lõhke,
Pauk võib tulla liiga vali!“

Läksidki nad kokku nagu
Rasked kaljud vastamisi,
Põrkusid ka mõõgalöögid.

Sädemeid lõi taeva alla,
Äike müristas ja rohi
Kõrbes, puudki söestusid ja
Mõõgad nendel purunesid.

Võtsid võitlejad siis piigid,
Ragisesid need kui õled –
Murdusid ka piigid katki.

Tammepuustki sõjanuiad
Peenteks pilbasteks said löödud,
Nendest laaste lendas oru
Põhja laiali kui puru –
Sadanud kui lund seal oleks.

Käsitsi nüüd läksid kokku,
Vastu maad nad toetusid, et
Paigast nihutada vastast.
Jalge all Tšutškal on juba

Moodustunud kahed künkad,
Vastasel ka suured kingud.

Möödus tund – ei nihkunud nad
Paigalt, ainult higi voolas
Ojadena, muutes mulla
Mudaks ligaseks all jalge.

Üle oru lendas lind üks,
Must ja inimpelglik kaaren.

Palus talt Tšutška: „Sa viska
Mulle tuhka jalge alla,
Temale ent herneid, annan
Sulle hirssi, palju soovid!“

Kurikael ent sama palus,
Tasuks lubas nokkida tal
Sõdalaste inimsilmi,
Sõjas tapetud kes saavad.

Meelitas see lindu rohkem:
Ta tõi saatanale tuhka,
Kuid Tšutškale herneid alla.

Mehel jalad libisesid,
Alt tal herneste peal läksid;
Vastased siis teineteisest
Kinni hoides mööda orgu
Veeresid, kui rohukõrsi
Põlispuid seal purustades.

Ilma äärde veeresid nad,
Vastu taevalae kristallist
Kuplit põrkusid ja Vitše
Poole rullusid siis jälle.

Võnkuma löi taevakuppel,
Taeva Kopsik* kiikus lausa,
Kukkunud see oleks maale,
Kui ei oleks Nõntšök-patõr
Haaranud nüüd imevibu,
Luudest plaatidega vibu,
Kalliskivi selle keskel,
Mis kui kulli silm seal helkis,
Kui see jahil saaki otsis.

Sangar künkalt saatis noole,
Parima maailmas noole,
Tähekopsiku löi kinni
Taevas oma õigal kohal.

Kukkusid kuid vastased nüüd
Järsult kaldalt Vitše vette,
Mats nii tugev oli, jõel et
Põhi paljastus ja põhja
Tekkis tohutusuur süvend,
Mis sai nimeks Tšutška võreng**.

Kui seal veed taas ühinesid,
Kerkis vastaskülge mägi,
Mis Navur sai nimeks – see on
Surma- või siis Veremägi,
Kuna selle savist nõrgus
Erepunast verd nüüd aina.

Kuid Tšutška ei enam välja
Tulnud sortsi kutse peale –
Selle mäe ta alla mattus...

Võidust innustunud ijad***,
Põrguliste sõjavägi,
Väiksed maised sortsikesed

* Taeva Kopsik on meie Suur Vanker, maridel Luige Pesa.

** Originaaltekstis on kasutatud marikeelset sõna jer – järv.

*** Ijad on väikesed sortsid, kes olevat tekkinud paha inimese süljelärakast. Nad võivad olla puudes, maa sees, ka inimeses ning tekitada talle haigust. Nad elavad keldrites, saunades, metsatukkades, ristteedel, jäärakutes, soos. Neid võib näha täpselt keskpäeval.

Ruigasid ja tõtsid lärmi,
Pudenesid välja maale
Nagu rahe mustast pilvest.

Algas üldine nüüd taplus.

Lahing pimedani kestis,
Pimedani pidutses ja
Laulis, juubeldas ja ulus,
Naeris laginal ja mürtsus,
Needis kõike, anus, palus,
Nuttis valjusti ja uras,
Hambaid kiristas ja oigas
Kurbuses kui surmaeelses!

Palju sõdalasi hukkus,
Paljud sangarid said haavu!...
Ijad vankuma lõid, oru
Lõppu pimedasse metsa
Taganesid ellu jäänud.

Targõltõš koos nendega seal
Tahtis varjuda taas mäkke,
Kuid Tšorai siis jõudu kokku
Võttes rebis künkajala
Lahti, prakku maa sees pistis
Oma terasmõõga nõnda,
Et sel teravik on püsti,

Et see tabaks igavesti
Madu ega laseks sellel
Punuda mäe otsa pesa.

Sellest pilust jooksis vesi,
Nagu pisarad see oli,
Jäine lättevesi, haavu
Jahutas mis kangelastel,
Hällitas neid uinumagi
Magus-vaikse laulu saatel.

Inimesed hiljem andsid
Lättele Tšorai ka nime.

Haavatud ent Nöntšök-patõr
Oli, nina katki, sügav
Raie luuni põses, kuid ta
Sõpru maha küll ei jätnud,
Lahkunud ei lahingväljalt.

Käskis sisse piirata ta
Salu, mõõgad vibu vastu
Vahetada, läita lõkkes,
Kõiki ijasid ja sortse
Tõrvikute valgusel sel
Samal öösel hävitada
Ega lasta põgenema.

* * *

Õõ on pime Roja külas,
Õõ on tumm jõe Vitše kohal.
Õõ on surnud terves ilmas.

Polnud sahinagi heli,
Polnud tulekuma orus,
Pilvedes ei olnud tähti –
Hirmus needmine kui kostus

Mägedelt ja kõrgustikelt,
Oodataks kui ilma lõppu.

Ainult vana eidekene
Ahju ääres lavatsi peal,
Lapselapsed tiiva alla
Peitnud, ühetooniliselt
Kordas neile muinasjuttu,
Lugu rebasest, öökullist*.

* Selle muinasloo ümberjutustus on olemas siinses lisas.

„Kop-kop, klopib reinuvader,
Kop-kop, anna mulle pojad,
Kop-kop, kop-kop, anna pojad...“

Härjanahast varjuk aknal
Aegamööda valgeks muutus,
Aga teateid mingeid polnud.

Läksid inimesed külast,
Eided, taadid, naisterahvad
Salgakesi, ärevuses
Kauge salu poole läksid.

Taevas oru kohal tume,
Nagu sisepool on nahal,
Kas on hommik või on õhtu,
Aga taevaserval siiski
Erepunane on vööde,
Nahk kui oleks kogemata
Kastetud seal vereloiku.

Salust lõpuks hääli kostis –
Inimesed rõõmustasid:
Küllap pühitsevad võitu!

Läksid ligi, aga vastas
Vareste vaid kraaksumine.

Pidu läbi. Külalised
Purjus. Magavad kus keegi!
Igaühele kuid hõõgub
Nool on südamesse lastud...

Helge Jumo, Jumõn Šotšõn*
Tünja Pürõšo**, Serlagõš***,
Vitnõze****, Küdõrtšo Jumo*****,
Piambar ja Šotšõnava*****,
Kuidas nõnda juhtunud on?

Olete vist täna öösel
Maganud nii kõvasti, et
Juhtuda sel lubasite.

Kogu maa ses metsatukas
Verest kastega on kaetud,
Kõikjal purustatud nooled,
Kõikjal katkised on vibud.

Kuidas nii, et kõik need nooled
On ju meie rahva omad?!

Kuidas nii, et lasknud nooli
Sangarid üksteise pihta?

Nutke, meiega koos nutke!

Peseme kõik surnukehad
Pisarate abil puhtaks,
Kuidas maad ent puhastada?

Heade peiesõnadega,
Õllega ja küünaldeg*****,
Võiga, meega, kookidega
Lohutame langenute
Hingi, kuid kas mure lahtub?

* Jumõn Šotšõn – esiema, jumala sünnitaja, peajumala abi ning nõunik.

** Tünja Pürõšo – kõige elava jumal, saatuste määraja, üks peajumalatest.

*** Serlagõš – jumal-kaitsja.

**** Vitnõze – peajumala meeskonnas see, kes annab edasi inimeste soove, omamoodi sekretär, kes kannab peajumalale ette kõigest, mis maailmas toimub.

***** Küdõrtšo Jumo – äikese jumal, üks kolmest peajumalast.

***** Šotšõnava – sünnitaja ema, üks enim austatud jumalannadest. Kaitseb kõiki, kes sünnivad. On nii üldine kui ka isiklik jumalanna, sest jälgib iga sündinu käekäiku ning kaitseb teda hädade eest. Tal on oma tempel nagu ka Piambaril.

***** Leinalitlusel asetatakse küünlad kausi või liua servadele.

Mulla sisse, vildi peale
Asetame kangelased,
Kuid kas uinub meie mälu?

Surnul haav ei valuta ju,
Kuis ent võtta rahvalt valu?

Pisaraid nii palju oli
Rahval – kaheks jõeks neid jätkus.
Ja Mlandava avas ennast,
Pakkus pisaraile paika,
Verd kus rahustada jäävalt.

Orus tasandiku keskel
Tekkis järv, mis meile püha –

Nagu peegel tammedest ja
Kuuskeist ääristatud raamis.

Põhjatu on sügavus sel,
Nagu põhjatu on lein meil.
Vesi verev on kui veri,
Ammutad – kui helge pisar.

Rändur, kui sa kõnnid mööda,
Ära sogaseks tee järve,
Ära murra haljaid oksi,
Ära uinunuid sa häiri!

Olgu au neil igavene!

Viieteistkümnes laul

Pektemõr, kes on oma inimestega kolinud vürst Tšimale kutsel Šurmale, võidab kavalusega vürsti ainsa kaitsja, udmurdi vägilase Külmezi. Too jätab vürsti maad maha ning kolib koos seal elavate udmurtidega mujale.

Kas ei oleks aeg meil tulla,
Küllap oleks õige tulla
Tagasi meil Pektemõri
Juurde, kelle julma südant
Rahvas hatuseks jah kutsub,
Kelle loomus täpselt on kui
Koeranahast rihm, mis rabe.

Igasse ta auku ronib,
Iga sõlme seob ta kokku
Komsudel või seljataiel
Või ka vankri koormal, kui see
Esimesel pingutusel
Lahti libiseb või katkeb.

Seda öelda tähendab kas
Soola soolata või oli
Õlitada, aga siiski

Ette tuleb tegelikult
Vahele mädanahka sellist.

Vahest tähele ei pandud,
Vahest kergemeelsus, laiskus,
Vahest saatusegi tahe,
Jumalate kuri pilge,
Allilma või taeva toime,
Mingi tuju põhjuseks vast
On, et seda ette tuli.

Koera soojendaja nahk on
Vana pärimuse järgi
Keremeti tasu koera
Reeturlikkuse eest toona.

Hoolimata jumal Jumo
Keelust pimedal ja külmal
Öösel lubas peni ijal

Inimese juurde tulla,
Kui too rahulikult magas,
Ning ta sülitada täis ja
Seega põhjustada talle
Haigusi ja haavu, paiseid.

Tšimale, veel valitseja,
Pektemõri, röövitud kes
Paljaks, kutsus külla oma
Valdustesse armulikult
Ega mõelnud üldse seda,
Selle pealegi ei tulnud,
Et ta sõpra küll ei saanud,
Hoopis koeranahast rihma*,
Üles korjatud mis tee pealt
Ja mis punutud on rakmeks.

Nagu laps on vanakene
Usaldav, kui neiu lahke,
Võttis naeratades vastu
Meelitava sõna sulilt,
Teisi ent ei kuulanud ta.

Puhu sarve – ta ei kuule,
Torka silma – ei näe ikka,
Keel on Pektemõril libe,
Silda mere peale rajab,
Palktee ehitab ta sohu –
Mööda kallakut ta sõna
Õline nii libisebki.

Vanakese pea jaoks raskeks
Oli läinud vägev kaabu –

Vaata, kohe kukub maha
Peaga rumalaga ühes,
Üliküpsse kõrvitsana.

Piire kaitsev vägilane,
Too udmurt Külmez, tal saatis
Teateid selle kohta, kuidas
Rahvast tuleb läbi metsa
Karjaga ja koormatega,
Ütlevad, et Pektemõri
Juurde tema kindlal kutsel
Ning ka sinu loal Šurmale,
Et seal ennast sisse seada
Nagu isa pärusmaale,
Seadusest mis neile kuulub.

Mida nendega sa käsid
Teha, kuidas toimida mul?

Nende inimeste kohta
Pektemõr nii talle ütles:

„Valitseja, need on sõbrad,
Minu verevennad ammu,
Kokku on neid kaksteist ainult.
Ise lubasid ju mulle
Kutsuda mu pere kaasa.

Armastan sind nagu isa,
Armastan ja väga austan.
Noorematest vendadest ka
Hoolin. Kas on halb, kui meie
Oleme sul toeks kõik seltsis,
Headeks poegadeks sul saame?

* Kui jumal lõi inimese, läks ta taevasse tule järele, et panna see inimese sisse hingeks ning seega teda elustada. Ta jättis koera valvesse. Keremet lubas koerale sooja kasuka, kui too laseb teda inimese ligi. Too nõustus. Keremet sülitas inimese täis, millest tekkisid ihulised hädad. Kui jumal nägi, et inimese välimus oli rikutud, pööras ta tolle pahempidi, nõnda et hädad-haigused jäid nüüd inimese sisse. Karistuseks määras jumal koera inimest teenima ning olema talle ustav igas olukorras, aga tema naha needis ära. Keremet aga püüdis inimest ja koera riidu ajada, tegi naha ülejääkidest rakmed. Kui need rebenesid, kirus inimene koera ja peksis teda.

Oleme ju samast soost me,
Sinuga meil samad juured!“

Aga jättis ütlemata
Kaval, et on igäuhel
Sada alamat veel ühes,
Igal sajast alamast neist
Perekond ka suur on kaasas.

Langetas Külmez siis raja
Peale, mida mööda rahvas
Tuli, noore tamme tüve,
Nõnda langetas, et iga
Tulnu tüve peale astuks.

Kui ta vaatama siis tuli,
Nägi, et see tüvi oli
Jalgadest nii kulutatud,
Kaheks pooleks tallatud, et
Latv ja alaosa lahus!

Selline siis perekond nüüd
Pektemõri järel tuli,
Asustasid kogu kandi
Valitseja teadmatagi.

Mis Külmezil oli teha,
Kuidas õigustada viga?
Trummi taguda ju hilja,
Kui on pulmad juba peetud,
Hilja oodata on äikest,
Pilv kui ammu mööda läinud.
Mida ka ei teeks nüüd, ikka
Ebasoosingusse sattud!

Otsustas, et tuleks
Vaidlus lahendada, nagu
Vägilastel kombeks, väljal
Võidelda, kas võit või kaotus!

Ütles: „Tule, Sitmõž*, tule,
Võõras, välja peale välja!
Möödame seal oma jõudu:
Lööme jalaga tugurdõkit**,
Küngast üle Vitše vete,
Nooled laseme ka tamme!

Kes on nõrgem, maad see siinsed
Maha jätab, ära läheb
Ilma vastu vaidlemata –
Võimalikult kaugemale siit!“

Lihtsameelne, ta ei teadnud
Ega arvanud, ei aimand,
Keegi ette ka ei öelnud,
Pektemõrist et ei suuda
Keegi võidu mööda sõita
Lonkava ju kitse seljas:

Kahte mütsi peas ta kannab***,
Sündinud on õõnsusega
Hinges****! Nimetab kui end ta
Sõbraks, ole ettevaatlik –
Augule nii naaskel sõbraks!

Kui ta teile õlut pakub,
Olge igatahes valvas,
Et ta kapa sangaga teil
Silma peast ei torkaks välja!

* Sitmõž – võõras, teistest maadest tulnu.

** Tugurdõk – küngas, mäta.

*** Kahe mütsi kandmine tähendab kahekeelsust, silmakirjalikkust.

**** Õõnsus hinges tähendab halbu salamõtteid inimesel.

Teadke, Vitša lammil voolu
Kahel kaldal ammust ajast
Künkad rahulikult seisid,
Viis neist paremal seal kaldal,
Vasemal ka sama palju.

Pektemõr eks öisel ajal
Üle jõe läks salamisi,
Võõra poole peale ning seal
Künkad altpoolt läbi lõikas,
Raius maa sees juured katki,
Pärast saja-aastasest ta
Tammest puuris augu läbi,
Vaha abil kinni mätsis.

Hommikul, kui teine teispool
Jõge seisid küngast lööma,
Pektemõr kõik künkad, viiest
Viis siis virutaski üle vete
Kalda peale paremale,
Kuid Külmez vaid neli suutis.
Võite sinna kaema minna,
Senini need seal on paigal,
Kuus Vizõmi poolsel kaldal,
Vastaspoleel ainult neli.

Sama juhtus laskmisega:
Tamm Külmezi noolest kaheks
Pooleks lõhenes ja murdus
Juurtest ladvani, kuid nool ei
Tunginud sest tüvest läbi,
Vaid jäi samas prakku kinni.

Pektemõr kuid oma noole
Lasi tammest läbi – läbi
Augu, vahaga mis kaetud...
Kuid kes sellest teadlik oli?
Ütlema kes seda tuli?

Kui ka teadis, ei ta öelnud:
Kuigi sangar nigel, ikka
Oma, võõrast soost Külmez ent.

Ülekohut väga tundes
Vana ustav sõdalane,
Kaitsja, maade vägev valvur,
Mõtetega mustadega,
Et ta vanaks vist on jäänud
Selliste, näe, võistluste jaoks,
Jättis vana vürsti maha,
Vabad maad need maha jättis
Ilma valveta nüüd sootuks.

Ida poole ta siis suundus,
Võttes kaasa ustava vaid
Teenistuse pikki aastaid.

Läks ta kühmus seljaga, sest
Koorem nagu kivi rõhus –
Süü see koorem valitseja
Ja ta rahumeelse rahva
Ees: et mis seal jääjatega
Juhtub ja kas see, mis juhtub,
Saab ehk talle etteheiteks?

Ja Külmezi järel läksid
Kõik udmurdi perekonnad
Kraamiga ja loomadega –
Läksid nad Kizeri kanti,
Et seal ehitada silda*
Üle Vitše jõe ning jätta
Endast mälestus, et olid
Teinud ülekäigukoha.

Pektemõri inimesed
Aga järel ratsutasid,

* Originaalis on kasutatud sõna *vontšak*, mis on sild või koolmekoht, kuhu on muldkeha peale kuhjatud.

Solvanguid nad neile hüüdsid,
Hirnusid ja mõnitasid.

Metsarikka Kurtšõm mäele
Jättis vägilane Savi,
Oma tütre, et too valvaks
Oma rahva kolimisi.

Tema muidu uudistajad,
Ilkujad kõik ajas ära
Mitte mõõgaga, vaid lihtsalt
Luuaga, mis Pektemõri
Rahvale nii solvav oli.

Nood siis kavatsesid tappa
Teda, varitsuse seadsid
Teele. Kuid Šuet, üks mari
Noormees, neiusse kes ammu
Oli armunud, see teada
Andis talle sellest plaanist
Salakavalast ent kohe.

Savi naeratas seepeale
Musta kulmu kortsutades.
Viimane udmurt kui üle
Oli läinud Vitše jõest, siis
Savi tõmbas ratsut, õhku
Piitsaga lõi nii, et taevas
Suure mürinaga pooleks
Lõhenes sest kaheks osaks,
Kaheks taeva kaldapooleks!

Rappus maa ja tolmutpilve
Tõstis tuul kui kindla müüri.
Tulvas vihma, rahet tagus,
Otse elama lõi kogu väli,
Hakkas keema, tantsima ja
Voogama – läks liikvele kõik.

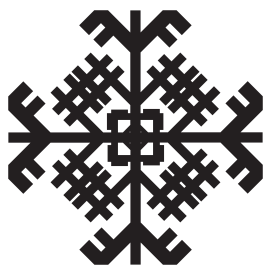
Hobu hüppas. Savi raudse
Käega hoidis ratsut paigal.
Ratsutas siis madalikul
Piki oja, mis seal enne
Lookles nagu niidikene,
Rippumas mis kangast välja.

Tuulena nüüd kihutas ta,
Tuleleegina ta lendas,
Häälel vägeval seal hüüdes,
Lennul valjult vilistades.
Tema kannul valges vahus,
Sasis lakaga ja vihas,
Võimsa kaelaga ja raevus,
Möirates ja ragistades
Tormas hullunult too hoovus
Kõike tee pealt pühkides ja
Kõike alla neelates seal
Oma täitmatusse kõhtu.

Vaevalt ellu jäi veel keegi,
Kes seal voolu vastu sattus!

Kolm veel päeva jumalaga
Jättes Saviga, kõik taevas
Vihmadena nuttis, nõnda
Lahinal ta nuttis, et see
Oja ikka veterohke –
Tänapäeval rahvas kutsub
Seda seal Udmurdi jõeks ju.

Ega asjata ta nutnud,
Asjata ei oianud kõik
Maa, ei kummardanud puud, kui
Lahkujaid nad ära saatsid:
Mis saab sellest maast nüüd varsti,
Mis võib juhtuda siin kõike?

Kuueteistkümmes laul

Pärast Külmezi lahkumist sureb ootamatult Tšimale. Pektemõr kutsub matustele mõjukaid naabreid, vürst Poltõši ja Kukarka. Ta teatab, et Šurma maade piiril kõigis neljas ilmakaares on kuulda häält, mis kuulutavad teda Šurma valitsejaks. Veendunud, et nii see ongi, tunnistavad vürstid tema õigust võimule. Pektemõri pojad, kes seda häält olid teinud, surevad lämbumis-surma maa all aukudes. Targõltõš lubab Pektemõrile surematust, kui too hakkab valitsema tema seaduste järgi.

Muinasjutt on meie rahval
Rebasest ja oravast, kes
Mari küti püünesesse –
Auku maa sees – sattunud on.

Oli oraval küll sada
Plaani, kuidas pääseda sealt,
Rebasel ent üks ja ainus.

Orav augus jooksis ringi,
Käis kui ratas mööda seinu
Ega teadnud, mida teha,
Millest võtta kinni, püüda
Sabapidi sajast mõttest,
Peas mis keerlevad tal praegu.

Rebane ent vaikselt magas,
Asjata ei raisand jõudu
Ega mõistust, mida varsti
Väga tarvis võis tal minna.

Tuligi siis jahimees ja
Vaatas: orav jookseb ringi,
Rebane vist kärvanud on.

Hakkas oravat ta püüdma
Aga kavalpea sealt viskas
Välja, et ei segaks augus...

Samuti ka Pektemõril –
Üks vaid mõte peas tal tiirles:

Saaks Šurmas ta valitsejaks,
Muu kõik kõrvale ta heitis.

Vürstid Poltõš ja Kukarka
Saja mõttega ta juurde
Kiirustasid, mures teate
Pärast, et Külmez on läinud
Ja Šurma Tšimale üsna
Ootamatult surnud on ning
Läinud esivanemate
Rada Kijamati riiki.

Kahelt poolt nad kiirustasid,
Maleva töid kahest kandist –
Poltõš lõuna poolt, Kukarka
Põhjast oma pärusmaadelt.
Nemad hämmastunud olid
Mitte niivõrd vabamaade
Valitseja surmateatest,
Kuivõrd sellest, et neid kutsus
Külla selleks puhuks nende
Meelest tavaline hulgas.

Ei ta teada andnud asjast,
Ei ta küsinud ka nõu neilt,
Oodanud ei korraldusi,
Kutsus üksnes külalisteks –
Nagu päris peremees siin,
Jõud ja õigused kel võrdsed,
Kutsus majja oma naabreid
Peietele, katsikule
Või ehk koguni ka pulma...

Sada rahutut neil mõtet
Tiirles peas, sest olid üsna
Ärritatud, tigestunud
Osaks saanud solvamisest:

Vahest teise naabriga see
Närukael ehk kokku leppis,
Sellepärast on nii ülbe?
Selline kuid kokkulepe
Tähendaks vaid üksnes sõda!

Või on hoopis rumal, sai ehk
Meelitades, kavaldades
Valitsejalt õnnistuse
Maade haldamiseks, arvab,
Et tal ongi võim nüüd pihus?

Kui sa turul nahka pakud,
Aga karu on veel koopas,
Lõhkeda sul maks võib ennem,
Kui et tehingust saad kasu.

Midagi ei maksaks praegu
Isehakanule heita
Keppi risti raja peale*.
Võim on praegu nendel, ainult
Kuidas vallata neid maid siin,
Kuidas panna kahte jalga
Ühe püksisääre sisse?

Jagada kas kaheks osaks
Või siis võtta asehaldur?
Aga keda? Selles asjas
Eksida on väga kerge:
Võtad sõbra, vaata, muutub
Kurjaks vaenlaseks ta peagi!...

Pektemõr kuid otsekohe
Kahtlused kõik hajutas ja
Vabandas, et oli saatnud
Kutse sellisel ta viisil,
Seisuskohane mis polnud.

* Kepi risti tee peale heitmine tähendab vastutegutsemist millelegi.

Selgitas, et teisiti ta
Toimida ei saanud, sest ta
Oli ootamatult kokku
Puutunud laus imega, et
Maa on kõnelema hakand!

Nelja piiri pealt on ette
Kantud, et on kuulnud maa seest
Häält, mis kuulutanud aina:
„Need on Pektemõri maad siin!“

Tema isiklikult poleks
Sellist kuuldust uskunud, kui
Poleks veendunud ses ise.
Nüüd ta palub vürste kohe
Ratsutada piiridele,
Samuti et kuulaksid nad
Maa seest häält, mis selgelt kostab.

Mis seal mõelda? Kas ehk pole
Kuuldud jultunumat valet?
Või ehk tõesti juhtunud on
Ime? Kui ei sõida, ette
Heidetakse või siis kokku
Lepitakse kahekesi,
Leidiski et ime aset!

Imet kui ei ole, siis võib
Voli anda õiglasele
Vihale, sest poleks häbi.
Rumal pea siis otsast lendab,
Maha prantsatades kukub.

Mööda lõunavälja mindi,
Seisti keset tasandikku.
Pektemõr seal jalustele
Tõusis, hüüdis kõuehäälel:
„Kelle maa see on, Mlandava?“

Vastas neile väli väga
Tasa, vaevu oli kuulda:
„See on Pektemõri maa siin!“

Vürst Kukarka kahtles selles,
Ise uuesti ta küsis.
Jälle tuulelt vastus kostis:
„See on Pektemõri maa siin!“

Ümberringi polnud põõsaid
Ega väikest mügaratki –
Tasandik see täitsa lage oli.

Sama lugu juhtus kõigil
Teistel piiridel, kus käisid;
Lisaks veel Kukarka ratsu
Astus urgu mingisse ja
Jala välja väänas, mis võis
Olla ratsaniku jaoks üks
Hoiatus ta kahtluste eest.

Vahulist siis õlut juues,
Kooke, komanmelnat* süües
Rikkaliku laua ääres
Otsustasid vürstid nõnda:

Keskmist maad las valitseb siis
Pektemõr – on parem selge
Vaenlane kui salajane,
Parem vaenlane kui reetur...

Aga kas ta kaua suudab
Valitseda siinseid jaosmaid
Ja kas marid tunnistavad
Sellenimelist ka vürsti:
Paljudele tähendas ju
Tema nimi laostumist ja
Sõnamurdmist, salalikkust!
Kui sa saadad lambakarja

* Komanmelna – mari pannkoogid, rahvuslik pidusöök.

Hundi, ei ta hakka rohtu
Sööma, lambaks ta ei muutu!...

Kaks seal päeva pidu kestis.
Pektemõr kui nõeltel istus,
Kuulas naabrite ta tooste,
Kolmandal neid jättis maha.

Kihutas ta lõuna poole,
Piirile, kus kuulutatud
Oli tema õigust maile,
Rikastele valdustele.

Kõrvaldas seal mätta augu
Pealt, mis avanes nüüd, hüüdis:
„Poeg, kas kuuled? Rõõmusta, su
Osaks saavad nüüdsest maad, mis
Asetsevad lõunaalal!“

Ainsaks vastuseks kuid oli
Rõhuvraske vaikimine.
Lämbunud ses umbses augus
Oli lõunamaade saaja.

Nii Mlandava teada andis
Vürstile ju lihtsa tõe, et
Maad ei valda mitte meie,
Maa see hoopis meid just valdab.

Sama oli juhtunud ka
Ülejäänud kolmel piiril:
Kõik ta neli poega olid
Lämbunud neis aukudes seal,
Leidnud endale nii külma
Nimetuma hauapaiga
Mulla sisse tehtud augus.

Me ei räägi teile aga
Jumalate pühast vihast,
Kättemaksust, karistusest –
Meie jumalad on iga

Elusolendi jaoks lahked,
Nad on ikka armulikud –
Inimesed ise julmad,
Need, kes jumalate armu
Allutaksid oma tahtel
Oma armuks, teeksid sellest
Lausa oma seadusegi.

Tuleks mõelda, ähvardaks kuis
Taoline meid omavoli –
Isegi ju jumalad ei tee, mis
Nende võimule ei allu!

Raskeis mõtteis Pektemõr nüüd
Sellel kõnnumaal seal istus
Musta kivi peale maha
Oma muret läbi tundma.

Istus ega märganudki,
Kuidas kerkis mullapinnas,
Kuidas rohi kivi ümber
Mustaks tõmbus, ära kõrbes
Suitsevate vöötidena.
Tema ette kerkis maa seest
Targaltõš, kes hiilgas kuldses
Soomusrüüs kui mingi draakon.

Ütles talle: „Nüüdsest aitan
Ma sind igas asjas, kui sul
Vajadus vaid tekkib, sest sa
Korjasid ju üles, sest just
Sinul olemas on kuldse
Muna ümbris eriline,
Muna koor, kus sees ma olin,
Mille seest ma välja tulin.

See ei ole lihtsalt ümbris...
Selle saladuse sulle
Avan, veendunud sest olen,
Et sa väärivad imejõudu!“

„Kui sa oled nõnda vägev,
Anna tagasi mu pojad!“
Hüüdis lootes Pektemõr, kuid
Vastuseks ta kuulis järgmist:

„Neid ei tagasi saa keegi
Anda, mis on juhtunud, see
Juhtunud on: hoiatavad
Jumalad meid, pakuvad meil
Valikut, kuid inimene
Ise teostab: saatsid nemad
Mulla alla, ise tapsid –
Mida veel sa tahad minult?“

„Tahan oma viimisel tunnil
Üle anda kogutu kõik,
Mille kätte olen võitnud
Omaenda pojale vaid!“

Targõltõš nüüd naerma hakkas.
„Vahest vältida sul parem
Oleks seda viimset tundi?
Mina suudan seda teha!

Annan sulle sada aastat,
Sada aastat katseks annan.
Jõud ja mõistus säilivad sul,
Sa ei vanane ka üldse.
Ükski nool, ei raske mõõk sind
Enne õiget aega taba –
Seni, kuni marilane
Läbi käies kogu ilma
Kõrgendiku peal ei oska
Sõlmeks neljakümmend rada
Siduda vaid ühe abil;
Kuni terasmõõgast veelgi
Kõvemaks saab see, mis praegu
Pehme, või kui jää kord hakkab
Leegitsema nagu tuli!

Tuleb aeg, ma sulle avan
Selle muna saladused,
Siis saad tõesti surematuks,
Kui sa täidad tingimused...“

„Räägi rutem, millised siis?“
Hüüdis Pektemõr nüüd karmelt.

Vastuseks ta kuulis järgmist:
„Meeles pea, et haletsust, ei
Kaasatundmist, armastust ei
Tohi, kuni elad, olla
Neidude, ei naiste, laste,
Vanurite, liitlaste või
Sõpradegi vastu sinu
Südames, ei vaevu kostvat
Kajagi seal sellest, meeles
Pea, ei kellegi ju vastu!“

Pektemõr nii vastas: „Olen
Nõus! Mul meeldib vägagi see
Tingimus, mis esitasid.
Olen seninigi nõnda
Elanud ja haletsuse
Terad, osavõtu killud,
Mis veel pesitsevad hinges,
Läbi põlesid just täna,
Viimne sädemeke kustus,
Kustus koos mu poegadega!“

„Hästi! Kinnitame minu
Kingiga nüüd kokkuleppe!“
Targaltõš siis puudutas vaid
Käega, Pektemõril kohe
Otsaette, juuste alla
Kasvasid kui sortsil sarved.

„Kui sa lohakusest kasvõi,
Põhjusel mis tahes rikud
Lubadust, siis nemad ette
Ütleavad sul, meenutavad

Seda lubadust, sest siis nad
Hakkavad nii sügelema –
Sunnivad sind otsekohe
Tehtut õelaks parandama!

Aga viimane veel asi:
Võtma pead nüüd uue nime –
Sellise, mis kõla poolest,
Salamõttel, avalikul
Jõul, vaid häälikute mõjul

Paneb sõbrad värisema,
Vaenlastele külvab õudust.

Pead nüüd võtma võimu märgi,
Sellise, et esindaks see
Sind ja sinu nime, kaugelt
Et see näha oleks, tuntaks,
Kes sealt tuleb, mida kaasa
Toob ja mida oodata neil.“

Seitsmeteistkümnes laul

Hõbehambaline Pampaltše saab teada, et Elnetile liigub pulmarong, et Pektemõr, kes võttis koos võimuga hirmsa nime Tükan Šur ning on selle juba määrinud verega, tahab teada kosida. Põgenenud kodust, räägib ta oma murest käole. Mets ja väli avavad talle kõik oma rajad, et peita teda kosjasobitajate eest.

Kui on tutiga üks kana,
Kui on kana kirjukene,
Kui ta rehe taga kõnnib,
Siis ta ulja kulli hinge
Paneb võbelema himust.

Kui on nugis nobedake,
Kui on pääsu vallatleja,
Metsaküngaste peal mängib,
Siis ta kassikaku hinge
Paneb võbelema himust.

Kui üks malbe neiukene,
Kui üks neiu kaunikene
Aknal igavledes istub,
Siis ta mehe kivist hinge
Paneb võbelema himust –
Mööduja ning möödasõitja,

Igaüks neist, vaatab, soovib
Lille noppida sealt aknalt,
Lindu silmusesse püüda.

Märjas männisalus õhvik
Tajub tihnikmetsas karu,
Vaevleb, haledasti ammub,
Neab nii oma kurja saatust.

Üksik lambakene tundes,
Jäärakus et hunt on peidus,
Haledasti määgib aasal,
Neab nii oma kurja saatust.

Oh see neiukese saatus:
Päikesele järgneb sadu,
Pärlitele järgneb pisar,
Präänikule järgneb kuivik.

* * *

Neiu sammus mööda rada,
Kuuse alla maha istus,
Suure halja kuuse alla,
Mille ladvas kägu kukkus.

„Mille pärast,“ neiu küsis,
„Mille pärast, ütle, kägu,
Nõnda kurvad on su laulud?
Kas sõbranna, sinu jõgi
Pööras ära oma sängi,
Ega too sul kaugelt sõbralt
Enam mitte mingeid teateid:

Mitte laastugi tamgaga,
Mitte lihtsat sõlmekestki,
Mitte kaunist siiditutti*
Too ei jõevool sulle enam?

Vaenlased vast ennustanud,
Vahest unenägu nägid,
Et ta lamab tühjal väljal,
Künka veerel, metsa servas,
Hingetu ja maha jahtund:

Südames tal terav ora,
Uhke nokk on igaveseks
Verega pitseeritud tal,
Silmakoopad juba tühjad?

Või siis kirdetuul, see jõhkard,
Ähvardab sind ära viia
Kaugele su kodukandist,
Tahab toome valged õied
Okste küljest ära kanda?

Võtan rohelise lehe,
Toome halja lehekese**,
Mängin vaikselt lauluviisi,
Sina seda kaasa laula,
Laula, metsa kurvastaja,
Vaeste laste lohutaja;
Kustuta nii kurvastused
Lauluga, mis südamest sul
Tuleb, vaigista nii muret.“

Kägu selle peale vastas,
Kukkuma ta jälle hakkas.
Kuula tema nukrat laulu:

„Tahtsime me ehitada
Maja, kohta otsisime
Terve aasta, mõõtsime kolm
Aastat, kuus me juurisime,
Kümnendal siis aastal muru
Aasal haljendama hakkas.

Rohelise mätta peale
Kasvas maasikaid ja rohtu,
Õitsva maasikvälu peale
Rajasime suure maja,
Tütrelle, me tuikesele,
Hallisulelise pesa.

Majal olid siidist seinad,
Põrandadki sitsiriidest,
Riiulid batistist ehtsast,
Lavatsid ent pehmest vildist.

Lavatsite kohal olid
Parred*** libapärleist tehtud,

* Võimalik, et muistsetel maridel oli olemas sõlmkiri. Otseseid tõendeid selle kohta ei ole. Tutid noore hobuse rakmetel on tervituseks või mingiks teateks kaugetele sugulastele.

** Toomingalehe abil mängisid neiid suupilli pidustuste ajal.

*** Parred on siin ahju ääres olevad latid, millel kuivatati takku ja pesu.

Pärleist partel sametkangad,
Tüllist, taftist kangasiilud.

Oh kaltök*, oh häda,
Viisteist aastat hiljem külm meil
Ära võttis maasikrohu,
Siis veel ründas kotkas pesa,
Minema viis linnupoja.

Kortsusid siis majaseinad,
Põrandasse tulid augud,
Riiulitest jäid vaid kõlkad,
Lavatsitest aganad vaid,
Pärlid jooksid laiali kui
Terad, sametkangas rippus
Partel ämblikvõrk kui mingi.

Kõikuma löi maja oksal,
Jäasse külmund oksal kõikus
Nagu tühi õletuustik –
Pole enam linnupoega,
Pole enam kodupesa...

Sellepärast kurvastan ja
Kukun, aina loen neid aastaid,
Mil me saime õnne tunda...

Ütle ise mulle, piiga,
Ütle mulle, hea Pampaltše,
Miks nii õitsvas vanuses on
Tähed kustunud su silmis,
Muutunud miks uduseks on
Ega silita need teiste
Silmi, kui nood vaatavad sind?

Miks su naer, nii nakatav mis
Oli, nüüd ei rõõmusta meid
Enam oma muusikaga,
Sillerdava trilleriga,

Mis kui kose rõõmus mühin,
See nüüd sahib vaid nagu
Liivaterad kaldanõlval?

Miks sa kodupesa oled
Maha jätmas enne aega?
Kuhu minemas sa oled?“

Tal Pampaltše vastas nõnda:
„Oh mu kukulind siin metsas,
Tiivuline ennustaja,
Sa ei kuule inimeste
Juttu, ei tea minu häda:
Sa ei lenda mööda maju,
Tagahoovides ei istu
Ega tea, mis rahvas räägib
Omavahel. Nende kõned
On kui sügisene tüütu
Vihmasadu, sama tülgas.

Mööda haljast aasa kõnnib
Vihm ja lokib rohikõrsi.
Parem kõndigu ta mööda
Jäärakuid, seal hea on vetel
Joosta, vuliseda nõlval!

Kuumi pisaraid vaid veereb,
Närivad nad neiu südant.
Parem veeregu nad aasal,
Mööda lauged libisegu –
Seal on vetel vaba joosta,
Kerge mängelda on rohus!

Oleks hea, kui meie hädad
Hulguksid vaid mustas metsas,
Rändaksid vaid mööda niitu
Ega tükiks südamesse
Vaevama meid ilmaaegu!

* Oh kaltök tähendab mari keeles “oh häda”.

Täna öösel und ei olnud,
Nägin unes halba: oleks
Nagu sõrmus katki läinud,
Kadunud türkiisikivi,
Pats kui oleks lahti tulnud,
Kadunud mu sinilindid;
Ja et käin ma mööda künkaid,
Korjan maasikaid sealt aina.
Künkad need on aga mure,
Maasikaid on silmavesi.

Kätte jõudis rahvalt kuuldus,
Et on tulemas Šurma mailt
Siia jõe Elneti äärde
Rikas pulmarong ja seda
Juhtimas on vürst Kukarka,
Kõige kuulsam savõš* siinmail.
Minu järele ju tuleb
Pulmarong see uhke!

Au teeb korraldaja küll, kuid
Hoopis autuseks ja mureks
Kosilase halb on kuulsus.
Nimigi tal hirmsalt kõlab:
Tükan Šur**, see sarvik ise!

Mitte niivõrd tema nimi
Kui ta teod on lausa hirmsad.
Troonitud ta oma riigis
Õudses sarvilises maskis.
Võitatud ta väikelapse
Verega, kes tapetud on
Selleks. Pahklik sõjanui tal
Valitsusekepiks riigis,

Liigendnuia okkiline
Otsik ongi talle riigiks...

Ärgake, oh kurjad tuuled,
Tõkestage teed ja rajad,
Las need võõrad inimesed
Ümber pööravad nüüd kohe!

Rajuilm las võimsalt möllab,
Läbipääsmatuks teeb rajad,
Las need võõrad inimesed
Ümber pööravad nüüd kohe!

Jahikull, mu armas vennas,
Leia mulle kõnnumaadelt,
Tihnikutest tige loom, kes
Tuleleeki purskaks lõuast,
Kõrvadest kes suitsu pahviks,
Kellel sädemeid lööb silmist.

Istugu ta teele ette –
Las need võõrad inimesed
Ümber pööravad nüüd kohe!

Kui saaks hernekaun mu paadiks,
Kergeks kiireks paadikeseks,
Põgeneksin ise ära
Mitme-setme jõe ma taha.

Kui mu šovõr***, jakikene
Oleks atlasstiibadega,
Lendaksin ma ise ära
Mitme-setme mäe ma taha.

Teed mul kasvanud on rohtu,
Risustunud, metsistunud –

* Savõš – peiupoiss.

** Tükan Šur – kirdepoolsete maade mütoloogiline, aga võib-olla ka realselt eksisteerinud valitseja pseudonüüm. Legendide kohaselt oli see erakordselt julm tegelane, kes hoidis hirmu all ka naabermaid, võimu sümbolina kandis ta sarvilist maski, ajas asju pahade vaimudega, elas üle 150 aasta vanaks.

*** Šovõr – kerge suvine jakk.

Jälitusest ma ei pääse,
Vastikute eest ei page.

Maa on hädaoruks, koormaks:
Kõndisin ma liivast rada,
Viiskudesse liiva tuli.
Kui ma selle välja puistan,
Mullapinnal raskeks läheb,
Maade ema nutma puhkeb!
Parem ise koormat kannan,
Parem ise nutan kurvalt...

Parem sündinud ma poleks,
Kui et sellist saatust kanda!
Ei, ma sündima küll pidin,
Muidu emal-isal raske
Oleks, nutaksid nad aina.

Nähtavasti eluraskust
Ise pean ma kandma ilmas..."

Selle laulu ajal wait jäi
Kõik: ei sahisenud muru,
Vaikisid ka vabad linnud,
Wait jäi lõbus ojakene,
Ei ta helisenud enam.
Isegi kõik targad puud seal
Enam omavahel vestlust
Lõputut ei jätkanud nüüd.

Pärast raskemeelset vaikust
Käis kui ohe läbi metsa:
Korruga kõik kõnelema
Hakkasid ja avanesid
Nad Pampaltše ees nüüd lahkelt,
Rajad jalge all tal vabalt
Hargnesid, näe, igas suunas.

Oi kui kergelt ta nüüd lendas
Mööda radasid neid vabu -
Nagu lind üks välja kohal!

Rohelistes tihnikutes
Juhtis teda ojavulin,
Kasekõne, linnulaul ja
Kaja kutsusid kõik kaasa.

Pehme sammal vaibana tal
Ise laotus teede peale,
Pihlakate marjad metsas
Valgustasid hämarilma.
Radade ent ristumisel
Metsakellukesed kaasa
Kutsusid ees kummardades.

Sada väravat põld avas,
Sama palju mets veel avas -
Põgene, Pampaltše, rutem,
Peida ennast rohelusse!

Kaheksateistkümnes laul

Nähes pulmarongi tahab uudishimulik Pampaltše lähemalt uurida sõitjaid, määrib hambad törvaga, läheb välja tee veerde. Vana nõid Vuver-kuva tunneb ta ära ning tahab kinni võtta. Pampaltše varjub kaselatva ning palub Taevapiigal alla lasta siidikiik ning tõsta teda taevasse. Maisest maailmast lahkudes jätab Pampaltše sellega hüvasti.

Lärm ja mürin läbib metsa,
Kuused oksti kõigutavad,
Rohi kummardub ja loomad
Peidavad end tihnikusse.
Ärge arvake, et ilm on
Äkki väga halvaks läinud –
Teie eksida nii võite.

Kui te pole näinud, ärge
Õelge, nagu välku sähviks –
Need on valged rätikud, mis
Neidude käes sätendavad.

Kui te pole näinud, ärge
Õelge, müristab et äike –
Need on meie trummid, poiste
Käes mis nõnda põrisevad.

Kui te pole näinud, ärge
Õelge, vikerkaar et särab –
Need on kirjadega kaared,
Säravad mis vankri kohal.

See ei ole äike ega
Raju ega sõjalahing,
Maa ei värin ole hoopis –
Kosjasobitajad teel on.
Sõidavad nad saaki saama
Hüüete ja vile saatel,
Saama pruudiks kaunitari,
Hõbehambalist Pampaltšet!

Huvitav küll oleks näha
Sellist pulmarongi otse!
Aga topelt huvitav, kui
Sõidetakse sinu pärast!

Nüüd Pampaltše määris hambaid
Tõrvaga, et särades need
Kellelgi ei hakkaks silma
Ega laseks neiu tunda,
Räti tõmbas otsaette
Ning läks põõsa tagant teele,
Suure maantee veere peale.

Näeb, et poisid ratsutavad
Mööda. „Kuhu kiirustate?“

„Nelja-aastased meil ratsud,
Täkust traavlid, nendega me
Lähme läbi metsatuka
Vilega ja hüüetega,
Ratsutame pruuti võtma,
Kaunitar Pampaltšet tooma!
Kaasas meil on tore oinas
Ning ka õllemaat, mis vägev,
Kaksteist pange* vähemasti!“

Näeb, et noored mehed teel on.
„Kuhu nõnda kiirustate?“
Kuueaastased meil ratsud,
Tugevad ja kiired hobud,
Lähme läbi väikse salu
Trummipõrina me saatel,
Lähme müdinaga pulma,
Imekaunist pruuti võtma,
Kaunitar Pampaltšet tooma.
Tore vasikas meil kaasas,
Arakad** ka vähemasti
Kaksteist pange ühtekokku.“

Vanemad on mehed järel.
„Kuhu nõnda kiirustate?“

„Kaheksased on me ratsud,
Väärikad ja üsna tähtsad,
Lähme läbi siinse metsa
Sarvepuhumise saatel
Pulma, sellest vestlemegi –
Lähme kaunist pruuti võtma,
Kaunitar Pampaltšet tooma.
Kaasas härg on suur ja uhke,
Terve vaat veel koduõlut.“

Nende järel vanamehed.
„Kuhu nõnda kiirustate?“

„Kümneaastased meil hobud,
Ütlemata laisad teised,
Lähme läbi suure metsa
Viiulite mängu saatel,
Puhates ka sõidul, pulma,
Hõbehambalise pruudi,
Heakese Pampaltše järgi.
Mõni hani on meil kaasas
Ning ka terve ämber kalja.“

Tudid, raugad nende järel.
„Kuhu nõnda kiirustate?“

„Meil on vanad lahjad kronud,
Lombakad ja kangejalgsed,
Lähme läbi hirmsa laane
Tüütu torupilli saatel,
Lähme piineldes me pulma –
Mingisuguse seal pruudi
Mingi vist Pampaltše järgi.
Kaasas meil on leivakannik
Ning ka lihtsat vett üks lähker.“

Kaugel vanameeste järel
Vaevu-vaevu komberdamas

* Originaalis *paidan*, mis on puust ämber, aga ka vedeliku mõõt.

** *Araka* on kange vägijook.

Oli küürus mutikene,
Toeks tal kepiroigas.
Rippusid tal salkus juuksed,
Kongus nina, selg kui küna –
Aga ikka pruuti tooma!

„Kuhu ruttad, vanaema?“

„Hoi tee pealt eest sa, plika,
Pole mahti lobiseda,
Näed, kui kiiresti ma lendan,
Kohe peatuda ei suuda!

Lähen pulma pidutsema,
Pruuti kosima ma lähen!
Küll nüüd tantsida saan täna,
Jalgadele rõõmu pakun!
Vallutan ka mitut uljast
Südant nagu möödaminnes!“

Me Pampaltše lihtsameelne
Heledasti naerma hakkas,
Nii et kuusetõrva tükid
Hammastelt tal lahti tulid –
Hõbedane hiilgus metsas
Särama löi lausa kõikjal.

Oh kuis vanaeit end sirgu
Ajast, jalgu trampis, vehkis
Kättega, kui nägi seda
Neiu hambavärvi hiilgust!

„Sa ju oledki Pampaltše,
Sa ju oledki see pruut, me
Kelle järgi tulime nüüd.
Ma su kohe tundsin ära!

Vasta, mis sa teed siin metsas,
Mahajäetud paigas tee peal:
Kas sa oma saatust petad,

Proovile ta paned, tahad
Varjata end meie eest ehk?

Jäta juba, rumal jooksik,
Teie vigureid ma tunnen:
Ükski neidis minu eest ei
Ole põgenema saanud!“

Hüüatas Pampaltše hirmust –
Nagu orav oksa peale,
Põõsasse kui linnukene,
Kala vette rondi alla,
Sisalik see kivi alla,
Lippas neiu tihnikusse.

Tema jooksis, üheskoos ja
Lahkelt puud kõik teed tal andsid
Ning siis sulgusid ka kohe,
Nagu vesi paadi järel.

Aga ragistades kannul
Jooksis tige vanaeit, ei
Sammu jäänud temast maha.
Raudse laubaga kus põrkus,
Luise jalaga kus äigas,
Konarlikud kasvavad seal
Puude peale moodustusid.
Kus tal juuksed kinni jäänud
Kuivand kuuseokste külge,
Hiljem seal siis sammal rippus.

Karjus: „Seisa! Kuhu jooksed?
Taevast peoga sa ei kata,
Saatuse eest pole pääsu!“

Ent Pampaltše talle vastas:
„Võrdsed pole puude ladvad,
Inimsaatused ei samad,
Ükski säsi pole pikem
Ega lühem, kui on tüvi.

Minu saatus pole sinul,
Vanaeidel, mitte mõõta!“

Oli küll Pampaltše tugev,
Väle, osav, aga siiski
Too vuver-kuva*, näe, aina
Lähemale jõudis talle.

Juba sirutas ta käegi
Välja, sõrmed konksus nagu
Küünised, mis haaramas tast
Kinni, et see lind ei lendu
Pääseks, kala libiseks ei
Vette, et ei ära põikaks
Sisalikki roheline.

Äkki nägi jooksik-neiu
Suure metsavälu keskel
Metsajärve läheduses
Seismas suurt ja üllast kaske,
Valges pidurüüs mis oli.
Palus: „Armas kasekene,
Esiema sõsarake**,
Lase oksad allapoole,
Kõrgele mind praegu tõsta
Oma halja ladva tippu,
Kaitse kurja nõia eest mind,
Ma ei kortсутa su kleiti,
Linti rohelist ei puutu,
Sinu kõrvarõngaid küljest
Ma ei raputa, ei rebi.

Kunagi sa ise olid
Samamoodi kaunis neiu,

Kas sa tõesti mul ei aita
Peituda vuver-kuva eest?
Kaitsetu ju orb ma olen.“

Kaunis kask, see suur ja võimas,
Lasi alla oma oksad,
Tõstis kõrgele Pampaltše,
Lehtedesse ära peitis.

Tige vanaeit nüüd ringi
Jooksis ega leidnud neiu.

Eit siis vanu jalgu sõimas:
„Halvasti te jooksite mul,
Selle eest ma karistan teid:
Istun kase alla maha
Ega kõnni kolmel päeval.“

Needis silmi, neid ka sõimas:
„Halvasti te nägite mul,
Selle eest ma karistan teid:
Heidan kase alla maha
Ega vaata kolmel päeval!“

Nüüd Pampaltše itsitas, ei
Suutnud tagasi end hoida,
Kuidas ka ei pingutanud.

Eit siis silma lahti tegi,
Nägi jooksikut seal kõrgel
Rohelises lehestikus.

Kargas varmalt jalgadele,
Hüppas ülespoole, kuid ei
Oksteni ta ulatanud.

* Vuver-kuva – nõiamoor, kes jälitab just tüdrukuid ja neidusid. Võimalik, et selle algkujuks on kosjamoor, kes tegi kaupa mehelemineku eas neiu vanematega.

** Mari talumaja tagaõues oli tingimata väike puudetukk, nii-öelda esivanemate puud, nii surnute kui elavate omad, enamasti kased. Perekondlikel mälestustoimingutel lävitigi esivanemate vaimudega nende puude kaudu. Puude kultus on maridel säilinud tänaseni. Siin on emapuu mõiste üle kantud kõigile puudele.

Murdis küljest oma sõrme,
Viimse hamba suust ka võttis,
Tegi nendest kirve, hakkas
Kaske raiuma siis maha –
Metsas kajas kirvehoope,
Kask pea hakkas värisema.

Nüüd Pampaltše palve saatis
Jumõn Judõri ju poole,
Härdalt temalt kaitset palus:

„Õeke valgelt pilvelt, lase
Alla siidist kiik mind päästma,
Üles taevasse mind tõsta!“

Taevaneitsi kohe vastas:
„Oota, õeke, õige pisut,
Siid ei ole kraasitud veel...“

Jänes jooksis välja metsast,
Eidele nii lausus: „Näen, et
Väga väsinud sa oled.
Heida maha, maga pisut,
Raiun kaske, kuni tukud!“

Eit kui norskama vast hakkas,
Jänes kohe kirve järve
Viskas, ise metsa jooksis.

Eit kui ärkas, nägi, pole
Kirvest ega jänest kuskil.
Hakkas järve tühjaks jooma,
Otsis mudast oma kirvest.

Suurivaevu üles leidis –
Metsas kajas kirvelööke,
Kask taas värisema hakkas.

Vaeseke Pampaltše palus:
„Õeke, lase kiik nüüd alla,
Tõsta taevasse mind üles!“

Jumõn Judõr talle vastas:
„Õeke, kannata nüüd pisut,
Siid ei ole kedratud veel...“

Hunt siis metsast välja tuli:
„Kuule, eit, kas oled väsind?
Las ma raiun sinu kaske!“

Eit kui norskama taas hakkas,
Viskas susi kirve vette.

Eit kui üles ärkas, nägi,
Pole kirvest ega hunti.
Jälle jõi ta järve tühjaks,
Põhjast leidis oma kirve.

Metsas kajas kirvelööke,
Kask nüüd lausa kaldu vajus.

Vaeseke Pampaltše palus:
„Õeke, kiirusta mind päästma!“

Taevaneitsi talle vastas:
„Lõng ei ole korrutatud...“

„Oi, kuis ragiseb mu kask nüüd,
Lase lõngki rutem alla,
Muidu kõik on juba hilja!“

Otse taevast alla tulid
Kedrusest seal siidiniidid,
Ümbritsesid kogu kase.

Neist Pampaltše kinni haaras,
Õõtsus korra, õõtsus teise...
Ja siis nagu lind ta tõusis,
Ujus lehena kui tuules
Aegamööda ülespoole
Sujuvalt ja kiigutades.

Maa ta silme ees seal tiirles
Nagu mustriiline taldrik,

Nagu kirju laualina,
Igal tiirul ise mustri
Keeras valguses ta poole:

Seal on tuttav ojakene,
Seal on läte, vett kust võttis,
Tihe mets ja lauged luhad,
Madalik kesk suuri künkaid,
Küpsemas neil joovikmarjad;

Rahvas vankritega sõidab,
Karjus puhub vilespilli
Suure halja remmelga all,
Sooja suitsuga seal rehed
Otse taevasse kui hingaks...

Hüvasti kui maaga jättis,
Nutma puhkes me Pampaltše...

* * *

Karjus remmelga all pani
Ära oma vilespilli,
Jälgis lendu taeva taustal,
Sujuvalt kuis üles tõusid
Hõbedased ämblikniidid,
Taeva kuldsed siidiniidid

Need nii peened, kerged olid
Valgushelgis taeva taustal,
Nagu ise õhk seal oleks
Helkinud ja sädelenud,
Kandes unistusi hinge.

Poisikesele siis näis, kui
Kuuleks ta sealt lauluviisi –
Või see otse südamesse
Ise kerkis, kõlades seal
Imekaunil puhtal häälel.

Selles imelises laulus
Oli kurbust, juubeldamist,
Soovi tagasi kord tulla,
Hüvastijätt igaveseks.

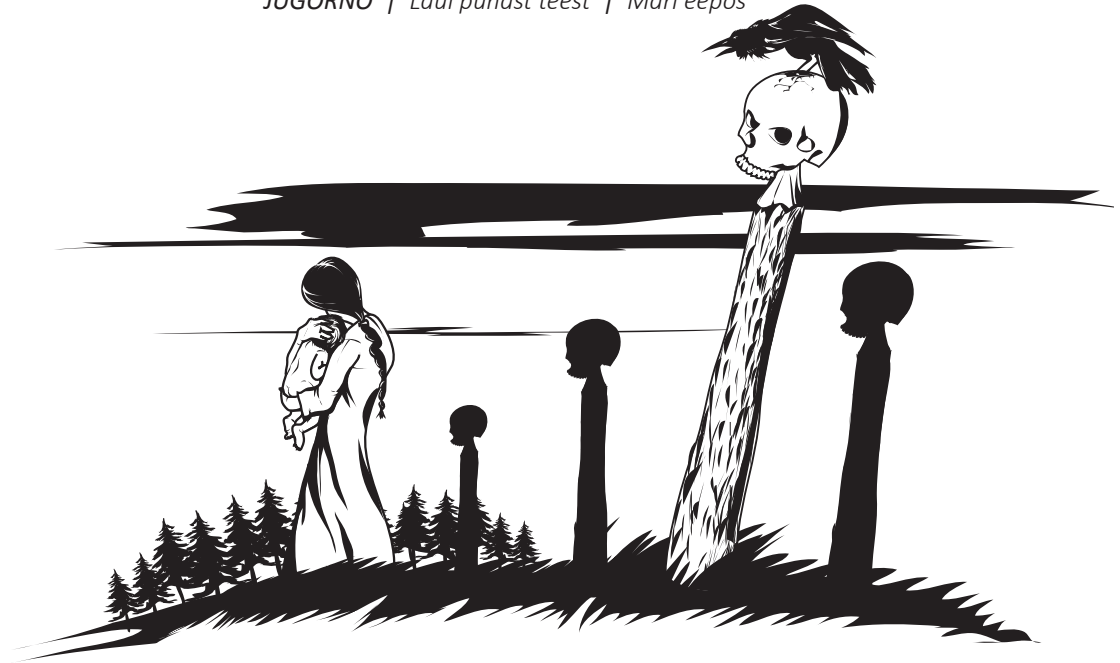
Karjus proovis korrata neid
Nõiduslikke lauluviise
Ning ta laulis sõnadega:

„Allikavee rennikene,
Ära nuta minu pärast –
Ma ei ole lättevesi
Ega sinu kahar kallas.

Jutukas mu ojakene,
Ära nuta minu pärast –
Vahtrapuust ma sild ei ole
Ega hõbedane kala...”

Kõik, mis talle meelde jäänud,
Selle tõi ta oma külla.

Aga sellestki ju piisas,
Hing et ärevile läheks
Ja et mõista võõrast kurbust
Oma südamele koormaks;
Igaveses erutuses
Meenutada imeviisi,
Sõnu otsides ja öeldes,
Südames mis küpsed, ilma
Ilu väljendada, taeva
Läkitusi korrutada.

Üheksateistkümnes laul

Tükan Šuri saja-aastase valitsemise ajal tekkis Šurma maadele riik, mille alluvad oigasid aina valitseja julmuse tõttu, naabrid aga palusid jumalalt kaitset oma maadele. Rahvas ootas patõri tagasitulekut, kes oli jumala nimel vandunud, et leiab üles Tükani surma ning karistab teda.

Palju veidrat rahvast kõnnib
Meie ruumirohke maa peal!

Kerjused ja hulkurid ja
Nõiad, vanad pühamehed,
Orvud, kodutud ja sandid,
Pillipuhujad ja röövlid,
Rätsepad ja ravitsejad,
Posijad ja tähetargad –
Palju ilmas nemad näevad,
Palju asju kõigest teavad.

Selline on tuntud ütlus:
Tahad teada, mis on maa all,
Küsi seda roomajatelt,
Taeva asju küsi linnult,
Mis on maa peal, seda pole
Vaja küsidagi, ise
Öistelt külalistelt kuuled.

Söövad kõhud täis ja seovad
Oma pampudele sõlme,
Lavatsile heidavad ja
Kustutavad peerutule,
Siis sa, lahke peremees, tee
Kõrvad lahti pärani ja
Kuula – neil on keeled maanteest
Pikemad ja siledamad.

Mida tahavad ja mida
Otsivad, mis ligi tõmbab?
Vahest otsivad head saatust,
Õiglust või ehk hoopis õigust?
Vahest kuri olu juhhib
Leivakääru otsingule?
Või ehk loodavad nad leida
Seda õnneriiki, millest
Kõik on kuulnud, aga keegi

Pole seni siiski näinud?
Hoopis muud on ilmas nähtud...

Räägitakse, et Šurmamaal
Oigavad kõik oigamisi,
Rahvas ulub ulgumisi.
Valitseb Türkan seal julmalt,
Ehtsa sarvilise moodi.

Valitseb vaid piitsaga ja
Kantsikuga valusaga,
Seadust jagab kepi abil,
Sõjanuia okkalise,
Hirmu külvamise abil.

Sada aastat valitsenud,
Muutnud kõik on ümberringi.
Kui me rahvas varem palus
Jumalatelt mõnda küllust*
Ilma ülearuseta,
Nüüd ent rikkust palutakse.

Need on nende lapsed, ausse
Kuldse saatana kes tõstsid,
Nende südameks on kaugas,
Süümeks kõlisevad mündid,
Jumalaks on omakasu.

Rahvuskaaslasi, kes truud on
Vanadele tõdedele,
Nemad kellekski ei arva,
Oma tahet neile peale
Suruvad ja Tükan Šuri
Käskusid. Vaid neid on näha,
Ainult neid on kõikjal kuulda.

Argpüks peni kaks ju korda
Julgest valjemini haugub.

Tore elada on ilmas,
Kui sa oled vaba, meeldid
Kõigile kui mari mättal.
Hirmus elada on ilmas,
Kui sind rõhutakse, alla
Tallatakse nagu prügi.

Rahva laipade ja luude
Peale tekkis riik see siia,
Selline, et naabrid hirmu
Pärast värisesid, oma
Jumalatelt palusid nad,
Et Šurma need sarvilised
Eal ei tuleks nende juurde
Asja pärast ega külla.

Uhke Poltõš, vürst Malmõžist,
Tükanil kes vastu vaidles,
Selja tagant maha löödi.

Vürst Torkan, suur ida sultan,
Toodi keremeti ohvriks
Salaja, sest oli laitnud
Seadusi, Šuras mis võimul,
Saadikuid ei võtnud vastu.

Teda maeti uhkel kombel
Suure halja pärna alla
Jõe Tšolmani järsul kaldal
Relvadega, ratsu seljas –
Säras ta kui muistne peeker,
Nagu hõbedane peeker**,
Tiivuliseks nimetatu.

* Tekstis kasutatakse marikeelset sõna *perke* külluse tähenduses – ja nimelt külluse, kuid ilma liialdusteta. Perke on ka vastava jumaluse nimi.

** Tiivuline hõbepeeker oli ilu ja täiuslikkuse sümbol. Selliseid tõenäoliselt Sassaniididelt pärit peekreid tuli ette Kaama kandis juba 3.-5. sajandil.

Isegi ta võigul ratsul
Seljal oli kuldne sadul,
Pärleist kaunistatud vaip ja
Suised olid puhtast vasest,
Päitsed hõbedased, nendel
Tikand kullast niitidega.

Pärast surma nimetasid
Hõimlased ta sultaniks* ja
Esivanemate vaimuks,
Kogu mari rahva kaitsjaks.

Läänealadele laskis
Tükan Šur see rajada veel
Naabritele ähvarduseks,
Mari maade häbiks-hädaks
Ehitada õudse paiga,
Millel nimeks Salamatnur** –
Seda nime värinata
Keegi öeldagi ei julge.

Seal on legendik, mis lame
Nagu mingi pann või alus,
Servadest see ümbritsetud
Teritatud postidega,
Nende otsas inimpealuud,
Silmaaukudesse söed on
Torgatud ja konksudel on
Piitsad, mitmed piinariistad,
Keset platsi lõkkease,
Sellel tõesti pann on, millel
Jalataldu kõrvetati

Nendel, kes ei suutnud makse
Maksta või ehk süüdi olid.

Inimesed käivad mööda
Viie versta kauguselt sest
Neetud paigast, mööda minnes
Kõrvad topivad nad kinni
Ega vaata sinna poole.

Sellised on seadused seal,
Et sind rõhutakse nagu
Tammepaku alla, sa ei
Piiksata, ei hinga üldse.

Lõbus püha Šorõkjol***, mis
Olnud uue aasta pidu,
Muudetud on kohtupäevaks.
Maske kandvad kohtunikud
Nõuavad teilt aruannet;
Rahvast naeruta ei Vasli****,
Timukas vaid arveid klaarib.

Naist kui tahad võtta, andma
Pead sa pruudi kolmeks päevaks
Käskijale jõhkraks lõbuks.
Esimene laps kui sünnib,
Saab see Türkan Šuri saagiks:
Verd ta joob ja hinge peidab
Oma kaukasse tšondaisse*****,
Mida hoiab särgi all ta
Rahva silmist saladuses.

* Sultani-nimeline keremet esineb Kaama kandi maride rahvaluules.

** Salamatnur tähendab sõna-sõnalt „panniväli“. See esineb õuduste paigana mitmes muistendis.

*** Šorõkjol – (sõna-sõnalt „lambajalg“) viimane kalendripüha aastas, jõulude eelkäija.

**** Vasli, täpsemalt Vasli Kugõza – esivanemate vaim, esineb koos Vanaeidega. Nad tulevad majja, küsivad, kuidas pererahvas omavahel läbi saab, mida nad head on teinud. Kui vastus neid rahuldab, naerutavad nad pererahvast, kui mitte, siis tõrelevad.

***** Tšondai – rahakott, mida kantakse särgi all erinevalt rahakottidest, mis on seotud vööle.

Kaugas see on õmblusteta,
Niitideta, mitte nahast,
Mitte meistri valmistatud –
Tema inimhingi peidab
Kuldse muna kile sisse,
Milles Targõltõš kord vaevles.

Sestap tema surematu
Ongi, et ta elab mitte
Oma elu, võõraid raiskab.
Teda miski ju ei võta:
Nool, ei raske mõõk, ei haigus
Ega võluvägi ükski.

Ilmus kohale kord patõr,
Kutsus kahevõitlusele.
Kes ta oli? Ei tea keegi!
Võitlustest tal nina kõver,
Arm suur üle kogu põse –
Kohe näha, sõdalane:
Armud vastasel ei anna,
Ennast sugugi ei hoia.

Kolm siis päeva kõlisesid
Mõõgad, kõlksusid ka saablid

Kolmel öösel, võitu polnud
Sarvilisel ega teisel.

Minnes ütles võõras patõr:
„Vannun suure Jumo nimel,
Vannun kodukandi nimel,
Tagasi et tulen, kui saan
Sinu surma saladuse
Teada, armu ära looda!“

Sellest sada aastat möödas –
Rahval kaitsjat enam pole.
Vahest kõnnib ilmas ringi,
Otsib Tükan Šuri surma,
Vahest ise otsa leidnud,
Puhkab juba ammu mullas...

Vanne jumalate nimel
Ei saa lihtsalt kaotsi minna!
Rahvas ootab. Ootab, usub,
Tagasi et tuleb patõr.
Vahest teisel kujul, vahest
Uue jõuga. Kui ta tuleb,
Toob ta jälle vabaduse
Rahvale ning karistuse
Kurjategijale lõpuks!

Kahekümnes laul

Muldonni, kus elab lesknaine väikese pojaga, astub sisse vanur. Kuulnud, et Akmazik kui esmasündinu on määratud Türkani ohvriks, soovitab ta valitsejat petta, andes talle maitsta lesknaise piima. Samas ta ennustab, et 14 aasta pärast saab Tükan Šura eluring täis ning võidab teda mitte mõök, vaid armastus.

Hõbedane ojakene,
Kuhu mängeldes sa ruttad,
Küllap helge jõekse rüppe?
Minu elu, kuhu lähed,
Petliku kas õnne pärra?

Oh kui kitsuke on oja,
Oh kui pime on me saatus –
Voolavad need teadmata, et

Nende teed pitseeritud on,
Rõhunud on raske kivi...

Ärge arvake, et varsti
Oja voolamisest väsib,
Ärge kurvastage, et te
Habras lootus otsa lõppeb:
Piisad uuristavad kivi,
Muregi võib lohutada.

* * *

Väike kungas eespool mäge,
Selle nõlval kännust tasa
Suitsu tõuseb – nagu suitsu
Karutaadi unustatud,
Tubakat täis piibutobist.

Rada lookleb kalda poole
Kitsemurakate välul,
Okas hakkab riide külge
Nagu mingi õuepeni,
Nagu kutsikas ees trepi
Peremehe hoovi valvel.

Sealses kehvas mullast onnis
Päevi veedab lesest naine
Oma pojaga, kes väike.
Harva külalisi ilmub,
Rohkem mure külla tuleb...

Kord üks valge habemega
Vanur, seljakott kel õlal,
Silmad pimedad peaaegu,
Koputas siin ukse peale,
Palus ööseks ulualust.

Hakkas vaeslast lõbustama,
Mõistatusi esitama.

„Mis su nimi on?“
„Akmazik.“

„Vana oled?“
„Neli aastat.“

„Vasta, patõr, mulle: silmi
Pole, pimedaid kuid juhib?“

„See on sinu reisikepp ju!“

„Kes see lauldes kodust läheb,
Nuttas tagasi ent tuleb?“

„Meie vana ämbrikene!“

„Kellest jutt on, ütle mulle:
Tulles suruvad nad kätt tal,
Minnes jalaga vaid löövad.“

„See on uks me mullast onnil!“

„Kõike tead sa, väike naaskel!
Aga proovi mõistatada:
Ei söö ise, aga toidab?“

„See on meie emakene...“

„Seekord äpardus sul vastus:
Vastus vale, aga täpne!“
Lausus vanur. „Egas miskit!
Tänu oma mõistusele
Saad sa ükskord rahva juhiks!“

Ütles nii, mispeale ema
Nutma puhkes nagu lind, kel
Ära põlenud on pesa.
Kurvastas ta poja kohal,
Itkes väiksekese kohal.

„Kus tal saada rahva juhiks,
Teda ellugi ei jäeta!“

Kui sai teada vanur, et too
Poiss on Tükan Šuri ohver,
Mõtles ta ning nõnda ütles:

„Mis võib juhtuda kord meile,
Mõnel juhtunud on juba,
Kõik on kunagi ju olnud,
Meie oleme vaid kordus
Juba olnud sündmustele.
Oleme vaid lõpetuseks
Ette nähtud eluringis.

Aga jumalate käsul
Meile vabadus on antud:
Valida ses ringis rada,
Muuta sündmustel ka kulgu,
Täita jumalate tahet.
Nende tegevuste mõõduks
Inimsüüme, hinnanguks ent
Õiglus meie elus – võitu
Pälvigu see tegelikult!

Olen kuulnud, kuidas
Neiu kunagi nii tegi,
Vältida et mehega, kes
Lausa vastik talle, pulma:

Ta jõi pakutava ämma
Rinnast piima ja sai nõnda
Tolle mehe piimaõeks ta.
Miks ei võiks too Tükan Šur siis
Saada piimavennaks sinu
Pojale Akmazikule?
Kas see võimatu siis oleks?“

Lesk sest mõttest üles virgus,
Murepisaradki pühkis,
Rõõmupisaraid nüüd valas,
Surus poja rinna vastu,
Aga nutnud, äkki taipas:

„Kas see julmur tõesti saab mu
Piimapojaks? Kuidas suudan
Sellise ma koormaga siis
Naabritele otsa kaeda?“

Hoidku Jumo sellise küll
Poja eest mind! Kogu elu
Olen palunud ma neetud
Julmurile surma, ette
Heitnud Azörenile, miks
Pole ta nii kaua tulnud
Tema mäda hinge võtma.
Olen oodanud, mil patõr
Tuleb, nagu lubanud ta!“

„Ära muretse,“ tal vastas
Vanur. „oma teed käib saatuse:
Seitsme ja veel seitsme aasta
Pärast lõplikult saab otsa
Tükan Šuri eluring ja
Võidab mitte sõjamees ta,
Maine armastus ta väärab.

Õige varsti toimub pööre
Tema saatuses ja mitte
Kusagil seal taevas kõrgel,

Vaid siin sinu vaeses hütis,
Sinu emasüdame sees.

Tema kaheks lõhestab su
Südame ja hakkad tundma
Nüüdsest kahekordset piina.
Vali! Las hea Šotšõnava
Kinnitab su tänast otsust!“

Lesk siis vastas selle peale:
„Kaua mõelda pole tarvis:
Kui ma ühte koormat kandsin,
Tean, et suudan teistki kanda!

Lootsin küll, et kõik mu hädad
Sulavad kui kevadlumi...
Lumi sulanud on juba,
Kevad ammu mööda läinud,
Hädasid ent tuleb lisaks.

Lootsin küll, et soojadega
Kuivavad need nagu ojad...
Ojad kuivanud nüüd ongi,
Kuumad ilmad mööda läinud,
Hädasid ent tuleb lisaks.

Lootsin küll, et sügis kannab
Hädad ära vihmadega...
Nüüd on sügis mööda läinud,
Vihmad ammu otsa saanud,
Hädasid ent tuleb lisaks.

Neiu pisarad kui vihm on –
Kingi sõrmus, peatuvadki.
Noorikul on pisarad kui
Oja – peatab neid käevõru.
Ema pisarad on jõgi:
Pane kasvõi hõbemägi
Tõkkeks – pressivad sest läbi.

Palun, et need pisarad ei
Uputaks me mari kanti,
Meil ei kustutaks et koldeid,
Esivanemate luid ei
Häiriks nende hauarahus.

Kus on põhjatu see võreng,
Koguda mis kõik need suudaks,
Mis ei põleks, mustaks muutuks
Nende kõrvetavast jõust vaid?“

Vanur vaikis ja siis vastas:
„Ütlen, kus see võreng asub –
Meie rahva südames just!
Ära käärivad seal veed kõik,
Põhja sadestuvad mured,
Hiilgavate rahnudena,
Helge sära rünkadena
Seisma jäävad sügavuses.

Sünnib värsisepp ja laulu
Sepistaja* ükskord sünnib,
Tema alasi peal pöörab
Toda valget rahnu seks, et
Ääsil seda lõõmutada,
Kuldseid sädemeid et saata
Igaveseks inimeste
Tumedaisse südameisse
Sepistatud sõnadena –
Las need hinged valgust näevad,
Ääreni las täituvad nad
Taeva ülla puhtusega,
Maise ilu ollusega.

Olen kõikjal käinud-näinud,
Tean, et kergelt nagu ussid
Roomavad ju tühja hinge
Kadedus ja kasuhimu

Kulla saatanaga ühes –
Targõltõš mis meile andis.

Olen vandunud ma leiva
Nimel, oma vere nimel,
Kuni kokku ma ei korja
Kõiki kilde, osakesi,
Munakoori ühtekokku
Ega tee neist jälle muna,
Vaenlast sellesse ei peida,
Ma ei leia eales rahu!

Kuidas perenaine toimib,
Kui näeb kannu põhjas puru?
Hoiab seda vetevoolus,
Kuni vesi tõstab puru
Servani ja paiskab välja!

Tahtsin terasmõõgaga ma
Puhastada inimhingi.
Kannu põhja auku tehes
Kerge puhastada seda,
Aga kellel sellist kannu
Vaja, millel pole põhja?

Mõõgast loobusin siis hoopis,
Mitte mõõk, vaid sõna võidab!
Mõõgaga saab ühest jagu,
Sõnaga kuid tuhandetest!

Otsustasin õiget sõna
Tõsta kõrgele kui tõrvik –
Et see oma valgusega
Õise pimeduse võidaks,
Äratakse et magajaidki!

Selle sõna järele ma
Läksin mööda ilma käima.
Olin Kijamati riigis,

* Originaaltekstis kasutatakse laulude looja mõistena *alšat muro*, mis otsetõlkes on värsisepp.

Sellist sõna sealt ei leidnud.
Olin taevastes ka maades,
Sellist sõna sealt ei leidnud.

Õige sõna, teada, valmib
Sügaval vaid rahva hinges,
Päris-päris tuuma keskel,
Rõõmude ja mure vahel,
Armastuse, lahkumise,
Ahastuse, usu vahel.

Tema mahl on mesimagus,
Tema maitse puju-kibe.
Kes kord seda jumalikku
Jooki proovib, sellel süda
Täitub valgusega, paiskub
Lauluna sealt jälle välja!“

Selle peale lesk siis hüüdis:
„Sinu kõne ravib südant,
Sinu sõna pakub lootust,
Ütle, rändur, oma nimi,
Kelle eest saan palvetada?!“

Halliparraline lausus:
„Palju rändureid, kes ongi
Tundmatud, käib mööda ilma,
Nii ka mina ringi hulgun.
Olen pime, aga tee on
Valge! Nimeta mind, kuidas
Soovid – olen jumala käes
Küünal, tuli ilma kõrbes!“

Kahekümne esimene laul

Tükan Šurile on sündinud tütar Unavii. Vana hoidja-nõid õpetab talle ravimist ja maagiat. Unavii muudab end tuviks ning lendab metsas ringi. Kord sattub ta noore küti Akmaziki püünisesse. Too jutustab neiule oma eluloo ning räägib, et vastavalt ennustusele saab temast neiu isa surma põhjustaja, samuti avab ta Tükani surematuse saladuse – see on peidus rahakotis, mida ta kannab särgi all.

Pimedasse tihnikusse,
Kuhu tuvigi ei sattu,
Lendas metsavutikene.
Kõnnumaal, kus läbi savi
Tarn ei murra kasvuks käiku,
Nisupeake äkki kasvas.
Tükan Šuril sündis tütar
Unavii – nii kaunis neiu.

Ära kasva, maasikmari,
Hundipesa lähedusse,
Ära õitse, lillekene,
Järsu kalda serva peal sa!...

Kelle jaoks sa üldse küpsed?
Kes küll julgeks maiustada
Marjadega mahlastega?
Kes siin julgeks noppida neid?

Tal on igav isamajas,
Üksildane olla kambri*;
Seal on rahvast alailma,
Aga selle rahva hulgas
Pole oma armsat ema,
Pole sõpra, ei sõbrannat.
Rahvas see on meelitaja,
Ahne, valelik ja müüdav –
Need on Tükan Šuri teenrid.

* Originaaltekstis on siin kasutatud sõna *kudo* – kodu, elamu siseruumid.

Õues teised inimesed,
Tööst neil rakud kätel,
Jalgadel on jalapakud,
Veritsevad armid seljal,
Silmis aga raske kurbus.
Need on vaesed maksumaksjad.

Hirmus elada on majas
Sellises ja teada, et kõik
Naabrid omaette neavad
Seda maja, pererahvast.
Eks ta ema seda tundes
Enneaegu noorelt kustus.

Tema sugulased tõid ta
Tükani ju majja nagu
Vangi, tõukasid ta ära
Nagu paadi kärestikku.
Lõputu kolm aastat seda
Paati nagu loopis kahe
Järsu, kõrge kalda vahel,
Murede ja häda vahet –
Mööda pisarate jõge
Inimkannatuste laineil.

Jätnud tütre ilma maha,
Ujus paat see tasakesi
Igavese rahu riiki –
Märkamatult nagu kala,
Nagu jäätükk sulas ära,
Nagu suitsuvine vetel –
Pääsemaks nii Tükani käest.

Orvukese kasvatuse
Usaldas too hoidja kätte,
Vana küürus nõia hoolde,

Selleks toodudki kes oli
Lumede ja tuulte riigist,
Kesköö-põhjarahva hulgast.

Tükani tahtis, et too moor sealt
Kasvataks ta väikest tüdruku
Nagu jäämaa tsaaritari,
Udumaade valitsejat,
Külmariigi, tuiskude ja
Lumetormi käskijannat.

Et ta jäiseks muutuv süda
Oleks kõva nagu kivi,
Et ta pilgud torgiksid kui
Pilgutavad taevatähed,
Külma valgusega ilu
Lummaks aga teiste meeli
Nagu taevatule mängud
Kesköö lagendike kohal.

Aga nõid ei kuuland sõna:
Sest et Mari maade ilu
Sulatas ta südame ja
Väiksekese kiindumus ta
Hinge nagu meega täitis,
Nagu võiga pehmendas ta
Ära kuivatatud hinge.
Ta ei õpetanud üldse
Unaviile kurja nõidust,
Avas Ju* ta saladusi,
Ravimist ja teadmisigi.

Ennast muutes tuviks lendas
Neiu hommikuti välja,
Kogu päeva veetis metsas,
Oma kambrisse ta aga

* Ju saladused on salateadmised nõidustest ja ravimistest, mida nõiad saavad pärimise teel ja mida hoitakse ranges saladuses. Kohalikud venelased kardavad senini mari nõidasid. Ravimise saladustest on jälgimise kaudu siiski üht-teist teada saadud, rohtudega ravimisest, nõelravist ja isegi sõnadega posimisest.

Nurka pisut sülge jättis,
Tükanile et too vastaks,
Kui see juhtub teda hüüdma:
Praegu olen hõivatud ma,
Oota pisut, varsti tulen!

Kord see tuvi lendas metsa,
Kus ta varem polnud käinud.
Seal ta sattus püünisesse.
Kuis ka vaeseke ei püüdnud,
Silmusest ei pääsenud ta,
Jalale vaid tegi viga.

Kütt seal püünist tuli kaema.
Oli noor ja ilus noormees,
Nägi, kuidas tuvikene
Oma häda pärast nuttis
Päris inimpisaraiga.

Kütil kahju hakkas linnust,
Viis ta oma onnikesse,
Sidus vigastatud jala
Kinni punalindi abil.

Jootis teda oma pihust,
Maitsva külma lättevveega,
Pakkus parimaid tal teri,
Lohutas ka sõnadega.

Jutustas siis tuvile ta
Oma imelikust elust,
Mida saatus talle toonud.
Et Akmazik on ta nimi
Ja et ennustuse järgi
Sai ta Tükan Šuri vennaks,
Kuid et hiljem sarvilise
Surma põhjustajaks saab ta.

Oš Pondaš*, too valgehabe,
Ennustas, et üsna varsti,
Seitsme ja veel seitsme aasta
Pärast Tükan Šuri elu
Sulgub, lõplikult saab otsa.

„Viisteist aastat mööda läinud,
Aga midagi veel selles
Ilmas juhtunud ei ole:
Nagu elasin, nii jätkan,
Oma kodu pagulane,
Endiselt ei tea ma, kuidas
Ennustus saaks teoks ja
Tükanil kuis läheneda...“

Jala haav sai tuvil terveks,
Noormees linnu vabaks laskis.

Lind kui aknast välja lendas,
Neiu ukse taha ilmus.
Sellist ilu polnud eales
Veel Akmazik näinud elus.

Külaliselt pärima ta
Hakkas, kuis too sattus siia
Metsikusse tihnikusse,
Kas ta vahest abi otsib,
Kas ta vajab vahest kaitset?

Unavii siis talle vastas:
„Minu hädaks on mu isa,
Üksindus on minu saatus,
Siin ei saa sa abiks olla!

Tulin muud ma teada tahtma:
Kui sa oled Tükan Šuri
Vend, siis oled ju mu onu?
Miks sa siin end nõnda varjad?
Miks sa pole meil siis käinud,

* Oš Pondaš – otsetõlkes „valge habe“. Esivanemate vaim, üldrahvalik keremet.

Minu ema pole näinud?
Räägi mulle temast, mida
Tead, ei mäleta ma teda!“

Jutustas Akmazik talle,
Kuidas väiksena ta oli
Tükani kord majja sattund,
Toonud kaasa kakukesi,
Peremees et sööks neid enne,
Kui ta temalt elu võtab –
Et nii saaks ta piimavennaks,
Maitseks seda rinnapiima,
Vaese ledest naise piima,
Millega need kakukesed
Nimme valmistatud olid.

Jah, ta nägi neiu ema,
Too siis raskejalgne oli,
Nende kakukeste lõhn ta,
Vaese, iiveldama ajas.

Kui ta aga teada sai, et
Milleks need just tehtud olid,
Siis ta kohe appi hakkas:
Ajast lõunasöögi ümber,
Šuri jaoks mis katlas haudus!
Ja kui peremees neid kakke
Sõi, ta küsis, kes need tegi,
Segatud mis nende sisse?

Mees kui teada sai, ta hüüdis:
„Küll on kavalad need naised!
Olgu nõnda, nagu juhtus!
Aga neetud poisikese
Kohe metsa viige, päris
Tihedasse tihnikusse,
Karu, metsa peremees, et
Ise määraks tema saatust!

Nagu näed, ma elus olen
Ega ole sinu onu.

Kas sa tunned muistendit, et
Nelikümmend pärna salus,
Nelikümmend lindu pärnal,
Neljakümne esimene
Ringi lendab, sest et kohta
Pole talle selles salus!

Nii ka minul pole kohta
Selles ilmas! Pole pärna,
Kuni elus on su isa,
Kuni elama jääb ilma –
Olevat ta igavene.

Kuid ta saladus tšondais on
Peidus, see tal kõhu peal on,
Selles laste hinged varjul.
Mina üksinda tean seda,
Mida usaldanud mulle
Vana, kes siin onnis elas,
Kes mind kasvatas kord üles.

Surres mulle saladuse
Rääkis, kuis ta poisipõlves
Hagu korjates siit metsast
Kuulnud oli, kuidas jube
Targõltõš see Tükani
Lubanud kord surematust
Oli teenete eest toona!

Nüüd ka sina saladust tead,
Vali, mida tahad teha!“

Kahekümne teine laul

Tükan Šur käsib peksta tuulejumala poegi vallatuste pärast. Mardež otsib süüdlast. Talle lendavad neljast ilmakaarest appi tuulevennad ja ähvardavad sõjaga. Elneti metsas kasvatab üks vanake noort vägilast Tšumbõlati, kellega rahvas seostab oma pääsemist. Akmazik läheb Tükan Šuri juurde kavatsusega teda tappa.

Kuskil kõrgel-kõrgel taevas,
Helevalges taevakambris
Kedervars üks lahti keerdus –
Ketraja kas tukkuma jäi
Või siis lõng läks katki või ehk
Libises riist käte vahelt.

Keerdus lahti, jalutama
Kõndis mööda ilma mänguks:
Õhku tõstis tolmutpilvi
Laia välja kohal, puid ta
Painutas ja uksi lõhkus,
Põhutuuste taga ajas
Mööda tanumaid ja hoove!

Vilistas kui päris vile,
Kõlistas kui kellukene,
Tagus trummi trummarina,
Morko torupilli* puhus,
Naeris põsed lausa punni!

Mis sest tolmust, mis sest põhust
Uljust tantsu keerutades?!
Mitte tolme ei tõusnud õhku
Keerisena, mitte õled –
Inimsaatused siin hoopis
Keerdu löid ja joonerägaks
Muutusid või seostusid kas
Sõlmeks lahtivõetamatuks:

* Morko torupill on paljude eri paikades valmistatud pillide hulgas üks väiksemaid mõõtudelt, kuid eriti valjuhäälnelne.

Lahti neid ei harutada

Saanud, katki raiuda vaid,
Katkestades inimelu...

* * *

Viis kui hobust tallis löövad
Kapjadega vastu seina,
Siis on viie plangu taha
Kuulda, kõlavad kuis rauad;

Kui on tuulte jumal ärkvel,
Kui Mardež* on tiivad lõõnud
Lahti, siis on viie künka
Taha näha, kuis ta hingus
Pilvi keerab palmikusse.

Miks ta praegu üles ärkas,
Mille peale kurjaks saanud?

Kui ei oleks kangastelgi,
Kangast kootud siis ei oleks;
Kui ei oleks õiget põhjust,
Ega siis ei juhtuks häda!

Küllap olete te näinud
Väljadel ja lihtsalt teedel,
Risti-rästi radadelgi
Väikseid tuulekeerutusi,
Mis seal keset päeva mööda
Teede veeri vallatlevad:
Sasivad seal haljast rohtu,
Raputavad remmelgaidki,
Lehti kokku keeravad kui
Kantud aluspesu või siis
Lihtsalt tantsu keerutavad,
Tolmusammastena väljal
Kokku-lahku-jooksu teevad.

Tuulejumala need pojad
Ulakad seal vallatlevad.

Täna hullasidki tublilt
Tuuleisa lemmiklapsed:
Kuhja põllul lõhkusid ja
Viljahakke löid seal ümber
Tükani nad veskil riide
Tiibade pealt käristasid.

Oi kuis vürsti kurjaks tegid
Lapsikud need vallatused,
Väiksekeste koerustükid:
Laiali ta saatis teenrid
Ratsutama mööda radu,
Et nad utsitaksid lapsi
Kasevitsaga ja nahast
Rihmadega korralikult –
Seitsme versta taha, kümne
Hüüu, kümne vaatevälja
Taha, et nad läbi käiksid
Valdused kõik, põllud, metsad.

Laste nutuhääled kostsid
Jolko kõrgendiku taha,
Šargüani jäärakuni,
Tuulejumalal kus pesa,
Kus ta magas, tiivad seljal –
Tema, tule sõber, äikse
Semu, õhu valitseja,
Taevakarjamaade isand,
Peremees ka pilvedele.

Meie maal on häda, häda!

Hakkas otsima ta liiga
Tegijat küll põldudelt, küll

* *Mardež* on tuulte jumal.

Jõgedel ja metsas hüüdis,
Majade pealt katust lõhkus,
Vilju maha raputas ja
Loomi lükkas jäärakusse.
Kuid ei leidnud Tükani ta
Üles – maja oli tugev,
Männipalgist, plank ka kõrge.

Nagu sageli meil juhtub:
Valge peni nahka pani,
Must ent süüdi arvatakse,
Kaigas hoopis teda nuhtleb!
Pole raske taibata, et
Vastust anda tuli rahval...

Kõigist neljast ilmakaarest
Tulid kurjad tuled appi
Vanemale vennasele,
Kaasa tõid ka kingitused:
Idapoolne rahekruupi,
Põhjapoolne taevalamba
Valget villa kuhjadena,
Läänepoolne mõõgakilksu,
Lõunapoolne vankrikriuksu.

Meie maadel häda, häda!
Rahumeelsel rahval häda!

Too, kes kõike näeb ja kuuleb,
Ennustaja Užšogolšo*,
Rääkis, et pea rahvastele,
Kellel varem, kellel hiljem,
Saabuvad nüüd hirmsad ajad,
Katsumuste rasked aastad,
Mille järel tulemas on
Teadmatus ja muutumised.

Rahvale ta nõnda rääkis:
„Meil on hinges kasuahnus,
Tulevastel katsumustel
See on põhjus esimene!

Taeva all kas linnud ükski,
Mulla all kas ussid ükski,
Vetevallas kalad ükski,
Metsatihnikus kas loomad
Üleliigset ahnitsevad
Sellest, mida jumal annab?

Kallake vett kruusi sisse
Üle ülemise ääre! –
Vajaduste ülemäär see,
Nimeks sel on mõõdutunne!

Ahnuse ju pärast meelest
Läinud, et Perke on tähtsam,
Kõigi heaolu ja küllus.
Hakkasime rikkust taga
Ajama ja naabreilt võtma.
Hoobeldes seejuures ülbelt:
„Olen rikas, olen parem.“

Õelge, jõed kui ühte sängi
Ühisesse voolavad kõik,
Kelle vesi teistest parem?

Tasakaalu kõiges ikka
Õigluseks me nimetame!

Meelest läinud meil on Tünšo** –
Vankumatud, jagamatud
Meie rahva ühistüvi,
Ühisalus, ühisjuured,
Telg, mis rahvast ühes hoiab.

* Užšogolšo – selgeltnägija.

** Tünšo – tüvi, alus, siin rahva ühtsus.

Näri vad kui ussid juuri,
Kas siis rõõmustavad lehed,
Et nad veel on terveks jäänud?

Nüüd me peame ühinema,
Olema kõik ühes meeles
Enne süngeid katsumusi,
Enne musti äiksepilvi!“

Igaüks neid sõnu kuulis,
Igaüks nüüd nägi, kuidas
Mustad pilved kogunesid,
Igaüks nüüd haistis, kuidas
Suitsulõhna väljalt kandus.

Kes seal pimedusest tuleb?
Kes seal ennustusi hõikab?
Kelle öine hingus pilvis,
Avaruses lõputuses
Väreleb seal leekidena?

Kes sealt tuleb ragistades
Tühje kolpasid ja konte
Inimnurme maha niites?
Kas on sõjasamm see kuri?
Kas seal helgib sõjateras,
Kas seal kriuksub sõjavanker?

Meie rahval aina häda!

* * *

Räägitakse, et Elnetil,
Mari maade südames on
Sündinud üks vastne sangar.
Räägitakse, sünni järel
Kugurak*, Tšotkar, Akpatõr
Tema hälli juurde tulid,
Väiksele et üle anda
Oma mõistus, jõud ja julgus.

Räägitakse, neljaselt et
Oma jõudu mitte tundes
Toonud koju vana oina
Asemel kord suure karu;
Veskikivi veretades
Oleks küla purustanud;
Tagaajamise mängus
Noorukeid ta vigastanud.

Ehmatanud inimesed
Sellist ränka jõudu kartes

Tahtnud teda ära tappa.
Aga külla tulnud Nekoš**,
Oš Pondaš, too Valgehabe,
Võtnud poisi kasvatada,
Endaga ta kaasa viinud.

Sellest saadik on Elneti
Metsades ka selge ilma
Ajäl kuulda kõvu lööke,
Mõõga, nua mütsatusi!

Vahest tema päästab rahva?
Vahest noore Tšumbõlati
Kuulsusrikas nimi saab kord
Rahva vabaduse lipuks,
Kõigi kindlaks tugisambaks?!

Nõnda rahvas arvas, aga
Samas tõsimeeli kartis,

* Kugurak – muinasjutuline vägilane, vanim mari vägilastest.

** Nekoš – keremet, keda austasid kõik põhjapoolsed marid. Ta elab pärnapuu õõnes, käib paljajalu metsas ning laulab bassihäälel mari laule. Talle ohverdatakse tavaliselt väikesi münte, visatakse need puuõõnesse.

Et Šurma kõik lahku ajab
Ega lase ühineda.

Tükan Šur kui känd on tee peal,
Otsa komistad, jääd kinni.
Ammu unistab ta plaanist
Mari maad kõik allutada
Julini Šurast kõik alad,
Vitšest veel Vütlaši maani.
Ta ei lase kedagi seal
Ühisväge juhatama.

Nõnda arvas kogu rahvas,
Nõnda arvas ka Akmazik,
Kui ta mööda metsarada
Tükan Šuri vastu astus –
Teel sel juhtis teda lootus,
Valgustas teed täht üks eespool,
Tuulgi tee kõik puhtaks pühkis,
Öögi teda tagant tõukas.

Tema käes ei hoidnud mõõka,
Polnudki ta eales näinud,
Kuidas saablid vilistades
Lennul õhku lõhestavad;
Tükan Šuri jõudu tundis,
Teadis tema sõjaoskust
Ning ta tema haavamatust.

Teadis küll, kuid ta ei kartnud
Surma – ta on ainult säde,
Leegiks rahvas lahvatab, kui
Tuuled seda soodustavad.
Surma pole, kui sa tead, et
Sinu päralt võit on kindel!

Künkale Akmazik sammus,
Tulukest sealt nägi kaugel:
Ärkvel ollakse ses majas.

Koputas ta akna peale:
„Naabrid, miks te kurvastate?
Millised on mõtted, mis on
Kogunenud peeru valgel
Mustaks süngeks suitsulooriks?“

„Suits on kibe, kibedam veel
Mure. Peame esmapoja
Homme Tükanile andma.
Mis sind, rändur, teele ajas?“

„Lähen Tükanit ma tapma.“

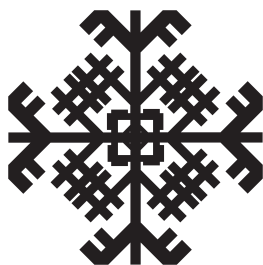
Selja sirgu lõi siis noormees.
„Oota, tulen kohe ühes!“

Veel üks aken valge eespool.
Kes ei uinu kurvastades,
Ööd kes veedab muretsedes?

Vanur välja tuli, lausus:
„Tütart mehele ma panen.
Pean ta Tükanile viima
Kolmeks ööks tal lõbutsema...“

Kui ta teada sai, et kuhu
Minemas Akmazik praegu,
Lausus: „Oma pojad saadan
Sinuga nüüd kohe kaasa!“

Nii ta liikus kodumaadel,
Eespool täht üks taevas säras,
Taha kogunesid mehed!

Kahekümne kolmas laul

Nähes relvitut Akmazikut, hakkab Tükan Šur naerma ning kutsub ta majja. Unavii mõistab, et ta armsam leiab siin otsa. Ta muudab end nirkiks ning püüab kätte saada isa hingede kotti. Too virutab nirkile põleva tukiga, hingede kott lahvatub põlema ning julm vürst hukkub tule-sambas.

„Oh kuis lõhnab pärnasalu,
Kuis on haljas kasesalu!
Aga mis on sellest rõõmu,
Kui on armsam kuskil kaugel?

Pähklisalus sarapuudel
Pähklid mitmekaupar tarjas,
Aga mis on rõõmu, kui ei
Ole kaaslast korjamisel?

Väraavad on majal kõrged,
Nendel rasked riivid küljes,
Aga mis on nendest kasu,
Kui ei koputagi keegi?

Sia majja ammu naabrid
Ega kosilased tule,

Või kui tulevad, siis piits või
Surm saab neile kihlakingiks!

Vaba tuul ja taeva pikne,
Purustage rasked riivid,
Avage siin väravad kõik,
Laske linnukene ilma
Vabadusse avarasse:
Laske pähklisaludesse,
Laske hõbemägedesse,
Laske rohejärvedesse –
Las ta laulab vabaduses,
Las ta kiigub oksa otsas,
Las ta toomepuule punub
Pisikese pesakese!“
Nõnda Unavii seal laulis
Tasakesi oma kambris.

Vaatas aknast: mis seal toimub?
Miks on väravate juurde
Kogunenud inimesi,
Kokku tulnud palju rahvast,
Laadapäev ju täna pole?
Miks on näod neil nõnda karmid,
Miks on malakad neil pihus,
Kes seal tammest väravale
Koputab ja valjult hüüab?

Tükan Šur siis välja tuli:
„Kes te olete, mis vaja?“

„Tulin siia ma, Akmazik,
Sinu piimaveli olen.
Tulin rahvaga ma seltsis
Sinult neetud elu võtma,
Ozörkanile* nüüd surma
Tooma, julmurite palka!“

Tükan Šur seepeale naeris:
„Oled naljamees, sa vennas!
Pole käes sul mõõka, saablit,
Räägid selliseid ent sõnu!
Nalja teha ise oskan.
Astu sisse, külaline!“

Minu rahvas, täna toimub
Pidu – vend mul külla tuli
Pärast pikka lahusolu.
Selle sündmuse ma puhul
Lasen mõduvaadid välja
Veeretada, võtku kosti
Kõik, kes täna seda soovib!

Aga sinul, armas vennas
Koht on rikka laua ääres.
Minu kodu on ju sinu

Kodu kuni hauani ja
Viimse hetkeni su elus!“

Nii ta ütles, nii ta lausus,
Muud kuid sõnades neis kuulis
Unavii, ei tervitust, vaid
Et Akmazikit nüüd ootab
Üsna kindel surm ses majas.

Neiu jooksis hoidja juurde,
Põhjamaise nõia juurde,
Aga hoidja vastas, et tal
Pole väge vana vastu,
Tükani ei võta teras
Punane, ei sininegi,
Ta ei karda rauda ega
Kurjalt läigatavat vaske,
Mingit needust ega mürki –
Peremees ei miskit pelga.

Tema üle pole võimu
Mulla peal või mulla allgi,
Vete kohal, vete põues,
Taevaaladelgi mitte
Ega aja kulgemises,
Sest et eluraamatusse
Teda ammu kantud pole –
Näitavad ka koznaluud** nii,
Oina kondid ennustusel.
Ainult tule toime pole
Ennustustel selgelt nähtav:
Vahest tules puhastavas
Peitub tema hukatus, sest
Tuli sünnitab kõik väge?

Neiule siis meenus aga,
Mida rääkis kord Akmazik

* Ozörkan – julm, despootlik inimene.

** Koznaluud – oinaluud, mille abil ennustatakse.

Tükan Šuri hingekotist,
Tema suurest saladusest.

Raske aga otsus oli –
Oma isa surma tahta!

Neiu istus kalda peale
Jõest veevõtu koha juurde,
Voolavate vete veerde,
Palus nõnda: „Jõeke, jõeke,
Kanna kõhklused mul ära
Kiires voolus suurde merre –
Las need olla väga kaugel,
Et ei segaks mind need praegu.

Kanna pisarad mul ära
Helges voolus suurde merre –

Ärgu tumestagu silmi,
Ärgu segagu mu otsust;

Kinnita mu nõrka südant,
Nagu kinnitad sa kaldaid
Pajujuuri palmitsedes,
Anna visadust ja jõudu,
Mis sul läbi mägedegi
Oma endist sängi muudab.

Vastutasuks võta, mida
Soovid, minu juuste läige,
Minu naha siidistus või
Minu huulte magusus, kõik
Võta, mida ainult soovid!“

* * *

Maja taga oja ääres
Vana saunakene suitses.
Selle mustad seinad olid
Näinud mitmeid saladusi:
Raviti kuis, sünnitati,
Kuidas surnuid puhtaks pesti,
Kuidas valudele sõnu
Loeti, needus peale pandi,
Maha võeti sõnumised –
Süte sinisuitsu kohal,
Lume sulavete kohal,
Kaneptaime õli kohal.

Täna aga saun see nägi,
Kuidas neiukene muutus
Nirgiks, nobedaks ja kiireks,
Muutus äkki nirgiks ja end
Peitis nurka pingi alla.

Tuli Tükan pesema end,
Ladus riided pingi peale,

Munakilest salakoti
Kõhu pealt ta võttis, peitis
Selle oma särgi alla.

Nobe nirk siis välja tuli,
Pingi juurde kiirelt jooksis –
Väikest peakest keerutades,
Teravnina nuhutades,
Tagajalgel tantsiskledes.

Tiirutas ja äkki haaras
Koti, läve poole pages!

Karjatas siis Tükan, nagu
Torgataks tal südamesse,
Haaras tuletuki, viskas
Selle kohe nirgi poole.

Tuli turtsatas seal kurjalt,
Kõrvetas ka loomal karvu,
Aga kott kui tõrvik süttis,
Nagu peerg üks tõrvane ja

Sädemeid see laialt pildus,
Hakkas undama kui tuli
Sepaääsil, ahjutruebis,
Puhus leegi ütleमतult
Suureks ümberringi kõikjal.

Tulesammas tõusis taeva,
Kolm see ööd ja kolm see päeva
Mõirgas valgustades ümbrust...

Nõnda suures tulekahjus
Lõppes Tükan Šuri elu,
Julma valitseja aastad!

* * *

Kui sa lähed hagu tooma,
Võta pikem nõör siis kaasa,
See sul küllap tarbeks tuleb!
Kui sa soovid juttu vesta,
Vali lühemaid ehk sõnu,
See sul küllap tarbeks tuleb!

Kuidas salakavalalt ja
Reetes ilma põhjuseta
Kutsuti ta välja hauast,
Et siis igaveseks jätta
Maha meid ja hauda heita...

Ütlen lühidalt ka mina:
Tükan Šuril aeg sai otsa,
Saabusid nüüd uued päevad –
Noore Tšumbōlati ajad!
Mina lõpetan ent laulu,
Lähen oma teed ma ära.

Helisegu valjult keeled:
Olgu au mu rahval aina!
Mälestus me sangareile!
Tervist praegu elavaile!

Teadke, tuleb jutustaja,
Noor ja lõbus, valjuhäälnel –
Tema sätib hõbekeeled
Uue viisi ettekandeks.

Tema jutustab siis teile,
Kuidas sangar mari kanti
Kindlustas kord linnustega
Julil ja Vütlal ja Vitšel,
Vizõm jõe peal, lausa kõikjal.

Tema ülistavas laulus
Räägib võitudest, mis saadud
Vaenlaste on üle, räägib
Sangarist, kes maasse heitis,
Järglasi et tulla kaitsma,
Kui kord ohuaegu saabub.

Järellaul

Kanneldaja jätab rahvaga hüvasti, et jätkata oma rännuteed maa peal ning annab teada oma nime.

Mis siis ikka, lõpp on laulul!
Aga lauludel, mis lauldud,
Elavad mis rahva hulgas,
Kasvavad mis puude varjus,
Õitsevad mis nurmedel ja
Küpsevad mis põldudel ja
Mis on kerged nagu suled,
Lendavad mis mööda ilma,
Lõppu ialgi ei tule!

Laulud need on ilma rõõmuks!
Nendes elab meenutusi
Aegadest, mil rahvad olid
Oma olemust ka pidi
Seotud algse nabanööri
Külge algusajast saadik
Ühtse keele, vere poolest.

Oo sa Loodus Suur me ümber,
Helge ilm, Oš Kugu Pürtüs* –
Maailm, kus me oleme kui
Lapsed, õpeta meid targalt
Elama ja anna meile
Tagasi, mis kaotatud on,
Anna keel ja ava silmad!

Õpeta meid nägema ja
Kuulatama kõike ilmas,
Et me hästi mõistaksime
Siinset püha salaelu:
Mida ristik rohus laulab,
Mida siristavad linnud,
Mida koogab väiksekene,
Kui ta jumalaga räägib!

* Oš Kugu Pürtüs – Valge Kõiksus, loodus.

Kingi meile õnnis tunne,
Et me ühinenud sinus!

Soovin, et need laulud jälle
Liidaksid meid, meie sooni,
Meie vereringet pidi!
Et nad kannaksid maailma
Meie mõtteid põliseid ja

Unistusi, vaimustusi,
Et need punutud saaks kauni
Lindina ja hingusena,
Laulu puhta hoovusena
Paljuvärvilisse ilma!
Et nii kurbuses kui rõõmus
Laulaksid nad aina sama:
Au me elule, mis jääv on!

* * *

Palusite, et ma laulaks!
Nüüd ent aeg on teele minna.
Kus sa oled, minu kindel
Kaaslane, mu pahklik sau, mu
Sõber nägija ning rändur,
Üksildase vestluspartner?

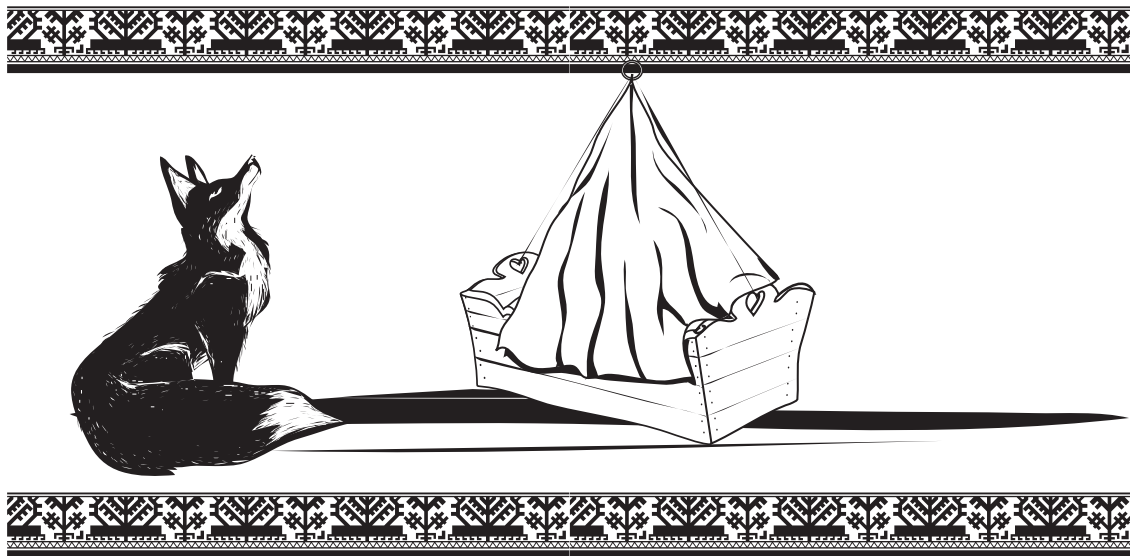
Äärest ääreni sa oled
Käinud läbi meie maa ju,
Tunned iga rada kõikjal,
Rohelistel küngastel ja
Lõhnavatel aasadel ja
Liivastel mäeharjadel ja
Kohisevais männikuis ja
Samblalistes tihnikutes,
Sõbralikes tammikutes;

Tunned kindlaid koolmekohti
Jõgedel ja ojadel ja
Soodes palgiteid ja radu
Salajasi, okasmetsi,
Puhkepaiku öiseks uneks
Orgudes ja jäärakutes,
Mida õhtul valgustavad

Sõbralikud lõkketuled,
Kutsuvad mis väsind mehi
Kuuseokste varju alla.

Sina juhid mind maailmas
Mööda alumisi radu,
Mida mööda inimesed
Kaugelt külast külla käivad!
Mina kõnnin ülemistel
Radadel, kus käivad laulud –
Südamest ma südameni
Astun, ühendan neid üheks!
Mitte ma ei läbi radu,
Rajad minust käivad läbi,
Kleepuvad mu külge rohud,
Kinnituvad tõrvalilled,
Õöbikute laulud hinge
Täidavad mul täielikult,
Et siis lauluks lahvatada.

Seda öelnud olen teile
Mina, lihtne marilane,
Kellel nimeks Kõvernina!

Lisad

Izim-vate kirstust

Kui ma kõnnin haljas metsas,
Kui Elneti kaldal kõnnin,
Siis ma lõikan noore paju
Koorest vilespilli jagu.

Paju seisku suure luha
Serval, jõe ja metsatuka
Vahetumas läheduses,
Et mu vilespill šijaltõš*
Hõbedase jõena helaks,
Ühtelugu kõlksuks nagu
Loeks ta väikseid kivikesi
Kärestiku vetekeerus;

Et ta sahiseks kui rohi
Siidine, mis vaevu kostab,
Hingaks vaikselt uneliselt
Nagu sonimaki** õisik;

Et ta oskaks üles söösta,
Ennastunustavalt otse
Keset taevast väreleda
Nagu taeva tallekene,
Luhal ekslev sokukene,
Kes on karjusneiust eemal
Ega oska leida rada
Karjani kristallist kuplil;

* Šijaltõš – vilespill.

** Sonimak – muinasjutulill, mis toob leidjale kõiksugust õnne. Ka tokkroose nimetatakse sonimakiks.

Et ta pidulikult, rangelt
Pajatada oskaks nagu
Vasksed mändide kolonnid
Liivarikkal metsaharjal;

Et kui elav niidikene,
Nagu valguskiir ta juhiks
Nähtamatut rada pidi
Läbi kuusenoorendiku,
Läbi sünge põlishiie,
Läbi sammaldunud kõnnu
Kuldsetele väljadele,
Haljastesse saludesse.

Vaka all või kirstus hoidma
Teda me ei hakka eales,
Sada viisi sellel laulan,
Sada laulu sellel laulan,
Kõik need lasen rahva sekka –

Lennaku nad lindudena,
Lõbusalt las vallatlevad,
Lapsukesi lõbustavad,
Võluvad las vanemaidki,
Vanakesi lepitavad.

Ilus suvi läheb mööda,
Samamoodi kuldne sügis –
Saabub talv siis hallis kuues.
Ja kui metsas kännud pähe
Tõmbavad veel lumemütsid,
Muinasjuttude aeg algab.

Vanad eided-taadid toovad
Kaasa lapsi-tibukesi,
Teevad lahti iidse kirstu,
Mis Saliil on vanaisast.

Seal on imelisi aardeid,
Täis need saladusi, kuigi
Tuttavad nii ammu-ammu,
Välimuselt väga lihtsad:
Käbi, söetukk ammune ja
Kuivand puuleht, luigesulg ja
Kivikene, hiire saba,
Katkisest nõust killukene,
Kõvaks kuivand taignapabul,
Väike uba, linaseeme,
Metsapähkli tühi kest, sel
Augu ees on korgikene...

Ime jah! Kui taati-eite
Poleks, siis on praht see üksnes.
Aga kui nood jutustavad:
„Elasid kord ennemuiste...“;
Juhtub tõeline siis ime:

Linaseeme, sulekene
On kui võtmed, avavad mis
Ukse salapärasesse,
Imelisse ilma ahju
Äärses mõnus istujaile.

Juhivad need mööda ilma
Hingi, võlutud mis jutust,
Maa ja taeva imeasju
Seletavast pajatusest.
Need kui selge lättevesi
Pesevad me südant puhtaks.

Kuula sina! Kas sa kuuled?
Iidse eide sõnarütmis
Valjusti või vaevu kuulda
Laulab kaasa vilespill mul:
„Elasid kord ennemuiste...“

Juktaltše

Oh mis kuri võõrasema
Toidõmarile on sattund!

Koju tõi kord luigepoja,
Võõras püünises kes oli
Haavatuna vaesekene.

Kogu talve ravis haavu,
Kuulas võõrasema sõimu:
Asjata mis lind see vaevleb,
Aeg on ammu lihaks teha,
Metsik hani sihukene...

Saabus aga kevad külla,
Luigepoeg sai tugevamaks.
Toidemar siis tegi maha,
Et ta linnu homme laseb
Vabadusse – noore rohu
Peale, rikka järve veele.

Kui ta koju tuli, nägi,
Kuidas vanaeit seal valge
Luige sulgi kokku korjab
Torisedes: „Toitsid kogu
Talve, tasuta nüüd lahti
Tahad lasta! Minust sa ei
Sõida mööda vana kronu
Seljas - endale saan padja!“

Toidemar siis nutma puhkes:
Luigega nii harjunud ta
Oli, nüüd ent tapeti see!

Vaatas sahvrisse, seal istus
Mitte lind, vaid ilus neiu –
Sellist taevalikku ilu
Polnud noormees eales näinud.

Neiu lausus: „Toidemar, sa
Kogu talve ravid mind,
Ära suvel ära aja.

Minu sugulased kõik on
Taevas, maa peal sind vaid tunnen –
Nimeta mind oma õeks ja
Paku orvule peavarju.“

„Oi, et vastu võtta õde,
Kätte paneksin ma kindad
Kärbinahast, viiksin tema
Pühanurka kuldse koha
Peale, sulemadratsile
Õekese ma asetaksin.

Aga võõrasema lükkaks
Õe mul kohe ahju taha
Suure raske lasna abil,
Õöseks magama ta paneb
Ukse juurde lavatsile...
Nimetan sind oma pruudiks –
Kuigi elan viletsasti,
Tahan olla sinu kaitsja!“

Hankis talle valge tanu,
Põlle, punasaapakesed
Ning tõi luigest neiukese,
Hella nimega Juktaltše,
Jahedasse isamajja.

Elas nüüd siis siin Juktaltše,
Toimetas ta päevad läbi
Majas lõbusasti lauldes.
Aga vana rontjalg aina
Magas maas ja ette heitis,
Torises ja käsutas ja
Häbistas ja laisaks sõimas.

Noorik nuttis omaette,
Jälle toimetama hakkas,
Toidemari tulekuks et
Majas läigiks kõik ja säraks,
Säriseks ja keeda uhaks.
Vana uss et kiilukestki
Nende vahele ei lüüa
Saaks, ei roniks prussakana
Nende juurde seinaprakku.

Tühi rahakott ei kõlksu,
Õel ent vanamoor küll ütleb:

„Kui sul pole valu, miks sa
Niinekoorega seod pead* siis,
Miks sa koormat kanda võtad?
Nagu jahile sa läksid,
Terve päeva vedeles ta,
Sedavõrd vaid oli abiks,
Et ei olnud minul jalus!“

Toidemar ei kuulanud ning
Noored abiellusid nüüd.

Tige eit veel enam orvu
Vastu märatsema kukkus,
Majas asu tal ei andnud.

Vastu sügist me Juktaltše
Aga hoopis nukraks muutus –
Vett läks ämbritega tooma,
Istus kalda peale maha,
Silmist pisaraid vaid voolas
Lätte ääres liiva peale,
Kalda kivikeste peale.

Luiged lendasid seal rivis
Pilvede all lõuna poole.

„Vennad,“ palus neid Juktaltše,
„Sulekene heitke mulle.

Küll on raske neiu elu,
Kui on ämmaks nõid tal.
Parem luigena on välja
Kohal lennata ja mitte
Tunda armastust, kui tunda
Kahekordset piina, ämma
Sõimu, mehe kahtlustusi.“

Luiged heitsid talle sulgi,
Ta need peitis kuuse alla.

Tuli mees kord jahilt, aga
Ta Juktaltšet polnud kodus.

„Kus ta on? – „Läks ämbritega,
Pool ju päeva kuskil hulgub...“

Toidemar läks ruttu järgi.
Nägi, luigeparv et lendab,
Sulgi alla sajab hulgi,
Naine ent on valgetesse
Sulgedesse riietatud.

„Kuhu lähed, mu Juktaltše,
Kas ei armasta mind enam?“

„Minu armastus on kibe,
Mehenaise saatus raske,
Vaba lind ei suuda kanda.
Sulle aga jätan selle,
Peidan pähklikoore sisse,
Väiksesse pitseerin koorde –
Las see pähkel pisaraid nüüd
Tilgutab nii neidude kui
Noorikute nimel, kuni
Hädad neil ei kao siit ilmast.“

* „Pea sidumine niinekoorega“ tähendab enesele liigse koorma võtmist, peavalu tekitamist.

Pühkis pisara ta silmast,
Pani päklikoore sisse,
Lendas parve järel taeva...

Räägitakse, sellest koorest
Tänaseni voolab vesi –
Pisarate kaupa voolas,
Piisahaaval kogunes nii

Varsti terve järve jagu.
Juksojer on järve nimi,
Luigejärv on kurb ta nimi.
Jumalikud linnud oma
Suure rände ajal kurvalt
Selle peegelpinna kohal
Tavaliselt häälitsevad...

Parnjakai

Kord üks vana eidekene
Hakkas peergu lõhestama,
Kiirustades, oskamatult
Lõikas omal sõrme otsast.
Keras sõrme nartsu sisse,
Viskas selle ahju peale.

Möödus päev ja teine, kolmas,
Neljandal ent häält ta kuulis:

„Küll on palav ahju otsas,
Võta mind siit ruttu maha!“

Vaatas, seal on väike tüdruk,
Väikse sõrme pikukene!
Eit sest oli väga rõõmus,
Majja tuli tütrekene,
Elav hing üks juurde ilmus!

Väiksele ta andis nimeks
Parnjakai, mis tähendab, et
Sõrmest sündinud on tema.
Armastas ja hellitas ta
Teda, sammugi ei lasknud
Astuda tal valvamata.

„Emakene, mis mul teha?“
Küsis väiksekene eidelt.
Too ent kiirustades vastas:

„Kõigega ma ise toime
Tulen, sina kogu jõudu,
Väike armas kullakene!“

Möödus vähe-palju aega,
Ühel päeval teatas väike:
„Küllalt vedeletud ahjul,
Tahan mehele ma minna!“

Ähmi täis läks eidekene:
„Oled alles plikakene,
Midagi ei tea siin ilmas,
Millestki ei saa veel aru!“

Parnjakai ei vastanud ning
Tõmbas viisukesed jalga,
Vöötas ennast vägevasti
Ning läks suure maantee peale
Peigmeest otsima siit ilmast.

Vaata, vastu tuli Kaaren.
„Kuhu lähed, neiukene?“
„Peigmeest otsin.“ „Väga tore,
Veel ma olen vallaline!“

„Ütle aga, mida peaksin
Sulle lõunaks valmistama?“

„Pole nõudlik söögi suhtes,
Sõnnikust ma leian toidu!“
„Sellist peigmeest ma ei taha!“

Vastu tuli Künnivares,
Pakkus ennast peiuks talle.

„Mis on toiduks sulle, noormees?“
Parnjakai talt kohe küsis.

„Mida näen ma vedelevat
Teedel, see mul toiduks kõlbab.“
„Sellist peigmeest ma ei taha!“

Nägi, Hiir tal tuli vastu,
Rikas härra, uhkelt riides.

„Kuhu lähed, neiukene?“
„Otsin peigmeest.“ – „Mina sobin.
Olen veel ma vallaline.“

„Ütle mulle, mida sööd sa?“

„Mul on kõike küllalt kodus,
Aidas kirst täis rukkijahu,
Salved täis on nisujahu,
Terve pütitais ka võid on,
Õlut tohutumas vaadis,
Kannutais ka mett nii maitsvat!“

„Mis on sinu tööks siin ilmas?“

„Minu töö on väga lihtne:
Algul söön ma magusasti,
Siis ka joon ma mõnusasti,
Päeval magan, öösel kõnnin,
Nõnda möödubki mu elu.“

„Küllap sind ma otsisingi,
Peigmees selline mul meeldib!“

Pidasid nad uhked pulmad,
Hiireurus elasid ja

Nagu inimesed ikka:
Naine toimetas ees kolde,
Mees tõi söögikraami koju.

Hankis toitu küll, kuid ennast
Rohkem ikka pidas meeles,
Teistega ei arvestanud.
Kord ta naisele nii ütles:

„Parnjakai, mu armas õeke
Sünnitas, ma õnnitlema
Lähen...“ Ise ruttas aita,
Kus üks võipütt ikka seisis.

Alles hommikul sealt naasis,
Vuntsid läikisid tal rasvast.

„Mis sai lapsele seal nimeks?“
„Kövalö sai talle nimeks,
Meie keeles Hakatuseks.“

Õhtul jälle katsikud tal,
Keskmise õe juurde läheb.
Alles hommikul ta naasis,
Vuntsid läikisid taas rasvast.

„Mis sai lapsele seal nimeks?“
„Andsime tal nimeks Pele,
See on Keskmine me keeles.“

Järgnes kolmas sünnituski,
Õel ka nooremal on poja.

„Mis sai lapsele sel nimeks?“
„Andsime Pundaš tal nimeks,
Meie keeles Põhjakenne.“
„Seegi pole halb just nimi...“

Noorik otsustas, et aeg on
Küpsetada pannil kooke.
Vaatas – aga võid ei ole!
Jooksis isand võid siis tooma.

Aga kuhu? Pütt on tühi.
Ise eile puhtaks lakkus.

Lippas ta siis naabri aita,
Haaras võid sealt tükikese,
Oma maja poole tassis.
Aga peale tuli perenaine,
Varga lõi ta kohe maha.

Ootas-ootas noorik teda,
Ootas-ootas, meest ei tule.
Jooksis ähmis naabri juurde.

„Olete kas vürsti näinud,
Noorukest mu meest kas näinud?“

„Milline ta välja näeb sul?“

„Tal on lühikene vammus,
Poolteist verssokit on pikkust,
Silmad teravad kui naasklid,
Kõrvad nagu takukoonal,

Vurrud nagu linaropsmed
Ja veel lühikene saba...“

„Ma vist rulliga lõin tema
Maha meie aida juures.
Vaata, aia ääres lamab!“

„Mis te olete küll teinud,
Jätsite nüüd leseks orvu,
Kerjuseks siin ilma peale!
Või ta palju võid teilt oleks
Käpakestes ära viinud!“

Vastas talle perenaine:
„Mul ei ole võist sest kahju,
Aga järvgi suureks kasvab
Kogunedes tilga haaval,
Mägi kasvab kivi haaval!
Kui sa soovid rikkaks saada,
Süüa-juua magusasti,
Siis sa hakka virgalt tööle!“

* * *

Küsisite lugu – palun!
Mulle aga võipütt andke!

Hea Sarmanai

Elas ammu muistsel aal
Sarmanai koos naisega.
Maja seisis metsaraal,
Küllust tundsid kõiges nad.

Saabub öö ja magavad
Pererahvas mõlemad.
Kasski tukub ahju peal,
Imik lutsib hällis seal.
Hoidja tukub hälli ees,

Silmi kleebib uneke.
Hobu midagi ei söö,
Peni trepil magab ööd.
Lambad peidus sara sees,
Üksnes mets ei maga veel!

Öösel tuleb hunt ja viib
Ära lambad sarast siit.

Jälle öö ja magavad
Pererahvas mõlemad.
Kasski tukub ahju peal,
Imik lutsib hällis seal.
Hoidja tukub hälli ees,
Silmi kleebib uneke.
Hobu midagi ei söö,
Peni trepil magab ööd.
Rahvas kõikjal uinumas,
Üksnes mets ei maga taas.

Öösel tuleb hunt ja viib
Ära peni trepilt siit.

Jälle öö ja magavad
Pererahvas mõlemad.
Kasski tukub ahju peal,
Imik lutsib hällis seal.
Hoidja tukub hälli ees,
Silmi kleebib uneke.
Hobu magab vaikuses,
Üksnes mets ei maga veel.

Öösel tuleb hunt ja viib
Ära hobusegi siit.

Jälle öö ja magavad
Pererahvas mõlemad.
Kasski tukub ahju peal,
Imik lutsib hällis seal.
Hoidja tukub hälli ees,
Silmi kleebib uneke.
Ümber kõik on uinunud,
Ainult mets ei maga ju.

Öösel tuleb hunt ja viib
Metsa orvust hoidja siit.

Hiilib öö ja magavad
Pererahvas mõlemad.
Kasski magab ahju peal,

Imik lutsib hällis seal...
Ümber kõik on uinunud,
Aimult mets ei maga ju.

Öösel tuleb hunt ja viib
Ära lapse häälist siit.

On vast öö, nüüd magavad
Pererahvas mõlemad.
Kass on ronind ahjule...
Ainult mets ei maga veel.

Öösel tuleb hunt ja viib
Ära metsa kassi siit.

Öö on pime, magavad
Pererahvas mõlemad.
Ümber kõik on uinunud,
Ainult mets ei maga ju.

Öösel tuleb hunt ja viib
Ära perenaise siit.

Öö veel pimedamaks sai,
Ootab röövlit Sarmanai.

Tuleb hunt, kuid võtab siis
Piitsa mees ja laulab nii:
„Peksan sind nüüd lamba eest,
Löön, et viisid hobuse,
Peni eest sind nüpeldan,
Hoidja pärast malgutan,
Lapse eest, et viisid ta,
Nurru lööva kassi ka,
Nuhtlen oma naise eest,
Enda eest nüüd lööb sind mees!“

Muudkui laulis, nüpeldas,
Muudkui laulis, nüpeldas...

Jervundaš jal*

Taga orge, mägesid,
Taga põlismetsasid,
Küngastel seal sõbralikel,
Kallastel seal rohelistel,
Varjulises tammikus,
Niitmata on luhad kus,
Mis kui kangad tasased,
Suurtes pähklimeetsades,
Täidetud kus ojad veega,
Kuldse üliküpe meega,
Allikad kus palistatud
Valge taruvaha katul,
Sügava seal järve ääres,
Kõrgel kaldal vete ääres
Seisab väike külake,
Vaatab aknast järvele.
Vara ahjud taevasse
Suitsupilvi saadavad,
Vara kuked laulavad,
Sarvehelid kõlavad
Karja saates niidule,
Omavahel sõneleb
Hanekari järveteel.
Hommikuti vankrikolin
Äratamas kõiki oli.
Rahu. Kõik on korras siin.
Sepapajas väikegi
Haamer vaidleb suurega.
Jõudsalt siin kõik elavad,
Maitsvat õlut pruulivad,
Nahast pastlaid punuvad,
Niinest märsse pletivad,
Sirpe, sahku sepistavad,
Eluasju lahendavad

Üksnes pidulauas, aga
Mitte riius rusikaga.

Sellel ajal kaugel maal
Istus troonil vägev tsaar.
Imed meeldisid tal vaid,
Tema soosis kauplejaid –
Mitte neid, kes vahetasid
Ausalt kaupa, täiendasid
Tema kassat, esindasid
Riiki, kuulsust tekitasid –
Hoopis neid, kes valetajad,
Kes on valmis ässitama
Rahvaid vastamisi samas,
Sellega end rikastama.
Kord üks hulgus selline
Õllelauas kõneles
Udujuttu tsaarile,
Ise välja mõteldes,
Et on rahvas kusagil,
Lihtsameelne täiesti,
Kummardavad kändu, puud,
Puuslikke ja taevas kuud,
Loomi, usse, taevast, tuult,
Igasugust jampsi muud.
Neljakümnet jumalat
Aina kummardavad nad.
Neile ohvriande viies
Austavad neid mingis hiies,
Künkal metsasalus truult,
Vastu nõudes hüve suurt.
Hüve nendel leidub sellist:
Soodki koosnevad kisselist,
Mett seal voolab allikast,
Puudel saiad küpsevad,

* Jervundaš jal – küla, mis asub (veekogu) põhjas.

Piima sajab pilvedest,
Kalad ise järve seest
Hüppavad seal kaldale,
Vüdoza* neid annetab.
Kiire kõnni pastlaid nad
Millestki seal punuvad,
Mis neid ise kannavad;
Imekotte pletivad –
Õhtul koti tühjendavad,
Puuslikule asetavad
Küünla – homme kott see siis
Kraami täis on pilgeni!
Imesid seal näha saab...
Tsaar on kade, imestab.
Sõjaväge kamandab,
Kohe kokku koguneda,
Vallutada küla seda...
Juba kuuldus siia jõuab,
Kõmu mööda ilma sõuab:
Meie vastu tuleb tsaar,
Kuulsust tahab koguda,
Oma riiki laiendab
Küla arvelt, kus on kümme
Suitsu, talumehi kümme.
Aga rahvas töötas seal,
Andamit ei anna eal,
Maad ei anna ära me,
Parem järve upume.

Tuleb tsaar ja imestab:
Kraavi kaevanud on nad,
Selles pakud tammepuust,
Suured postid männipuust,
Kõied poste ühendavad,
Kõie külge rakendavad,
Võimsaid härgi, hobuseid,
Kuid ka lapsi, vanureid.

Jõu siis kokku võtavad,
Sooned pingu pingutavad,
Korruga kõik sikutavad –
Kallas järve libiseb
Saludega, taludega,
Rahvaga ja karjadega,
Eemalt sepapajaga,
Mesise me lättega,
Pärna all mis mesilas...
Sulpsatades kumedalt
Vesi alla neelas maa,
Igaveseks uputas...

Tuhat aastat möödunud,
Aga aeg on uinunud
Siinses kandis metsikus:
Pole rahvast, maju veel
Kõrgetel siin kallastel...
Kostab vankri lõginat,
Näib, et kuked laulavad,
Kuskil karjapasunad!
Omavahel sõneleb
Hanekari oma teel,
Väike haamer kõlksutab,
Vaidleb nõnda suurega...
Hoidku mind küll jutust sest,
Hirmus hakkab mõtetest:
Kas siis tõesti elab edasi
Rahvas vee all sedasi?
Neiukeste naer ja sädin
On kui linnukeste kädin,
Et küll iga mööduja
Pead seal aina keerutab
Enda üle muiates,
Hinge kinni pidades,
Imestades, ohtes
Oma kulgemise teel...

* Vüdoza – vetevaim, jõgede, ojade, allikate kaitsja-valitseja. Kalastajale, kes tunneb teatavaid võlusõnu, võib ta ise kalad kaldale ajada.

Kakk ja rebane

Elas kakk,
Tik-tak,
Tuli rebane,
Pikasabane,
Istus istuli,
Laulis nii:

„Kakul seal, kop-kop,
Pesa peal, kop-kop,
Kolm on pojakest,
Kolm on kakukest.
Sabaga, kop-kop,
Koputan kop-kop,
Maha raiun puu,
Pesa lõhun ju!
Anna siia pojake, kop-kop,
See, mis väikseke, kop-kop!“

Kakk siis kurvastas, oi-oi,
Nuttis, vesistas, oi-oi.
„Ära lõhu pesa sa,
Kõiki poegi küll ei saa,
Võta ainult väikseke!“

Kakk see nuttis-vesistas,
Tilk-tilk, silk-silk,
Kanavaras konte ragistas,
Raks-raks,
Suled välja sülitas
Ptüi-ptüi.

Oh, häda-hädake
Kakul selline!

Elas kakk,
Tik-tak,
Tuli rebane
Pikasabane,

Istus istuli,
Laulis nii:

„Kakul seal, kop-kop,
Pesa peal, kop-kop,
Kaks on pojakest,
Kaks on kakukest.
Sabaga kop-kop
Koputan kop-kop,
Maha raiun puu,
Pesa lõhun ju!
Anna siia pojake, kop-kop,
See, mis keskmine, kop-kop.“

Kakk see nuttis-vesistas
Tilk-tilk, silk-silk,
Kanavaras konte ragistas,
Suled välja sülitas.

Oh häda-hädake
Kakul selline!

Vurdi-vurr
Lendas harakas,
Vurdi-vurr
Tuli kapsakas,
Istus istuli,
Laulis nii:

„Miks sa, kakuke,
Oled kurvake,
Silmad punased –
Kas oled õlut rüübanud
Või pisaraid ehk valanud?“

„Olen kakk ma väetike,
Lihtsameelne linnuke,
Tamme otsa oksale
Pehme pesa punusin,

Rebane ent tuli siis,
Kaks mu poega võttis siit,
Ütles ta kop-kop,
Sabaga kop-kop
Koputan kop-kop,
Pesa purustan kop-kop,
Anna siia pojake!“

Kät-kät-kät,
Kädistas
Harakas:
„Lihtne meelege,
Tühi peakene,
Tamme raiuda kop-kop
Pole kirvest tal, kop-kop,
Pesa lõhkuda, kop-kop,
Pole redelitki all, kop-kop.“

Istus kakk,
Tik-tak,
Tuli rebane
Pikasabane,
Istus istuli,
Laulis nii:

„Kakul seal, kop-kop,
Pesa peal, kop-kop,
Üks on pojake,
Üks on kakuke.
Sabaga, kop-kop,
Koputan kop-kop,
Pesa purustan kop-kop,
Anna siia pojake,
See, mis viimane!“

Oh häda-hädake
Kakul selline!

Aga kakk ei kurvasta
Ega üldse vesista:
„Raiuda et tammepuud kop-kop,

Kirvest pole sul, kop-kop,
Pesa lõhkuda, kop-kop,
Redelit ei ole sul, kop-kop.
Harakale
Ainult nalja teed!“

Oh-oh-oo, lahkus rebane
Mokka limpsides.

Olgu nii
Asjad siis!

Norr-norr, rebane on maas,
Vurr-vurr, lendab harakas.
Istub istuli,
Laulis nii:

„Kät-kät-kät,
Kärvanud on rebane,
Kät-kät-kät,
Silmad rasvased,
Lähem, nokin ära need!“

Rabas rebane
Sabast harakat,
Haaras reinuke
Ninast kapsakat,
Musta külge krops,
Valget külge krops,
Sulgi pidi harakat!

Oh häda-hädake
Linnul selline!

„Kät-kät-kät,
Olen harakas
Kirjakas.
Terav mul on peakene,
Küljed keerused,
Selg on kondine,
Saba aga pehmeke,

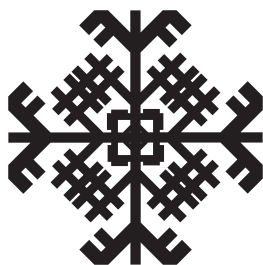
Võta sellest kinni sa,
Vastu kändu viruta,
Suled, näed siis, lendavad!“

Oh lihtsameelne rebane,
Tühi peakene,
Vastu kändu virutas,
Mäe pealt alla veeretatas,

Hambus pool on saba tal,
Ise lamab põõsa all.
Männi otsas harakas
Nüüd on peene sabaga.

Olgu nii
Asjad siis!

Anatoli Spiridonov

on sündinud 08.06.1950 Marimaal Medvedjevi rajooni Krasnooktjberski asulas. Ta on lõpetanud Moskvas Kirjandusinstituudi aastal 1983 ning töötanud ajalehtede ja Mari Raamatukirjastuses toimetajana. Ta on avaldanud proosakogud „Kodumaja lõhn“ (1984) ja „Kuldne põhi“ (1992). Eepos „Jugorno“ ilmus aastal 2002. Ta on tõlkinud mari keelest vene keelde mitmeid mari autoreid ning muinasjutte. On saanud mitmeid kirjanduslikke preemiaid. Aastast 2005 on ta Marimaa teeneline kultuuritegelane.

Järelsõna

Anatoli Spiridonovi vene keeles kirjutatud (tema emakeeleks on vene keel, kuid ta oskab mari keelt ning tunneb põhjalikult mari rahvaluulet) mari eepos „Jugorno“ on kirjutamise-avaldamise aja poolest noorimaid soome-ugri eeposeid.

Selle alapealkirjaks on „Lugulaul pühast teekonnast“ ja autor nimetab seda tööd tagasihoidlikult „Sünteesi katseks“. Eepose on mari keelde tõlkinud mari luuletaja Anatoli Mokejev (sünd. 1949).

Lugulaulu üheks peategelaseks on rahvaluules suhteliselt vähe tuntud kütt ja rännumees, mütoloogiline tegelane Salii, kes pagendati oma tahtmatu süü tõttu kodukülalt ning kes kõrge vanaduseni rändas maailmas ringi, püüdes leida lunastust oma süüle. Just sellise peategelase valikut on autor oma sissejuhatuses põhjendanud. Ilmselt on selline valik andnud autorile ka vabamad käed sündmuste kujutamisel.

Jutustus jõuab mari ühe enim tuntud (ja võimalik et ajaloolise tegelase) Tšumbõlati ilmumiseni, kes oma vägitegusid aga selles teoses veel ei alusta – ning ses mõttes võiks öelda, et lugu jääb nagu pooleli. Ka põhiline pahategija Targõltõš ei saa karistatud – aga ega see olegi eepose ülesanne, sest selliste müütiliste tegelaste õhutatud pahateod ja suhtumised elavad ju edasi.

Autor selgitas oma kirjas minu küsimustele vastates, et Targõltõš saab siiski mingil määral karistatud, tema mõjuvõim on vähenenud ning ka rahvaluules on ta taandunud kolmandajärguliseks tegelaseks. Ka on eepose teatav lõpetamatus tahtlik, sest ahnus ja kulla kummardamine ju kestab, kuid rahvaste lootused on seotud tulevikuga – nagu see on alati olnud.

Eepose algtekst on elav ja väljendusrikas – võrreldes paljude kangelaseeposte kuiva-võitu fikseeriva keelega, kus poetika keskendub sageli vaid üleloomulikkusele.

Käesolev eestikeelne tekst on tõlgitud vene keelest, mis ongi ju mari eepose algkeeleks. Ka siin on originaali autor kasutanud „Kalevala“ stroofi ja rütmikat, rahvaluulele iseloomulikke kordusi, kuid suhteliselt vähe alliteratsiooni ja assonantsi. Just „Kalevala“ rütmika valikut põhjendas Spiridonov oma selgituses minu küsimusele nii, et selline meetrika olevat omane ka paljudele mari rahvalauludele.

See on huvitav, sest erinevalt läänemere-soome keeltele ei ole mari sõnadel rõhk alati esimesel silbil, ning võib viidata ka sellele, et kunagi see on siiski nii olnud.

Kolm kuuest eepose lisana esitatud loost („Hea Sarmanai“, „Jervundaš jal“ ning „Kakk ja rebane“) on teises mõõdus ning läbi riimitud, mis on ilmselt mitte rahvalikud

üleskirjutised, vaid autori looming rahvalugude ainetel. Tõlkimisel eesti keelde on nende (eriti viimasena nimetatu) puhul lubatud enesele suuremat vabadust. Eepose põhitextis on kõrvalekalded algsõnastusest tõlkes väga vähesed.

Aastal 2002 Joškar-Olas üllitatud raamatus, kus on nii Spiridonovi algtekst kui ka Mokejevi marikeelne tõlge, on professor Aleksandr Lipatovi eessõna, mis kokkuvõttes tunnistab „Jugorno“, mis kuigi on algselt kirjutatud vene keeles, kõigi oma mütoloogiliste, eepiliste, eetiliste ja lüüriliste tunnuste poolest vaieldamatult mari rahva eeposeks, tema hingeomaduste ja tõekspidamiste väljendajaks.

Seda on eepose autor ka oma käesolevas eessõnas rõhutanud.

Arvo Valton

ISBN 978-9949-445-77-6

9 789949 445776